

שער שני

תקנת פירות,

פדיון וזמן בגיטין

ב פ ת ח ה ש ע ר

בשער זה אנו באים לעסוק בשלש תקנות וברביעית: בתקנת פירות, המזכה את הבעל בפירות נכסי אשתו, בתקנת הפדיון, המחייבת את הבעל לפדותה אם נשכית, ובתקנת זמן בגיטין, המחברת לתקנת פירות. ובתקנה הרביעית — היא תקנת זה תחת זה, המחברת בין תקנות אלה (כפי שעשתה באתרות).

תקנת פירות נתבררה באריכות רבה אצל הרב מ"א בלאך¹, ועסקו בה א"ל אפשטיין², בועז כהן³, הרב אריה קרלין⁴, ד"ר כרציון שרשבסקי⁵ ורבים אחרים, וראה לאחרונה בעבודתו של ד"ר אריאל רוזנצב⁶.

עם זאת, הותירו לנו מקום להתגדר בו. כדרכנו בשער הקודם, אנו באים לברר את הסוגיות היסודיות בדברי חכמים מסכיבי לתקנה זו, ולנסות לשער זמן של התקנות, גורמיה הסוציאליים-ההלכתיים, ומבניה של המערכת במסגרת המכלול של תקנות חז"ל ביחסי ממון בין בני זוג.

1. הרב משה אריה בלאך, "שערי תורת התקנות" (בודאפשט, תרל"ט-תר"ס; נדפס מחדש (בצילום) ע"י הוצאת "מקור", ירושלים תשל"א), כרך ד' סימן עט עמ' 113-159.
2. הרב יהודה אריה ליב אפשטיין, "תולדות הכתובה בישראל" (יצא לראשונה בשפה האנגלית: L.M. Epstein, The Jewish Marriage Contract, New York, 1927). הוצאת האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, ניו יורק תשי"ד, פרק שביעי (עמ' 70-78) ועוד.
3. פרופ' בועז כהן, בקובץ מאמריו על המשפט הרומי והיהודי: Boaz Cohen, Jewish and Roman Law, New York, 1966.
4. וראה שם במיוחד מאמרו על הנדוניה עמ' 348-377, ובמאמרו על אכילת פירות, כרך ב', עמ' 557-578, ובכמה מקומות נוספים, כמצוטט להלן.
5. הרב אריה קרלין, "תורת אבן העזר", הוצאת מוסד הרב קוק (ירושלים תשי"י), במיוחד במבוא, עמ' 19-21, וכן בסימנים הבאים עפ"י סדר השולחן ערוך.
6. ב.צ. שרשבסקי, "דיני משפחה", הוצאת מס (ירושלים תשי"ח) — (3)1971, פרק שלישי סעיפים 25-28 (עמ' 151-170).
6. א' רוזן צבי: "יחסים רכושיים בין בני זוג בין החיים (Inter-Vivos) ויחסם לדיני המשפחה בישראל" (עבודה לשם תואר ד"ר), אוניברסיטת ת"א, תשל"ח — 1978. [יצא בינתיים כספר — "יחסי ממון בין בני זוג", ירושלים תשמ"ב].

פרק ראשון

תקנת פירות

1. במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שנינו¹:

ר' עקיבא אומר: לפי שאין מפורש בדינין אלא איש, אשה מניין?
תלמוד לומר 'ואלה המשפטים' וכו';... ר' יוסי הגלילי אומר: הרי
הוא אומר 'איש או אשה כי יעשו מכל הטאות'² הסוה הכתוב אשה
לאיש לכל דינין שבתורה³.

ההלכה היהודית, איפוא, מכירה באשה כבעלת כשרות משפטית מלאה ושוות זכויות
לאיש: בתור שכזו, זכאית היא על כן לרכוש נכסים ולמכרם ולעשות בהם כרצונה, ללא
הגבלה⁴.

במקרא מצאנו כמה עדויות לנשים בעלות נכסים, מסוגים שונים:

- א. בראשית ט"ז א'-י' מתוארת מסירתה של הגר שפחת שרי לאברהם⁵;
- ב. שם ל' ג'-ט' בענין דומה, כאשר רחל ולאה מוסרות ליצקב את שפוחתיהן (שקבלו זלבן
כמתנת נשואין — "נדוניה") בלהה וזלפה;
- ג. שופטים י"ז ב'-ד', שם מדובר בכסף שלוקח מאמו של מיכה;
- ד. מלכים ב', ח' ג'-ה' — מאוזכר השדה של האשה שאלישע החזיה את בנה⁶.

1. מכילתא דרשב"י מהדורת מהרי"ן אפשטיין וע"צ מלמד, הוצ' מקיצי נרדמים ירושלים תשט"ו, בריש
פרשת משפטים, ע' 158.
2. במדבר פרק ה' ו'.
3. בבבלי מובאת הדישה בשם "דבי רבי אלעזר תנא" — ראה קידושין ל"ה א ובי"ק ט"ז א (ישם נסמן);
פרופ' גולאק ב"יסודי המשפט העברי" (הוצ' דביר, ברלין תרפ"ג) ספר ראשון ע' 35 הערה 1 הביא רק
מן הבבלי שהיא דרשה מאוחרת (ועדיין לא היה ת"י ספר המכילתא), וראה שם דיונו הכללי בשאלת
מעמדה המשפטי של האשה.
4. גם במזרח הקדמון אנו מוצאים את האלה בעלת מעמד של אישיות משפטית; לדוגמא ראה בספרו של
באטי "מחקרים של נשים במארי" (B.F. Batto, Studies On Women at Mary, 1974) וכקריה
על הספר שנתפרסמה ב — J.Q.R. ס"ח 67 (1976/7), ע' 244-5 מאת נחום ולדמן.
5. ר' לקמן ע' 359 הערה 34 בדברי הנצי"ב.
6. מקורות אלה צוינו ע"י אפשטיין (כנ"ל הערה 1) הערה 21, ושם ציין גם לספרו של ל. פרוינד Zur
.Geschichte d. Eheguterrechts b.d. Semiten PP. 45

דוגמאות אלה מלמדות, כי לנשים היתה זכות קנין מלאה הן בכסף, הן כעבדים והן בקרקעות; ולא זו בלבד, אלא שזכות זו נשמרה אף לנשים נשואות.⁷

מהו — אם כן — מקורו של הנוהג לפיו הבעל זוכה בפירות נכסי האשה? האם תקנת חכמים היא, שנקבעה שרירותית "ביום בהיר" מכח נימוק משפטי או רציונלי כלשהו?

למרבה הפלא, לא נמצאה לנו, בתלכה הקדומה, שום תקנה מפורשת: בכל הטקסטים התנאיים המצויים לנו בענין תקנת פירות⁸, מדובר בה כדבר קיים, מקובל ומוכן מאליו! זכות זו קיימת ונוהגת במשפטי העמים מקדמת דנא⁹, ולדעת אפשטיין נקבעה בהלכה בסוף ימי בית שני¹⁰; ברצוננו להראות דלהלן, כי הזכות היתה ידועה ונוהגת בישראל מקדמת דנא, ונתגבשה לכדי קביעה משפטית ברורה עם גיבושה הכללי של התורה שבעל-פה.

מקורותינו לענין זה הם שלשה: הראשון — מקראי, השני — פפירוס אסואן, והשלישי — דברי הו"ל. רצירופם של המקורות דלהלן, שככל הידוע עדיין לא נתבהרו אצל החוקרים, הוא בעל משקל ומאלף, והרי פירוטם:

א. פעמיים מספר לנו המקרא את ספורה של עכסה בת כלב ופרשת נשואיה לעתניאל בן קנז¹¹, ושם פסוק קשה מעט:

יִיְהִי כַּבּוֹאָה וְתִסִּיתְהוּ לְשֹׂאֵל מֵאֵת אֲבִיָּה הַסְּדָה וְתַעֲנֶנּוּ מֵעַל הַחֲמוּר וַיֹּאמֶר לָהּ כֻּלָּב אֲבִיָּה מִה לָּךְ? וְתֹאמַר לּוֹ הִבָּה לִּי בִּרְכָה, כִּי אֶרֶץ הַגִּבּוֹר נִתְּנִי — וְנָתַתְּ לִּי גֹלְזוֹת מַיִם, וַיִּתֵּן לָהּ כֻּלָּב אֶת גֹּלְזוֹת עֲלִיָּת וְאֵת גֹּלְזוֹת תַּחְתִּית¹².

הפסוק נראה מקצר בלשונו; אחרי שעכסה "הסיתה" (- הפצירה) את עתניאל לבקש שדה מתותראביה, אין הכתוב מתאר כלל את עתניאל מבקש זאת ומקבל — ומיד עובר לתיאור בקשתה של עכסה למים. הרלב"ג שם מסביר, כי אמנם קיבלו בני הזוג את השדה, ועכסה — הרואה את השדה כקנינה — מוסיפה לבקש עבורו את המעינות שבלעדיהם אין הקרקע

7. (ואף שאם מיכה והאשה השונמית אינן נשואות בהכרח באותה שעה, ויחכן שנתאלמנו או נתגרשו, מכל מקום שרה, רחל ולאה היו בודאי נשואות).
8. ראה להלן.
9. ראה אצל פרינדל ה"ל ע' 41, ועכשיו גם אצל בועז כהן ע' 7-356. (כנ"ל ע' 353 הע' 3).
10. תולדות הכתובה בישראל (להלן "תולדות") ע' 75; וראה שם בהערה 23 שהביא דעת פרינדל כי זכות זו הוכרה בהלכה רק אחרי המרבן, בהיותה קשורה לתקנת הפדיון; לדעת אפ"ל, לעומת זאת, גם תקנת הפדיון היא תנאי כתובה מזמן הבית, עיי"ש. וראה עוד לענין זה לקמן בפרק השביעי.
11. יהושע ט"ז, ט"ו-ט"ז; שופטים א' י"א-ט"ו, וראה במלבי"ם ליהושע שם.
12. שופטים שם, י"ד ט"ו; ביהושע שנויים: במקום "השדה" (מידע) כתוב "שדה" (בסתם); במקום "הבה לִּי בִּרְכָה" ביהושע "נתנה"; ובמקום "עלית" ו"תחתית" (ל' יחיד), כתוב ביהושע "עליות" ו"תחתיות" (ל'ר). לענינו חשוב במיוחד השנוי הראשון; האם מדובר בשדה מובטח, שאולי נקבע לעכסה בנדוניחה, או שמא במתנה שלאחר הנישואין עסקינן?

עשויה לפרנסם. (וראה מה שביאר רבא בשם ר' יצחק בתלמוד הבבלי¹³ כי עתניאל עני היה ותלמיד חכם, ומה שבקשה עכסה מאביה היו קרקע ומים למזונות...).

דומה כי זו פעם ראשונה — ויחידה! — במקרא בה אנו נתקלים במתנת קרקע שאשה מקבלת עם נשואיה מאביה, והמשמשת למזונות הבית¹⁴.

ב. מהר"ץ אפשטיין, באחד ממאמריו הראשונים¹⁵ מצטט את השורה הבאה מתוך פפירוס C:

"...אראק דך בני ועתר בהמותה ותב בגו עם אנתתך..."¹⁶

ומפרש כי בשורה זו נקבעה זכות הבעל ליהנות מפירות האדמה והבהמות כשבתו כתוכם עם אשתו¹⁷.

2. ג. במק"א¹⁸ עסקנו במחלוקת אמוראי א"י, רבי יוחנן ור' שמעון בן לקיש (להלן ר"י

13. תמורה ט"ז.

14. רק מעט מן ההוקרים הזכירו ספור זה עד הנה; פרופ' ב' כהן מזכירו במאמרו על הנדוניה, וראה במתנה נכסי צ"ב, ועכשיו ראיתי שהוזכרו הנצי"ב, ר' לקמן בע' 359 ובהערה; וכן פירש במאמרו ב-JLJ ט' (1911), ע' 147, עיי"ש. ושנא לא הוזכר כיון שתפסו כי מדובר בו במתנה שלאחר הנשואין, וכדלעיל.

15. Notizen Z.D. Judisch-aramaischen Papyri Von Assuan, JLG (Jahrbuch d. Jued. Lit. Gesellschaft), Vi, PP. 359-373 [וכעת בעברית: מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות השמיות א. ע' 328-320 (אך ללא השורה שלנו)].

המאמר עוסק בהערות לפפירוסים של אסואן שנתפרסמו ע"י קאוילי וסייס (Cowley, Sayce) בלונדון ב-1906; הקטע המובא בפנים בא בפפירוס C בשורות 5-6, ומהר"ץ אפשטיין מכארו בעמ' 361, עיי"ש ובהערה 3 באותו עמוד. מאמרו הנ"ל של אפי מצוטט ע"י א"ל אפשטיין, תולדות ע' הע' 21, וע"י גולאק באוצר השטרות (ירושלים תרפ"ו) ע' 28, אך שניהם לא דנו בשורה המובאת בפנים.

16. הריני מציע התרגום הבא (ור' בהערה הבאה לדבריו של פרופ' ירון על משפט זה): "אריץ (-קרקע) זו, בני הצאן ועתודי [יש גורסים כאן "ועתד"] הבהמות [-יעמדו לשמושך], ושב בתוכה עם אשתך".

17. ור' אצל אפי בתולדות ראש ע' 75, כי זכות זו ניתנה לו בתמורה לתיקונים ידועים שהוא עומד לעשות בנכסים. ועכשיו אצל ירון (המשפט של מסמכי יב, ירושלים, תשכ"ח, ע' 80): נראה לי כי לדעתם ה"פתוח" נובע מן המלה "בני" שפרשה משורש "בניך", ולענ"ד אין לכך שחר, ועיקרה "בני הצאן" ובוהו מסתלקת תמידות של ירון (הע' 3 שם) על הבטוי "בהמתה", שפירושו, לענ"ד — וכפי שפירש רי"ץ אפשטיין — "בהמות", בקר?

[אשר להערות הכלליות של ירון, כי אין קשר בין מסמכי יב למשפט התלמודי (ר' בסכום, ע' 176 ואילך, ובכמה מקומות לאורך הספר) — וא"כ לכאורה אין לנו ראיה במקומנו, נלענ"ד כי לא דק, ראשית — עצם היותם של אנשי יב יהודים, מחייבת קשר; שנית, קיים דמיון בולט (ולא בכ"מ) עמד עליו ירון; ראה למשל דיונו בע' 64 בענין אירישום קרקעות האשה בחוזה הנשואין ביב — ולא חש להזכיר כי אף בכתובה התלמודית אין נרשמים נכסי המלוגו) בנקודות רבות בחוזה הנשואין-הכתובה מכדי שאפשר יהא להתעלם ממנו ולהסיק וללמוד מזה על זה; ולאחרונה — אף אם אין הקשר אינטגרלי ממש, מ"מ בודאי שיש במנהגים כדי ללמד על נדרמות מקובלות, ובכך די לעיקר עניינינו.

ועיי"ש עוד למסמך זה בעמ' 110-111].

18. בדיונונו על תקנת אושא, לקמן בשער השלישי.

ור"ל) אם קנין פירות כקנין הגוף (להלן 'ק"פ כקה"ג') דמי או לא; בהקשר זה, נחלקו החכמים הללו במי שמכר שדהו לפירותיה, האם הלוקח מביא בכורים (למ"ד ק"פ כקה"ג) או לא; על מחלוקת זו, מביאה הגמרא את הדיון הבא¹⁹:

"איתמר: המוכר שדהו לפירות — רבי יוחנן אמר מביא וקורא, ריש לקיש אמר מביא ואינו קורא; רבי יוחנן אמר מביא וקורא — קסבר²⁰ ק"פ כקה"ג דמי, ר"ל אמר מביא ואינו קורא — קסבר²¹ ק"פ לאו כקה"ג דמי²². איתיביה רבי יוחנן לריש לקיש: 'ולביתך'²³ — מלמד שאדם מביא בכורי אשתו וקורא²⁴ (רש"י: 'בכורי אשתו' — שגדלו בקרקע מלוג שהכניסה לו אשתו לפירות) — אמר ליה²⁵: שאני התם דכתיב 'ולביתך'. (רש"י: ומדאיצטריך לרבוי, ש"מ ק"פ לאו כקה"ג). ואיכא דאמרי: איתיביה ר"ש בן²⁶ לקיש לר' יוחנן: 'ולביתך' — מלמד שאדם מביא בכורי אשתו וקורא, התם הוא דכתיב ולביתך — אבל בעלמא לא? אמר ליה²⁷ טעמא דירי נמי²⁸ מהכא קאמינא²⁹" (רש"י: 'מהכא' — דכי היכי דאשמועינן דהכא כקה"ג דמי, הוא הדין בעלמא).

19. בבלי גיטין מ"ז ב. שנוי הנוסחאות מובאים להלן עפ"י דקדוקי סופרים למס' גיטין (מהדורת פלדבלום), סימני כה"י הם: מ - מינכן 95, א - אראס (כ"י צרפתי), א1 - אוקספורד, ו - ותיקן, 11 - ותיקן 130 (צילום בהוצ' מקור).
20. בדפוסים (החל בדפוס הראשון, ונציה רפ"א, מהד"צ ירושלים תשל"א) ליתא, אבל נמצא ב,מ ובעוד 3 כ"י: וראה משי"ב ד"ר צבי דוד ז"ל בספרו "תורת ארץ ישראל בבבל" הוצ' דביר, ת"א (1971) ע' 221 והערה 18, שמחלוקת ר"י ור"ל איננה בק"פ כקה"ג, והוה הסבר הגמרא למחלוקתם, והמלים "קסבר" וכו' אינם אלא תוספת סתמא דגמרא.
21. ר' לעיל: פה נוספה המלה ב מ ו א1.
22. לענין הלכה כמי, ראה לקמן הע' 49 שרמב"ם כר"ל, אך ראה תוס' להלן מ"ז א ד"ה אי לאו בתירוצם הראשון, ומרדכי שלהי השולח (ס' שפ"ו) שהלכה כר"ל רק לענין בן, וע"ע שו"ת מהר"ל החדשות ס' קצח (ע' שכו).
23. דברים כ"ז י"א: 'ישמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' א' ולביתך...' (פרשת הבכורים).
24. ספרי דברים פסקא שא, ע' 320 במהד' פינקלשטיין; וע"ע ירושלמי בכורים פ"א ה"ה ולקמן; על הבטוי "ביתו — זו אשתו" ראה אצל פינקלשטיין שם ע' 131 שורה 2 ובמקורות שציינ.
25. ליתא ב מ; ועי' משי"כ על מלים אלה פרופ' דוד הלכני בספרו "מקורות ומסורות" במס' יבמות ע' יז (הוצ' דביר, ת"א תשכ"ט).
26. ב מ, ו, במקום (ר"ש בן) — ריש. וראה בלשון הראשונה שם "ריש" בכל הגירסאות, והוא חילוף מקובל בין בבלי לירושלמי, והקירבה הפליאוגרפית ברורה, כאשר המרכאות ב ר"ש מתחלפות עם ה' ב ריש.
27. 11 במקום "ליה" — ר' יוחנן.
28. "נמי" ליתא ב א.
29. "קאמינא" ליתא ב מ. וכנראה שבדפוסים לפנינו תופעה של קונטמיניציה (חיבור שתי גירסאות

הסוגיא מביאה בפנינו מחלוקת בין ר"י ור"ל, ולכאורה קשה מהו באמת סלע המחלוקת (ובין הלשון הראשונה וה"איכא דאמרי" אין כל הבדל עקרוני, מלבד סדר הדברים, כאשר בלשון הראשונה פותח ר"י בקושיא ור"ל הוא המתגונן, ואילו בלשון השנייה — להיפך³⁰). ברור מן הסוגיא כי שני האמוראים מודים לדין הספרי כי בעל מביא מבכורי אשתו וקורא; אלא שכל אחד מהם מסיק מהלכה זו את המסקנה המתאימה לשיטתו העקרונית: ר"י רואה בפסוק זה מקור להלכה זו, מעין "בנין אב". וכשם שבעל, הזוכה בפירות נכסי אשתו מביא מהם בכורים וקורא (שכן ק"פ קה"ג, ולכן הוא יכול לומר "מראשית פרי האדמה אשר נתת לי"...) — הוא הדין למוכר שדהו לפירותיה. ולעומתו ר"ל סבור, כי אילו היה הדין הכללי שק"פ קה"ג, לא היתה התורה צריכה להכביר כאן מלים, ומעצמנו היינו יודעים כי הבעל מביא וקורא, ואם ראתה התורה צורך להדגיש חובת הבעל, ראיה היא שמקרה יוצאדופן לפנינו, ובכל שאר המקרים של קניןפירות, אין הוא נחשב כה"ג.

לפי הסבר זה, יוצא כי הדין בעיקרו נסב על השאלה (הכללית) של המוכר שדהו לפירותיה, אבל הבאת בעל בכורים מפירות נכסי אשתו ואף קריאתו — פשוטות הן. והנה, הקשו בעלי התוספות³¹ קושיא עצומה לכאורה, המביאה אותנו במישרין לנשוא דיוננו:

"ואם תאמר: והא מן התורה אין לבעל פירות בנכסי אשתו, אלא תקנתא דרבנן בעלמא היא — אם כן על כרחך גזירת הכתוב

הוא!^{32,33}

- מקבילות): בעוד שלפי גידסא אחת (מ) נאמר: "וטעמא דידי נמי מהכא" — (הוא מספיק ומובן), נאמר בשניה (א) "טעמא דידי — מהכא קאמינא", ולפנינו נתחברו לאחת.
30. וראה מ"ש"כ בזה פרופ' א. וייס בספרו "לחקר התלמוד" (הוצ' פלדהיים, נדירוק תש"ו) ע' 229 סעיף ג.
31. ד"ה ולביתך.
32. כלומר, אין כאן שאלה אם ק"פ קה"ג אלא החלטה של הכתוב כי בעל בכל מקרה רשאי להביא ולקדוה בכורי אשתו.
33. ואין לומר שהאשה ממנה את בעלה לשליח, שהרי האשה עצמה מביאה ואינה קוראת, וכן השליח. ראה משנת בכורים פ"א מ"ה, ועיי"ש ברע"ב ובתוס' אנשי שם, ואכמ"ל. אמנם השוה לתוס' בבאבכתרא דף קל"ז ב ד"ה מביא שלדעתם סובר ר"ל כי מה שהבעל מביא הוא מתקנת חכמים, וכנראה שזו שיטת הר"ש משאנץ (ר' בפירושו למשנת בכורים הנ"ל) עפ"י הירושלמי. כדרכו, ור' לקמן.
- ובחידישי הרשב"א (גטיסין שם ד"ה ומתה; בהוצ' ליון אפשטיין ע' כ) מקשה קושית התוספות ומתרץ כדבריהם, ומוסיף: "יש אמרים שהתנו מתחילה שיאכל הבעל פירות נכסי מלוג שלה, והונו מומר ומתן הכתוב בתורה, וכמ"ש במדרש (כוונתו כנראה לבראשיתדב"ה פרשה פ', ע' 960 במהד' אלבק, וראה שם במנחת יהודה; וכן פירש הרמב"ן בפירוש התורה שהם נכסי"מ, וצ"ע כיצד מדבר חמור על נכסי"מ והלא לא הוא הנותנם); 'מהר" — פרא, 'זמתן' — פרא פדינן, והוא נכסי מלוג". וכן הביא המאירי (ע' 205 במהדורת שליזינגר) יש מפרשים כדעת הרשב"א "שכן היה זרכם בזונית הראשונים", הביא פירוש נוסף — שכל הדין אינו אלא בנכסי צאן ברזל, ולעולם בנכסי"מ אינו קורא כלל.
- וע"ע בחידישי הרמב"ן ב"ב ס"פ בית כור דף ק"ד (ד"ה והקשה הרב) שהקשה דאם קי"ל דהאחים

ויש לומר, דרך נשים שנותנות פירות לבעליהן, וזי האי גזונא איירי קרא³⁴, ובענין זה אמרינן בריש קידושין³⁵ (בענין אב הזן את בתו) וכו'.

מתירוצם של בעלי התוספות מתברר, כי הברייתא בספרי מעידה — לדעתו של ר' יוחנן — על נוהג קיים ("דרך נשים שנותנות פירות לבעליהן") ואע"פ שאיננו מחייב עדיין מבחינה משפטית!

וככל הנראה, אף ר"ל איננו חולק בעצם העובדה על ר"י. ויתכן לפרש שמקור עמדתו היא בסברה כי ק"פ של בעל בנכסי אשתו חזק יותר מק"פ משפטי רגיל; שבקנין הרגיל ק"פ לאו כקה"ג דמי, ואילו בקנין בעל כקה"ג דמי, שהרי מביא ואומר "האדמה אשר נתת לי" ולפי"ז עולה יפה סברת המחלוקת, בעוד שלפי פירש"י תמוה מעט מדוע זה סבור כי "בנין אבי" לפנינו וזולתו לא סבור כן, ולדברינו מבואר בשופי.

(וכך משמע מדברי התוס' (שם) סוף ד"ה מתה, שהקושיא מן הברייתא השניה אינה חלה על ר"ל, משום שלדעתן "אגיד בה לפירות", והיינו כדברינו).

לפי דרכנו למדנו מכאן על קיומה של זכות אכילת פירות עוד מסיני, ובכך מצינו את שלש הנקודות שאמרנו להביא על מנת להראות על קדמותה של זכות זו: ספורה של עכסה, הפפירוס מן המאה החמישית לפנה"ס, ודרשת חז"ל בספרי. להלן, אגב ענינם, נזכיר עוד שני מקורות הדנים בזמנה של התקנה³⁶ — אך בינתיים עלינו לשוב למחלוקת ר"י ור"ל, שכן מצינו בתלמוד הירושלמי גישה שונה לכל הנושא, ואיננו יכולים לקבל את דברי הבבלי מבלי לבררם תחילה ולהקבילם למסורות הא"י.

3) סוגית הירושלמי:

במסכת ביכורים פרק א' הלכה ה'³⁷:

"כתיב 'ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' א' ולביתך'³⁸ — מלמד

שחלקו חרי הן מלקוחות ואין מרידה בדאורייתא וק"פ לאו כקה"ג (וכר"ל) — האיך נמצא רגלינו בביהמ"ד (ר' גיטין מ"ז ב' [ובתוס' מ"ח א' ד"ה אי לאו]) שהרי לא יביא בכורים אלא אחד בר חו עד ימי יהושע בן נון, ויישב שאע"פ שהלכה כר"ל בדרך כלל, אין הלכה כמותו בבכורים משום זכתיב "ולביתך", ולדברינו מבואר מאליה, ודר"ק:

34. כיו"ב כתב הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" על התורה (ד"צ, חו"צ אל המקורות, ירושלים תשי"ט) בדברים כ"ה י"ב ("וקצותה את כפה" — "לא תחוס עיניך"), עיי"ש ואף הזכיר את הגר שפחת שרה וגולותיה של עכסה בת כלב.

35. דף ד' א.

36. ראה להלן עמ' 372 ובפרק הששי עמ' 455.

37. דף ד' א בדפוס וילנא; ומקבילה ביד' כתובות פ"ח ה"ה, דף מ"ח ב שם.

38. ראה לעיל הערה 21.

שאדם מביא³⁹ ביכורים מגבסי אשתו וקורא. רשב"ל אמר לאחר מיתה⁴⁰, הא בחיים לא; רבי יוחנן אמר לא שנייא, היא בחיים היא לאחר מיתה. רשב"ל בדעתיה, רשב"ל אמר אין⁴¹ אדם יורש את אשתו דבר תורה.

במקבילה בכתובות, שעלינו לעיין בה כדי להבהיר שיטת הירושלמי, שואלת הגמרא מה יהא הדין אם הקדיש הבעל פירות מחוברין של האשה לביכורים, ואח"כ יצאה האשה מתחת ידי בעלה; לצורך זה מביאה הגמרא את מחלוקת ר"י ור"ל, ומסכמת בזה הלשון:

"על דעתיה דרבי שמעון בן לקיש לא קידשו על דעתיה דרבי יוחנן — קידשו ופקעת מינייהו קדושתן".

ולהשלמת התמונה, נביא את הסוגיא בסוף פרק השולח⁴²:

"קנה שדה ביובל⁴³: רבי אילא אמר קנה קרקע, אבא בר ממל אמר לא קנה קרקע... אייתי ר' יעקב בר אחא שמועתא קדמיהון⁴⁴, ולא ירע דעוד אינון פליגין⁴⁵: רבי יוחנן אמר מביא וקורא, רבי שמעון בן ל' אמר אינו מביא וקורא; אמר רבי לעזר בי ר' יוסי קומי ר' יוסי: כל עמא מזדידי שהוא מביא, מה פליגין — בקרייה, ר"י אמר מביא וקורא, רשב"ל אמר מביא ואינו קורא⁴⁶."

לכאורה, חלוקת ביניהן סוגיות הירושלמי בכתובות וגטין: שהרי לפי סוגית כתובות, סובר ר"ל שהבעל אינו יכול אפילו להביא ("לא קידשו"), ואילו בגטין למדנו "כל עמא

39. ראה ב"תורתן של ראשונים" (בר' וילנא, בסוף המסכת) שהעירו כי בדפ"י הירושלמי בונציה וקשטא נמסר במקבילה בכתובות "מלמד שאין אדם מביא" וכו' ואין לגוסס זה מוכן. (אא"כ הדין הוא בקריאה, אבל הדרשה עדיין בלתי מובנת).

40. כל ההדגשות בפנים שלי (י.כ.).

41. בפירוש הגר"א כאן, מתק את ה"אין", ולפי דעתו רשב"ל סובר כי אדם יורש את אשתו דבר תורה, וכן גורס בעל קרבן העדה במקבילה בכתובות: לעומתם כותב בעל פני משה כאן כי ר"ל סובר שירושת הבעל דרבנן "דאמר בסוף פרק השולח", ולא נמצא לפנינו וצריך עיון למה כוונתו. לעצם פירוש הגמרא עפ"י כל אחת מן הגרסאות, ר' בפנים.

42. ירושלמי גיטין פרק רביעי ה"ט, דף כ"ה ב בד' וילנא.

43. בזמן שהיובל נוהג (קה"ע ופ"מ).

44. לפני ר"י ור"ל (פ"מ).

45. שהם עצמם חולקים בדין זה (הנ"ל).

46. וסוגית הירושלמי אינה מוכרעת, אם ר' לעזר בא לפרש את מה שנאמר קודם, או לחלוק, ודו"ק בזה היטיב עם מאמרנו להלן!

וראה מש"כ בזה ד"ר צבי זור בשנתון בר אילן א' ע' 130 ובספרו הנ"ל (בהע' 29) ופרופ' הלבני במקורות ומסורות (הע' 35) ע' תקסב-ג.

מודי שהוא מביא⁴⁷; מחלוקת זו, היא גם מחלוקת התלמודים, כאשר לדעת הבבלי נחלקו ר"ל ור"י בקריאה לבדה (במוכר שדהו לפירות; ובאשה — לכ"ע מביא וקורא מכח דרשת הספרי). ואילו לפי הירושלמי בכורים וכתובות, לדעת ר"ל "מחיים לא", כלומר — אינו מביא כלל!

באבחנה זו מתרצים חכמי דורנו את הקושי בהמשך סוגית הבבלי. שם מקשה ר"ל לר"י מן הברייתא: "היה בא בדרך ובכורי אשתו בידו ושמע שמתה אשתו מביא וקורא" — מתה אין, לא מתה לא! — וקשים הדברים להלם, שהרי לפי הבבלי הן ר"י והן ר"ל מודים שבחיים מביא וקורא, ומה יש לר"ל להקשות על ר"י יותר מאשר על עצמו? (ודוהק לומר שהקשה על דרשת הספרי מן הברייתא). ולפי דברינו יבואר, שהקושיא על רבי יוחנן היא לפי סוגית הירושלמי, ואולי היא שריד מסוגיא ירושלמית בענין זה שנתגלגלה לבבל, ושובצה בסוגית הבבלי — השונה ממנה עקרונית. כלומר, שלפי הירושלמי סובר ר"י כי מביא וקורא אף בחיים, ועל זה הקשה לו ר"ל מן הברייתא!

ונראה לעניינדעתי לפרש את מחלוקת רשב"ל ור"י בסוגיית ביכורים:

לרשב"ל, כיון שאין אדם יורש את אשתו מדבר תורה, בא הרבוי שיכול להביא בכורי אשתו לאחר מיתתה (כברייתא בבבלי, ר' לעיל), ואין לנו כל לימד לגבי קנינו של הבעל בנכסי אשתו בעודה בחיים; ואילו לרבי יוחנן, אדם יורש אשתו מדאורייתא, ואין לנו כל צורך בלימוד מיוחד לומר זה, וממילא באה התורה לרבות דין הבעל בנכסי אשתו בחייה, ומשמיעתנו כי קנין פירות בקנין הגוף דמי, וממילא הזכות לפירות עושה אותו כבעל (מבחינה משפטית-פורמלית) הקרקע, וקידשו! ורק אם תפקע בעלותו למפרע — ביציאת האשה וכו' שמעון — אז תפקע גם הקדושה מלמפרע! ולפי"ז לא נחלקו התלמודים כלל⁴⁸.

והנה בעל פני יהושע כאן הקשה על הרמב"ם, שמחד פסק כר"ל לענין בכורים, והלוקה שדה לפירותיה מביא ואינו קורא (פ"ד מהלכות בכורים ה"ז, עיי"ש), ומאידך פסק כי ירושת אשה היא דרבנן, ואעפ"כ בעל בנכסי אשתו מביא וקורא, הן בחיים הן לאחר מיתה — והלא בגמרא מביא ר"ל את הברייתא "מתה אין, לא מתה לא? וראה מה שיישב שם, וכן בספר "ברכת הזבח" לערכין פרק ז'; ולפי דברינו יתבאר, שהקושיא על ר"ל היא לשיטת הירושלמי, אבל הרמב"ם פוסק במחלוקת התלמודים כבבלי, וממילא אינו חושש לברייתא זו ולימודה.⁴⁹

אולם עצם זכריו של רשב"ל אין להם מובן — מה פירוש דבריו כי אדם מביא בכורים

47. אם ר' לעזר חולק, סוברות שתי סוגיות הירושלמי שלר"ל אינו מביא. (- א. כ.)

48. אמנם בכתובות לא הובאה — בדרשת הספרי — תיבת "וקורא"; ולפי"ז באמת נחלקו ר"י ור"ל בעצם ההבאה ולא בקריאה; אך חסרונה של המלה עדיין ניתן להתבאר כהשמטה גרידא, וקשה להכריח מכאן מחלוקת תלמודים. ואולי י"ל כי המלה נשמטה עפ"י הנוסחה המשובשת שהערנו עליה (הערה 39) "ולמד שאין אדם מביא מכסי אשתו" (וכאן אין מקום ל"וקורא"), ואח"כ, כשתוקנה הנוסחה, כבר לא הוסיפו את המלה הראייה לה. ועיי'ן!

49. ע"י במה שהאריך לדון ולפלפל בסוגיין אחד מגדולי האחרונים, כעל "מעדני מלך" (מהד' הרב אונא, ת"א תשכ"ד ע' מ"ד).

אתרי מות אשתו (מדאורייתא!), כאשר איננו יורשה? איוז מין הלכה חידש לנו כאן הקב"ה בתורה — האם כי הבעל יורש את אשתו לענין בכורים? ומדוע לא יביא חידוש בכורים? מכח קושיא זו נראה כי הגר"א ובעל קרבן העדה הגיהו את הטקסט⁵⁰, וצריך לברר שיטתם בהבנת הסוגיא.

ונראה לפרש, כי לשיטתם, רבי יוחנן סובר שירשת הבעל איננה מדאורייתא⁵¹ ומכאן כי אין הבדל — מן התורה — בין מצבו של הבעל (לענין פירות נכס"מ) בחייה של האשה לבין מצבו לאחר מותה שבשניהם הוא אינו זוכה בפירות, ולכן בעל כרחנו ש"לכיתך" בא לרבות, והרבי הוא כללי — בין בחיים בין לאחר מיתה — ובה ללמד כי במידה וגיחנה לבעל זכות בפירות (כשהאשה העניקה לו זכות זו, או כתירוץ התוספות), הוא חייב להביאם ולקרוא; אבל לרשב"ל, הסובר שירשת אשה מדאורייתא, ולאחר מיתה זוכה הבעל בפירות מדינא, אין הכתוב בא לרבות כלל, אלא לתאר מצב, ובחייה הבעל אינו זוכה בפירות כלל; אבל אם יזכה יהא דינו כדין הכללי של מי שקנה שדה לפירותיה;

ואולי לפי זה יש לומר שנחלקו ביניהם ר"י ור"ל בעצם ענינו:

לר"י, המצב העובדתי (בזמן מתן תורה) הוא שיש לבעל פירות בנכסי אשתו כנהוג (בחייה), ולכן ריבתה התורה דינו להביא בכורים בחייה, ומשנקבעה תקנת חכמים שהבעל יורש את אשתו — מוחל הרבי, אוטומטית, גם לאחר מיתה; ואילו לר"ל אין "נוהג" כזה ידוע ו/או קיים, וממילא הדיון הוא רק לאחר מיתה⁵²;

להסבר זה, באמת אין הכרח לומר כי ר"י ור"ל חולקים ביניהם בענין ק"פ כק"ג — בכורים וכתובות — כלל, וסוגית גיטין כבבל⁵³.

ואחרי שהארכנו, עדיין נראה לנו כי יש דרך שלישית לבאר מחלוקת התלמודים, והיא הפשוטה מכולן: לעולם הירושלמי מודה כי הן לר"י והן לר"ל בעל בנכסי אשתו (בחיים ולאחר מיתה) מביא בכורים, ומה שנחלקו בו איננו אלא בקריאה לר"ל קורא רק לאחר מיתה, ולר"י קורא אף בחיים⁵⁴ — ולעומת זאת לדעת הבבלי לעולם גזירת הכתוב היא שבעל בנכסי אשתו מביא וקורא לכולי עלמא, ומה שנחלקו בו איננו אלא בהבנת תוצאות גזה"כ, שלר"ל אין לך בו אלא חידוש, ואילו לר"י זה בנה אב לכל הקונה לפירותו ולפ"ז אולי נחלקו שתי הלשונוט כבבל⁵⁵ לא רק בסדר הדיון, אלא גם בעצם הגישה: לפי הלשון הראשונה, סבר ר"י (כבירושלמי) שלדעת ר"ל באמת אין בעל מביא וקורא בחיי האשה,

50. ראה הערה 39.

51. וכן צולה מדינונו לעיל בשער ירושה וקבורה, עיי"ש ע' 12 ובעוד מקומות.

52. ור" לעיל הע' 35, שבאמת לרשב"ל, משתקנו חכמים פירות לבעל הוא מביא בכורים, ושמא זו כוונת בעה"ת באמרום כי ביכורים אלה הם מתק"ת.

53. ועי' במה שהבאנו דברי ד"ד דור בהע' 20 לעיל, שלכאורה סוגית היר' בגיטין מוכיחה שלא כדבריו, רצ"ע.

54. ולפ"ז עדיין קשים דברי היר' בכתובות שלר"ל 'לא קידשו', וי"ל שהירושלמי מסיק כן ממחלוקת הקריאה, לר"ל כיון שאינו קורא א"כ אין לפירות שם "בכורים".

55. ראה לעיל ע' 358, ובהערה 30.

ולכן הקשה עליו מן הספרי, ור"ל תירץ לו שאין הדבר כן, אלא שהוא מודה בנכסי אשתו שמביא וקורא מן הרבוי; לעומת זאת ה"איכא דאמרי" סוברים כהבבלי שהתכמים נזלקו רק בתוצאות גזוה"כ, וא"כ הקשה ר"ל לר"י הרי אין לך בו אלא חידוש, והשיבו שזה בנה אב, ודר"ק.

ועכ"פ עלה בידנו כי אף לשיטת הירושלמי פשוט הדבר שהתורה מדברת בבעל המביא בכורים מנכסי אשתו — ולא כשליח — משום שזכה בהן לפירותיהם, והרי לנו עדות נוספת לקדמותו של הנוהג, וכמ"ש.

(4) המקורות התנאיים:

מספר רב של מקורות תנאיים מדברים בזכותו של הבעל לפירות נכסי האשה, ויתר עם זאת אין זכות זו מוגדרת כתקנה בשום מקום בפירושי; נעיר עוד, כי זכות הבעל לפירות אינה נזכרת בכתובה, ומסתברים דבריו של אפשטיין⁵⁶ כי שתי סיבות לדבר: א) הכתובה עיקרה הבטחת זכויות האשה, ולכן אין בה מקום לפירוט זכויות הבעל; ב) נכסי מלוג אינם נרשמים בכתובה, ולכן אין מקום להזכיר ענין אכילת פירותיהם בה⁵⁷. נסתפק על כן בהבאת המקורות התנאיים הצריכים לעיונו:

(א) משנת כתובות פ"ד מ"ד⁵⁸:

"האב זכאי בבתו בקדושיה⁵⁹ וזכאי⁶⁰ במציאתה ובמעטה ידיה

56. תולדות ע' 75.

57. זכות אכילת פירות בנכסי צאן ברזל ספק אם יש בה ענין למחקרנו; בדרך כלל רואים אנו נכסי צ"ב כקנויים לבעל (בהגבלות ידועות) אף בנוסף, וממילא שיש לו בהם זכות אכילת פירות. וראה לזה בשו"ת שבות"יעקב (לר"י יעקב ריישר) ח"ב ס"ו קל"א (שהמלוה גובה מהם — משא"כ בנכסי מלוג ופירותיהם כמו שנראה לקמן), ב"תורת השלמים" סי' ב' ובשו"ת מהרי"ט צהלון סי' רמ"ט; ומש"כ לק' בשער תק' אישא ע' 493 הע' 19.

וראה מה שתמה בעל "אור שמח" (ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק) על הרמב"ם — ודבריו בפכ"ב מהלכות אישות על הלכה ז' — שמשמע לכאורה מדברי הרמב"ם בפכ"ד מאישות ה"ד כי תקנת "פרקונה תחת פירות" היא גם בנכסי צאן ברזל, שכן כותב הרמב"ם שם (בענין אלמנה לכ"ג וגר) בזה הלשון: "וכשכופין אותו להוציא, מוציאין מן הבעל כל פירות שאכל מכל נכסיה"..." ואכמ"ל בזה יותר, ודברינו נסבים על אכילת פירות בנכסי מלוג. וראה בזה עוד להלן.

58. המשנה מצוטטת עפ"י "תלמוד בבלי" — מסכת כתובות, עם שנויי נוסחאות... בשם 'דקדוקי סופרים השלם', בהוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ב, ע' שמב-שמג; גם שנויי הנוסחאות (הועתקתי רק החשובים) מצוטטים עפ"י הוצאת זו. ועי' תוספתא סוטה פ"ח ח' (ע' 157 במהד' ליברמן) ותוס' כפשוטה ע' 633.

59. בכ"י רומי (ג'): בקדושי בתו. לפינוי "בכסף בשטר ובביאה", אך ראה מש"כ הלבני ב"מקורות ומסורות" לקדושין ע' תרכ"ז ליד הע"ש 15-17 ובכל הקטע שם ובמקורות שציין. כיון שאין הקדושין מעיקר עניינו של הדיון כאן, יכולנו להשמיט המלים בעקבות השאלות; אך עי' בהערה הבאה.

60. במשכ"ב ליתא, והיא טעות ככל הנראה; יתכן כי לפי גירסת כ"י' הג"ל באמת לא היה בה צורך ("האב

ובהפר'61 נדריה, ומקבל את'62 גיטה ואינו אוכל פירות בחייה; נישאת
— יתר עליו הבעל שהוא'63 אוכל פירות בחייה, וחייב במזונותיה
ובפירוקנה ובקבורתה'64..."

מקבילה למשנה זו מצאנו בתוספתא:

(ב) תוספתא כתובות פ"ד ה"א'65:

"יפה כח הבעל מכח האב וכח האב מכח הבעל'66. יפה כח הבעל'67
שהבעל'68 אוכל פירות'69 בחייה, מה שאין כן באב'70.
יפה כח האב, שהבעל'68 חייב במזונותיה, בפדוקנה ובקבורתה, מקום
שנהגו להספיד — מטפיד, מה שאין כן באב".

(ג) משנת כתובות פ"ו מ"א'71:

"מציאת האשה ומעשה ידיה לבעלה'72. וירושתה'73 הוא'74 אוכל

וכאי בקידושי בתו, במציאתה' וכי', ולכן נשמטה בדפוסים הראשונים. ובתוספ' סוטה הני'ל נוסף
"בקדושה בכסף בשטר ובביאה", לפי'70 "זכאי" מוכן, אלא שקשה מהי הזכאות בשטר ובביאה, ואכמ"ל
בוה.

61. לפנינו בדפוס 'ובהפרת', אבל בכל כה"י הדפוי' הוא כמובא בפנים.
62. בהרבה כ"י ליתא.
63. לפנינו ליתא (וגרסו: הבעל שאוכל פירות וכי'), אבל כ"ה בכל כה"י דפוי'.
64. בד' 'וקבורתה', והבאנו, שוב, כמות שהוא בכל כה"י דפוי'; בקטע גניזה (8) גרסה מיוחדת:
ובקבורתיה.
65. מצוטט עפ"י מהדורת מדר"ש ליברמן, ע' 66.
66. בכ"י ערפורט הסדר הפוך ככל המשפט.
67. בכ"י ע' ג' המלים חסרות.
68. כל המשפט, החל ב"שהבעל" נשמט בכ"י וינה, כנראה מפני הזומות.
69. בכ"י ע' נוסף "ירושתה", וכן הביא הרשב"א (בחידושו לכתובות, מהד' הרש"ר) בראש פרק ו', ע'
ר"א, בשם התוספתא כדאיה לשיטת רש"י בל"ק, וראת להלן. ואולי בא נוסח זה להדגיש שהמזונות
בנוכחי מלוג, וראה לעיל הערה 57.
70. בכ"י ע' נוסף כאן: ר' יוסי בד' יהודה אומר אף האב (i). וראה להלן במה שהבאנו מן הבבלי (מ"ז א)
שהביאו שם דעת ריב"י.
71. מצוטטת עפ"י דפוס וילנא (ראם); [כיון שאין לנו עדיין דק"ס לחלק זה של מס' כתובות], השויתי נוסח
המשנה עם כ"י קויפמן (כ"י ק), כ"י מינכן (כ"י מ), דפוס נפולי (ד"ג), דפוס ונציה (ד"ו) וכן עם המשנה
בד"ו של הירושלמי (משב"ד). טקסטים אלה מצויים כיום כולם במהדורות צילום.
72. בכ"י ק — של בעלה.
73. בכ"י ק — וי'רשתה, ולהלן ואוכל פירות בחייה, וראה להלן (הערה 79) שנוסח זה מכונן עם פירוש
רש"י בל"א.
74. בד"ו ליתא. ובהוצ' לו — והיא, ועי' ריטב"א שהביא גרסא זו ופירש ש"תרתיה קאמר", כדלקמן; ור'
מלנח"מ 1093.

פירות בחייה. בושטה ופגמה שלה; רבי יהודה בן בתירה אומר: בזמן שבסתר⁷⁵ לא שני חלקים ולא⁷⁶ אחד; ובזמן שבגלוי — לו שני חלקים ולא⁷⁶ אחד; שלו ינתן⁷⁷ מיד, שלה — ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות⁷⁸.

עד כאן המקורות הראשיים לענייננו.

שלשת המקומות (ונסמנם א' ב' ג', בהתאמה) דורשים עיון מכמה פנים, הן בתוכנם העצמאי, והן בהתייחסותם זה לזה; בדברינו הבאים, אנחנו מנסים להתרכז בשאלות הקשורות במישרין לתקנה ושואהדיון, על כן לא נמצא את הדיון במקורות אלה מכל הצדדים.

ראשית, כפי שהעירונו למעלה, אין אנו מוצאים במקורות שלפנינו (ואף לא במקורות אחרים העוסקים בפירוש או מכללא בתקנת פירות) גיטות של תקנה; זכות הבעל לאכול פירות בנכסי אשתו (בירושתה⁷⁹) מוזכרת בהם כמשפטי-גיהג, ואין כל אבתנה בין זכויות שמדאורייתא (כהפר נדריה או מזונות למ"ד מזונות דאורייתא) לבין זכויות שמכח תקנת חכמים.

אך בגמרא⁸⁰ הוכאה ברייתא נוספת שממנה נשמע בבירור כי בתקנת חכמים עסקינן⁸¹:

"תנו רבנן: תקנו מזונותיה⁸² תחת מעטה ידיה, וקבורתה⁸³ תחת כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות".

75. במשני"ר — שהן במת.

76. בד"ע נוסף — חלק.

77. בכ"ק ומשני"ר — נותנים לה ובכ"מ נותן לה (?).

78. אע"פ שאין זה קשור ישירות לענייננו, מ"מ ברצוני לציין כי ההלכה נפסקת כר' יהודה בן בתירה (ר) רמב"ם פ"ד מהלכות חובל ומויק ט"ו, ופכ"ב מהלכות אישות הכ"ח, סמ"ג עש"ג ע' טו"ש"ע סימן פ"ג), ומאידך נחלקו הפוסקים אם חבל בה בעלה בעצמו (ר' תוספתא ב"ק פ"ט ה"ה — ע' נ"ג במהד' הרב אברמסקי שליט"א, ועיי"ש בתוך יחזקאל) הערה 2, אם מוציאין מן הבעל והוא אוכל פירות, או שאינו זכאי לפירות הללו; וראה לזה ברמב"ם כאן ובהשגות הראב"ד ובכ"ח על הטור ד"ה והראב"ד, ואכמ"ל יותר.

79. כנוסחת כ"ע במקור ב' (הע' 69) וכדברי המשנה במקור ג'; אלא שדברי המשנה נתפרשו ע"י הראשונים בשתי דרכים, וזו לשון רש"י שם ד"ה וירשתה: "אם נפלה לה ירושה, הוא אוכל פירות בחייה והקדן שלה; לישנא אחרתא — ואם מתה בחייו ירשה". (כלומר — השאלה היא אם יש להפסיק במשנה אחרי 'ירשתה' ומילה זו מחוברת לשלפניה, או שהיא מחוברת לאחריה...). ור' למעלה הע' 72 והע' 69; ואף הרשב"א הנו' שם מעדיף הפירוש השני, ועיי"ש נמוקיו.

80. בבלי כתובות מ"ז ב (דק"ס השלם, כ"ל הע' 51, ע' שמש).

81. אנו מביאים את הברייתא ללא הריון עליה בגמרא; דיון זה שייך לפרק ג' דלהלן ויבואר שם בע"ה.

82. בכמה כ"י וראשונים — מזונות.

83. בכ"י לינגרד — ופרקונה וקבורתה, ובשאלות דרב אחא (שאלתא ס', ע' ת"ו במהד' הנצי"ב) ופרקונה תחת כתובתה, ורק להלן, אחרי 'חסורי מחסרה והכי קתני' מובא כלפינו, עיי"ש.

הברייתא איננה מוכנת בנסוחה זה, ואכן תמהה כך הגמרא:

”פירות מאן זכר שמיייהו? חסורי מחסרא והכי קתני: תיקנו מזונותיה⁸² תחת מעשה ידיה ופירקונה תחת פירות וקבורתה תחת כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות⁸⁴.”

אלא שעדיין אין מכאן הכרע: שהלא יתכן כי התקנה שבה מדובר בברייתא זו איננה אלא התקנה של ”זה תחת זה“, ועוד ידובר בה, ועדיין תקנת פירות זכות נהוגה מקדמת דנא. יתר על כן: כפי שראינו, נשמטה תיבת ”ירושתה“ בתוספתא, ובמשנה ג' היא עשויה להתפרש כעומדת בפני עצמה (ללא קשר לזכות פירות); ניתן לומר על כך, כי לא אכפת לה, למשנה, מה מקור גבסיה של האשה, ואין כל צורך להבדיל בין סוגי נכסים — ככל מקרה, כך הוא, שהבעל אוכל פירות! (ולעומת זאת, ראה במשנת כתובות פ"ח מ"ג, לקמן, המדברת על ”נפלו לה“ ועל משנת כתובות פ"ח מ"א⁸⁵ בנוסח דומה).

נרשה איפוא לעצמנו להסיק, בשלב זה, כי אנו עוסקים במנהג קדום ביותר, שכיון שלא נתפרש בתורה איננו מדאורייתא, אך יחד עם זאת לא נתייסד כחוק מנוסח ע"י כ"י"ד כלשהו; מה שעשו חכמינו, בדורות שונים, היה לתתם בחוק את גבולותיה של הזכות, ולקבוע השלכותיה במקרים שונים.

שנית, עלינו להעיר על מחקרו המענין של אפשטיין⁸⁶ המוכיח כי התוספתא (ב') היא המקור העתיק ביותר שבידינו וזמנה קודם לשמאי (שכן שורת ההלכות הפותחת ב"יפה כח" קשורה למשנת נדרים פ"י מ"ב, ומשנה זו משמשת בסיס למח' ב"ש וב"ה בתוספתא נדרים פ"י כ"ג; מבחינה זו דומה אוסף הלכות אלה לקבוצת ההלכות "אין בין" (ככמס' מגילה) הנחשבות להלכות עתיקות⁸⁷; מכח השוואה זו, רואה אפשטיין להוכיח כי כל ההלכות המנויות בתוספתא (ב); כאכילת פירות, חיוב מזונות פרקון וקבורה) נשנו מלכתחילה בארוסה⁸⁸, ומכאן ראייה למה ששיערו כבר חוקרים לפני כן כי לפנים בישראל היו האירוסין (הקידושין!) רצופים לנישואין, ועל כן עצם מעשה הקידושין היה מביא לחיובו של הבעל בכל חובות הנישואין, וממילא מזכהו בכל זכויות הנישואין⁸⁹; מכאן שמשנתנו, המדגישה את דין הבעל מש"נישאת" (א), היא מאוחרת — ומנוסחת על פי התוספתא ב"שיפרין" קל ובהכנסת יסוד הנישואין למסגרת מערכת ההתחייבויות ההדדיות.

84. ועדיין הסיפא דורשת פירוש, והגמ' דנה בזה בהמשך; וראה מש"כ על כך פרופ' הלבי ב"מקורות ומסורות" לסדר נשים ע' קצ ואילך.

85. הבאנה במלוואה להלן בשער תקנת-אושא ע' 491, עיי"ש והבא לכאן.

86. תולדות נספח א', ע' 181. מחקר זה נתפרסם קודם ברבעון האנגלי (J.Q.R.) סדרה חדשה כרך 14, ע' 483-99.

87. שם ע' 186.

88. כענין הפרת נדרים השייך לשורת ההלכות של "יפה כח".

89. שם ע' 189-90; בהסבר זה מתבאר יפה ענינם של בני אלכסנדריה והלל הוקן (תוספתא כתובות פ"ד ה"ט). אך ראה לעיל בשער ירושה ע' 312 שדנו בענין זה, נגד דעתו של אפשטיין.

על אף כמה רעיונות מבריקים במבנה זה (עיי"ש בפנים), ספק אם הוא רלבנטי: שכן אין להסיק ממנו כלל ועיקר שוני עקרוני בין ההלכה הקדומה למאוחרת; כבר המתברר עצמו חש בקושי שבשיטתו: אם ארוסה חיה בבית אביה, מהו ההגיון המשפטי, שיתייב את בעלה במוזנות, פורקן וקבורה, ויזכהו במע"י, בפירות ובירושה?⁹⁰
 על כרחך לומר, כי זכויות אלה הוקנו לו רק עם המעבר מרשות לרשות, וכאשר האירוסין היוו אקט פורמלי של נשואין; מכאן שעם האבחנה הזמנית בין שני האירועים, העתקן גם חיוביו וחזיותיו של הבעל לנשואין, ויש לפנינו התפתחות במישור אחר — ולא במישור המשפטי-עקרוני!⁹¹

שלישית, עלינו לברר מה ראה עורך המשנה צורך לכפול דין אכילת פירות במקור א' וג'!⁹¹, ועמדו על כך התלמודים, כל אחד לפי דרכו:

(א) בבבלי⁹²:

”מאי קמ”ל — תנינא! האב זכאי” וכו’? — איצטריכא ליה פלוגתא דר’ יהודה בן בתירה⁹³ ורבנן.”

כלומר, עיקר הדיון הוא בבושת ופגם, ואכילת פירות נשנתה רק אגב אורחא; וכנראה שהיו לפני רבי יהודה הנשיא שתי משניות ממקורות שונים, וכאשר ראה להביא את השניה (ג') בשל מחלוקת ריב"ב ורבנן, הביאה כולה⁹⁴; משנת פ"ד (א') היא ככל הנראה משנת רבי מאיר, שכן בהמשך המשנה שנינו:

”ר' יהודה אומר: אפילו עני שבישראל לא יפחות⁹⁵ משני הלילין ומקוננת.”

נמצאנו למדים, כי תנאקמא במשנה הוא — קרוב לודאי — בר פלוגתתו הקבוע של ר' יהודה, הלא הוא רבי מאיר; רבי יהודה בן בתירה, החולק על ת"ק במשנה ג', הוא קרוב לודאי ריב"ב הקדמון, איש יבנה וחברים של ר' אליעזר, ר' יהושע ור' טרפון⁹⁶;

90. ולעצם דעת התוספתא, אם יש לארוסה כתובה ופדין וכו' אם אין, ראה מה שהתלבט בזה הרבה הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה כתובות ע' 235 ובמיוחד ע' 238, ועוד יזכר בזה להלן בתקנת הפדין, לקמן ע' 396.

91. והכפילות קיימת בין אם נפרש כפירוש הראשון ברש"י בין אם נפרש כלישנא אחרינא שם — ר' לעיל הע' 79.

92. כתובות ס"ה ב'.

93. בכ"מ ליתא.

94. ראה אצל פרוץ אלבק, ”מבוא למשנת” (ירושלים-ת"א תשי"ט) ע' 101 ואילך, ובמיוחד בע' 103: ”מעשה נוכל לדון, שאותן משניות שנשנו במשנתנו בכמה מקומות בצורות שונות או בתוכן שונה אינן באות ממקור אחד, אלא נקבעו בכל בית מדרש במסגרת אחרת, וכך הן נסדרו במשנתנו בלי שינוי”.

95. יש מוסיפין ל"ה", וי"ג, ל"א יפחתו לו" (ראשונים; ועי' רמב"ם ומ"מ בפ"ד מהל' אישות הכ"ג).

96. ר' אלבק הג'ל ע' 226; וחזויו של אלבק את ריב"ב זה עם ריב"ב דנציבין אינו מתקבל, שכן ריב"ב

מאיידך, ר' יוסי בר' יהודה, הנוכח ככ"ע בחוספתא (ב') ובברייתא שבבבלי, הוא — ככל המסתבר — בנו של ר' יהודה דידן (בר' אילעי)⁹⁷ ודבריו מוסבים על משנתגו⁹⁸.

(ב) ירושלמי⁹⁹:

"למי נערכה? לרבי מאיר; אף על גב דלרבי מאיר עבד יד העבד
כיד רבו, זכתה האטה זכה בעלה¹⁰⁰ — מודה שאין [לן]¹⁰¹ עליה
אלא אכילת¹⁰² פירות בלבד".

לפירוש הירושלמי, אין קושי בכפילות "מציאתה ומעשה ידיה" — שכן לגביהם לא נאמר במפורש שהבעל זוכה בהן, ורק מכללא¹⁰³ עיקר הקושי, איפוא, נעוץ בכפל זכות אכילת פירות: קושי זה מתורץ בירושלמי כדי להוציא מהבנה לא נכונה של עקרונו של רבי מאיר: בעוד שממשנה א' יכולנו ללמוד על זכות הבעל לפירות בנכסים שהכניסה האשה לבעלה עם הגשואין, — יכולים היינו לחשוב כי בנכסים שנפלו לה תוך כדי הגשואין, זכה בעלה גם בגופם, ולפיכך באה משנה ג' ללמדנו כי אף כאן לא זכה הבעל אלא באכילת פירות בלבד¹⁰⁴.

הלכה זו מוצאת בטויה גם במשנה נוספת, המרחיבה את הדיון לא לקרקע בלבד אלא גם למטלטלין:

(ד) משנת כתובות פ"ה משניות ג"ה¹⁰⁵:

"נפלו לה בספים¹⁰⁶ — ילקח¹⁰⁷ בהם קרקע והוא אוכל פירות;

דנציבין חי כשני דורות מאחר יותר, בזמנו של ר' יוחנן בן בג בג, וראה לזה בירושלמי כתובות פ"ה ה"ד ובתוספתא פ"ה שם, ע' 72 במהר" ליברמן.

97. ר' אלבק שם ע' 232.

98. דבריו בתוספתא נראים להיות תוספת עפ"י הבבלי, הן מבחינת הסגנון, כאשר העיר אפשטיין (תולדות, סוף ע' 186), והן לאור עתיקותה של התוספתא. עכ"פ עלה בחיננו, כי המקורות התנאיים (מחוץ לתוספתא) שלפינו הם לכל המקודם מתקופת יבנה, ור' גם במשנת כתובות (להלן דף מ"ט א) המביאה דברי ר' אלעזר בן עזריה בענין תנאי כתובה של מזונות הכנות.

99. כתובות ל"ט א (בד' וילנא).

100. ראה בבלי קידושין כ"ג ב, ושם נסמן; וראה בספר המתיבות (מהר" רב"מ ליון ירושלים תרצ"ד) סימן נט (ע' 85), המובא עפ"י ספר העיטור (מהדורת ר' מאיריינה, ח"ב דף מ"ט א): "והא דקוי"ל מה שקנתה אשה קנה בעלה — לאכילת פירות", ולדעת ליון (שם בהערה ב') "אולי לקח הוא (= הירושלמי) מן המתיבות", עיי"ש.

101. הצעת ההגהה שלי.

102. כ"ל: (ע' 132 בד"צ ירושלים תשל"א, הוצ' קדם) "אוכלת".

103. "יתר עליו הבעל" וכי.

104. לפי הירושלמי, עיקר הפירוש במשנה הוא כפירוש הראשון בדברי רש"י, שכן ללישנא אחרינא אין לשיטת ר"מ כל ייחוד וצריכותא; ור' לעיל הע' 79.

105. ראה לעיל הערה 71.

106. בר"ף — נכסים.

פירות התלושין¹⁰⁸ מן הקרקע — ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות, והמחבורים¹⁰⁹ בקרקע¹¹⁰ — אמר ר' מאיר שמיין אותן¹¹¹ כמה הן יפין בפירות וכמה הן יפין בלא פירות, והמותר — ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות; וחכמים אומרים: המחבורים¹¹² לקרקע שלו, והתלושין¹¹³ מן הקרקע¹¹⁴ — שלה, ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות; רבי שמעון אומר: מקום שייפה¹¹⁵ כוחו בכניסתה — הורע כוחו ביציאתה, מקום שהורע כוחו בכניסתה — ייפה כוחו ביציאתה¹¹⁶;

פירות המחבורין לקרקע בכניסתה — שלו, וביציאתה — שלה, והתלושין¹¹³ מן הקרקע — בכניסתה שלה, וביציאתה — שלו.

נפלו לה עבדים ושפחות זקנים¹¹⁷ — ימכרו וילקח בהן¹¹⁸ קרקע והוא אוכל פירות; רבן שמעון בן גמליאל אומר לא תמכור, מפני שהן¹¹⁹ שבה¹²⁰ בית אביה.

נפלו לה זיתים וגפנים זקנים¹¹⁷ יימכרו לעצים וילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות; ר' יהודה¹²¹ אומר לא תמכור, מפני שהן שבה בית אביה.

המוציא הוצאות¹²² על נכסי אשתו, הוציא הרבה ואכל קמעא¹²³

107. כ"י"ב: ולקח (ז).

108. כ"י"ק: תלושין.

109. כ"י"ק הו' נמוקת, ונוסף בגליון פירות; כ"י"מ פירות ליתא וכן הו' ליתא, וכנראה שהיה לפניו בכ"י"ק ("והוא אוכל פירות פירות המחבורין לקרקע" וכו') ונשמט ע"י הפלוגרפיה.

110. כ"י"ק וכ"י"מ ועוד — לקרקע. והחילוק בין ל' לבי' רגיל במשנה, וראה במבוא לנוסח המשנה למהר"ץ אפשטיין (ירושלים תש"י) ע' 1116 ס' 19.

111. כך הוא בכ"י"ק, כ"י"מ ובד"ץ; ובד' וילנא אותה, היא יפה, וכו' — והכוונה לקרקע, וכנראה שגם כה"י מתכוונים לקרקע, שאחרת אין להלכה מובן.

112. כ"י"ק וכ"י"מ: פירות המחבורין (ז), וכ"ה במאירי ע' 334.

113. ר"א הערה 108.

114. מן הקרקע ליתא כ"י"מ, וכ"י"ק נוסף 'עין' בגליון.

115. כ"י"ק, כ"י"מ וד' — יפה.

116. במשב"ב נוסף כיצד.

117. כ"י"ק — הוקנים.

118. במשב"ב — מהן.

119. כ"י"מ ליתא.

120. כ"י"ק כבוד.

121. כ"י"מ רשב"ג(ז), ועי' בתור"ש ובתפא"י בפירוש המשנה.

122. כ"י"ק יציאות.

123. כ"י"ק קימא, וכן להלן. וגם זה חילוק רגיל במשניות (ע במקום א) וראה מש"כ מהר"ץ אפשטיין

קימעא¹²⁴ ואכל הרבה — מה שהוציא הוציא ומה שאכל אבל; הוציא ולא אכל — ישבע כמה הוציא ויטול¹²⁵.

הארכנו בהבאת כל המשניות הללו, משום שיש בהן מכלול שלם של הלכות הצריכות לתקנתנו, לא נדון במשניות כיון שעיקרן ברור מתוך עצמן, ונאריך בהן יותר רק במקום שיהא עלינו להשתמש בהן לבירור בעיה או קושי.

לצרכנו עתה די אם נעמיד על העקרון: הן בנכסי הניידי ('כספים' או 'נכסים' בל' הרי"ף), הן בנכסי דלא ניידי, הן בנכסים שהביאה עמה כרכושה (נכסי מלוג¹²⁵) מבית אביה, הן בנכסים שנפלו לה (בידושה או בכל דרך אחרת — למשל, כבושת ופגמ) לאחר גישואיה — בכל אלה הרכוש המקורי הוא קרן קיימת לאשה, או כשלעצמו — אם הוא נכס שערכו מחקים — או שיימכר ויילקח בו נכס מתקיים כקרקע, וזכות אכילת הפירות וההנאה מן הנכסים היא לבעל; תמורת זאת, הבעל הוא המטפל ('הוציא הוצאות') בנכסי האשה, ואין לו זכות לתבוע דמי טפול אלה מן האשה — אלא אם כן 'הוציא ולא אכל', כנראה כאשר נפסק קשר הנשואין ולא הספיק הבעל לתלוש ולאכול¹²⁶.

בכל המקורות שהובאו עד הנה ראינו כיצד נסתו התנאים את ההלכה הקדומה והמקובלת כי הבעל זכאי לאכול פירות מנכסי אשתו; כדי לשמור על זכות זו, נקבעה כבר בימי הבית ההלכה כי האשה שמכרה או נתנה מנכסיה לאחר — "אלו ואלו מודים... שהבעל מוציא מיד הלקוחות"¹²⁷, וביארה הגמרא כי "מתניתין בחייה ולפירות"¹²⁸ — כלומר, שמכרה האשה את הקרקע בחייה, וזכות הבעל להוציא מן הלקוחות את הקרקע לפירותיה — שכן זכות זו נקנתה לו לכל משך הנשואין, ורק עם הפסק קשר הנשואין, זוכים הלקוחות במקחם כילו.

אפשטיין¹²⁹ רוצה לראות במקורות שלפנינו התפתחות הסטורית: בתקופה הראשונה (ב"ש ובי"ה) הגבילו זכות האשה למכור בגלל שהבעל "מעין שותף

במלנדה"מ ע' 1227 בחלופי ע ו א בפועל "עמדאמד": לסיומת ה במקום א, דומה כי זה ההבדל הרגיל בין כתיב א"י לכתיב הבבלי, ואכמ"ל בזה.

124. בכ"ק גוסף הוציא (קמעא).

125. על הבטוי ראה לעיל בשער ירושה ע' 113-115, וראה עוד במש"כ לעיל בהערה 57.

126. בענין זה עוד נדון להלן, בע"ה, בפרק הרביעי.

127. ב"ש ובי"ה במשנת "האשה שנפלו", כתובות פ"ח מ"א, וראה בשער תקנת אישא ע' 491 ואילך שהבאנו את המשנה כולה (עם שינוי) והגמרא שעליה, והבא לכאן.

וראה גם במש"כ פרופ' ב' דה פריס בספרו "מחקרים בספרות התלמוד" (ירושלים תשכ"ח) ע' 44-48 על משנה קשה זו.

ויש להוסיף גם מש"כ רייך אפשטיין על משנה זו באהרבוך של פפד"מ כרך ר' (1908) ע' 361 והע' 6, ופירש ש"חדשים" = נכסים שנפלו לאשה לאחר נשואיה, ומציין לירושלמי, תע"ש. [לציון

הביבליוגרפי, ראה לעיל עמ' 356 הע' 15].

128. בבלי כתובות ע"ב, וכנ"ל.

129. תולדות ע' 70 ואילך.

בנכסים אלו, ש"הואיל וזכה באשה לא יזכה בנכסים"¹³⁰ לדעתו, רבן גמליאל קורא לנוהג זה "חדשים"¹³¹, ואין דעתו נוחה ממנו¹³². "אחרי ימיו של ר"ג" הוסיפו שני טעמים לאיסור המכירה: א) ירושה — ומכוחה תקנת אושא בזמן מרד בר כוכבא, ב) מה יהא על פירות הבעל? — "לפיכך פסק רבי שמעון (בר יוחאי) שלעולם לא תמכור", אבל אם מכרה יש לחלק בין נכסים ידועים ושאינם ידועים¹³³.

לעניות דעתי אין דבריו משכנעים, ומכמה פנים:

א) אין שחר לכך כי ראו בבעל "מעין שותף" — והראיה שהבעל מוציא מן הלקוחות רק לפירות; כלומר — ההלכה נקבעת, כדברינו לעיל, על מנת להבהיר כי הבעל קונה את הזכות לפירות לכל משך הנשואין, ואם מוכרת האשה את הקרן — שהיא שלה — אין זכותה יפה כדי להפקיע מן הבעל את הפירות;

ב) "אלו ואלו מודים" איננו נראה להיות חידושם של הבתים, אלא סימן לדבר שהיה מקובל מכבר; וכל כולה של "הודאה" זו באה רק כדי להעמיד על המחלוקת בענין המכירה מקרקעות האשה לפני הנשואין, ועיקרה נערץ במידת ההשתעבדות ההסכמית שיש לאירוסין¹³⁴.

ג) ר"ג אומר "בחדשים אנו בוששים" ואינו מתכוון בשום פנים לדין חדש, אלא לנכסים "חדשים" שנפלו במאוחר, לאחר הנשואין; איהנחת של ר"ג יכולה — אולי — להיות מוסברת בכך שנכסים אלו לא נכנסו למסגרת הסכם הנשואין, מלכתחילה, ולכן יש מקום לומר עליהם "כבואם כך צאתם", ואע"פ שהבעל אוכל פירותיהם, לא ניקנו פירות אלה לכל משך הנשואין, ועל כן לא פשוט לר"ג להחיל את זכות הבעל על נכסים אלה.

ד) רבי שמעון אינו מסיף דין חדש משום שני הטעמים שנוכרו; הן משום שספק רב אם תקנת אושא היא מזמנו של ר"ש¹³⁵ או קודם לכן, ובודאי שהשאלה "מה יהא על פירות הבעל" לא נתחדשה בזמנו; רשב"י בא לחדש את ההבדל שבין נכסים "ידועין" לשאינם ידועין¹³⁶, ולאור הסברי התלמודים¹³⁷ ניתן לפרש דעתו כי אינו זוכה בפירות¹³⁸

130. כלשון חכמים ("אמרו לו") במשנת כתובות הנ"ל. ועי' אצל דה פריס הנ"ל (הע' 127) ע' 47.

131. שם במשנה.

132. תולדות ע' 71 והערה 6 באריכות, ואכ"מ להשיג על כל דבריו.

133. שם בתמשך המשנה.

134. ר' שם במשנה. יתכן ואפשריין הולך כאן לשיטתו (ר' לעיל ליד הע' 89) כי בתקופה הקדומה נאמרו כל ההלכות דגן באירוסין, ועל כן קשה לו לפרש משנתנו במכירה לפני הנשואין, ומכאן דעתו כי המדובר בגפילתם של הנכסים לאשה בשלב זה, ועדיין לא ברור למאי נפינ.

135. לדעתנו היא אמוראית, וכמ"ש בתקנת אושא, ואף אם היא תנאית — עדיין ספק הוא אם אינה מאוחרת לרשב"י.

136. והארכנו בכל ענין זה לקמן בפרק ג, עיי"ש.

137. כנ"ל.

138. עי' שם הערה 75.

או משום שאינו מטפל בנכסים (לשיטת הירושלמי) או כיון שאינו סומך עליהם (לענין פדיון ואיבה — ככבלי) אינו זוכה בפירותיהם, ולכן אין מקום להגבלת המכירה¹³⁹

רשאים אנו לסכם, איפוא, כי תקנת אכילת פירות מקורה בנוהג מקראי-קדום, שנתגבש בימי בית-שני ובמשנתם של התנאים לכלל הלכה מסועפת ומפורטת, המכחיזה בסיטואציות שונות והקבעת לכל אחד מבני הזוג את חיוביו וחובותיו בדקדוק.

5) הסתייגויות בתחולתה של התקנה:

על אף ניסוחה הכללי, מצאנו כמה מקרים בהם הבעל אינו זוכה בפירות. כללית, ניתן לחלק מקרים אלו לשני סוגים: א) כאשר הבעל סילק עצמו, במפורש, מן הזכות; ב) כאשר הנשואין נערכו באיסור. להבחרת שתי נקודות אלה, עלינו לעיין בכמה מקורות תנאים נוספים.

ה) משנת כתובות פרק ט' מ"א¹⁴⁰:

"הכותב לאשתו דין ודברים אין לי בנכסייך — הרי זה אוכל פירות בחייה ואם מתה יורשה; אם כן למה כתב דו"ד אין לי בנכסייך? — שאם מברה ונתנה קיים. כתב לה דו"ד אין לי בנכסייך ובפירותיהם הרי זה¹⁴¹ אינו אוכל פירות בחייה ואם מתה — יורשה;
רבי יהודה אומר: לעולם¹⁴² אוכל פירי¹⁴³ פירות עד שיכתוב לה דין ודברים אין לי בנכסייך ובפירותיהן ובפירי פירותיהן עד עולם¹⁴⁴.
כתב לה דין ודברים אין לי בנכסייך ובפירותיהם ובפירי פירותיהם¹⁴⁵ בחיך ובמותך — אינו אוכל פירות¹⁴⁶ בחייה ואם מתה אינו יורשה.

139. דיון יפה בכל משנת "האשה שנפלה" מצאתי בראב"ן (מהד' עהרנרייך ד"צ נירירק תש"ח בכימנ פ"ב ע' סב שם), עיי"ש.

140. ראה לעיל הערה 71.

141. הרי זה בכי"ק וכי"מ ליתא.

142. בכי"ק וכי"מ נוסף הוא, וכי"ה ברע"ב.

143. בכי"ק ליתא, וראה ברש"י ריש דף פ"ג א ד"ה ה"ג, שלפני הגירסא שלפנינו.

144. בכי"ק — לעולם, וכי"ה בר"ף.

145. בתוספות ד"ה דין ודברים (דף פ"ג א) לא גרסו "ובפירי פירותיהם" וכתבו: "ברוב ספרים גרסינן

"ובפירי פירותיהם", וצריך לומר (= לשיטת אותן גירסאות) דסתם לן תנא כר' יהודה... אמנם בתשובות גאונים קדמונים (מהד' קאסל, ברלין תר"ת, ד"צ ת"א תש"ד; הוובאה התשובה במלואה באוצר הגאונים לכתובות מהד' בי"מ לוי, חלק התשובות ע' 2-251) סימן כא, והיא לרב שר שלום גאון סורא (מלך ד"א תרי"ב = 852 לספ"ג) עפ"י יחוסו של ש"ר בהקדמתו לתג"ק בכ"י ית, דף ד' ע"ב: "...וקתני תלתא בבי במתניתין ולא קאתני (כדי) [פירי] פירות כלל לבר מן ר' יהודה", ועלינו לדון

במחלוקת זו בפנים, וראה להלן.

146. ליתא בכי"ק, ונוסף בגליון.

רבן שמעון בן גמליאל אומר — אם מתה יידשנה, מפני¹⁴⁷ שהתנה על מה¹⁴⁸ שכתוב בתורה, וכל המתנה על מה שכתוב בתורה¹⁴⁹ — תנאו בטל".

המשנה מדברת בהסכם סילוקידי מן הפירות ו/או מן הנכסים לאחר המוות: על אופיו של ההסכם ("דין ודברים אין לי" וכו') נדון מיד בעקבות הגמרא, אך לפני כן ברצוננו לנסות לעמוד על מחלוקת תנאיקמא ורבי יהודה.

לכאורה לא מובנת המחלוקת: מדוע דורש רבי יהודה פירוט מדוקדק¹⁵⁰ של הויתור ומדוע לדעת חכמים אין בכך צורך?

ואולי יש לומר כי נחלקו בנייהם בעצם ענינם של פירי פירות: לדעת חכמים (ת"ק) זוכה הבעל — מיסודה של תקנתו — רק בפירות בלבד, ואילו "פירא דפירא לא תקינו ליה רבנן"¹⁵¹ — וממילא שאין צורך כלל בהזכרתם של פיריפירות בהסכם הסילוק, בעוד שלדעתו של ר"י זוכה הבעל — מעיקר התקנה — בפירות ובכל פיריפירות וכו' — ועל כן הכרתית אזכרתם בהסכם!
והסבר זה מפורש בתשובת הגאון¹⁵²:

"ושהוקשה לכם: הכא אמור רבנן דויד אין לי בנכסין ובפירותיהם היינו אינו אוכל פירות בחייה, ר"י אומר לעולם הוא אוכל פירי פירותי — ואפילו רבנן לא קאמרי אלא כיון דסליק נפשיה מפירי — פירי פירות מהיכא? וכי לא סליק נפשיה מפירי — אית ליה פירי פירי, והתם¹⁵³ אמר רבא יהילכך טובת הנאה דאשה הוי ואין הבעל אוכל פירות, מ"ט פירא תקינו, פירי דפירי לא תקינו רבנן — וקשיין אהרדי?
כן הראוני מן השמים¹⁵⁴ טווראי קשיאן אהרדי, מיהא הא ר' יהודה

147. בכ"ק ליתא.

148. בכ"ק — על הכתוב.

149. בכ"ק — שכל המתנה על הכתוב שבתורה.

150. ר' בבבלי פ"ג ב שנתקשו בני הישיבה ("אבעיא להו") אם 'עד עולם' דווקא או לא וכו'.

151. בבלי ב"ק פ"ט א, כתובות ע"ט ב, ועיי"ש בתוס' ד"ה פירא שפירשו אחרת. [ובשט"מ כמה פירושים, והצד השווה בכולם שלכו"ע יש לבעל פירי פירות, אלא שא"צ, לת"ק, לפורטם. ומה שאמרו "פד"פ לא תקינו ליה רבנן" אינו ענין כלל לנידו"ד — א.ב.].

152. ראה הערה 145.

153. ב"ק פ"ט א הנ"ל, במזכרת כתובתה בטובת הנאה.

154. ש"י"ד בהקדמתו הנזכרת למעלה (דף ח' א) כותב כי לשון זו נמצאת כמה פעמים בתשובותיו של רב שרשלום גאון, "וייש לראות מזה ג"כ כי הראב"ד המשיג על הרמב"ם לא היה הראשון בדרכי לשונות כאלה לאמור על מה שהעלה אחרי העיון בספרי התלמוד שהוא אשר הראו לו מן השמים (ראה, למשל, בהשגתו על הלכות לולב פ"ח ה"ה 'כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשנו', או בהלכות בית הבחירה פרק ו' הי"ד 'כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו') — ואין בלשון כזה רמות רוחו עוד כאשר חשבנו עד כה..." ע"כ.

הא רבנן..... אבל רבנן, כוליהו תנאי ואמוראי הכין סבירא להו
 פירא אית ליה לבעל — פירא דפירא לית ליה...¹⁵⁵.

הסבר זה תלוי, כמובן, במחלוקת הגרסאות שהזכרנו כמשנה; לשיטת הזוסופות "סתם לך
 תנא כר' יהודה", והמחלוקת היא כנראה באמת רק פורמלית, ואת דברי רבא בענין פירי
 פירות הם מפרשים בענין 'פירי פירות דאתו מעלמא'¹⁵⁶ — ואכ"מ להאריך בזה יותר¹⁵⁷.

מעתה נחזור לעיקר ענינו: מהו סילוק זה, ומה מקור-כוחו המשפטי? כגמרא¹⁵⁸ נתפרשה
 המשנה ב"אומר", היינו שאין צורך לסילוק זה שייכתב, והוא תקף אם נסתלק הבעל בלשון
 זו (בפני עדים) באמירה לבד; על הלכה זו הקשתה הגמרא מבריייתא ידועה השוללת לשון
 "אין לי דין ודברים" ואינה מקנה לה שום תוקף משפטי¹⁵⁹, ועל כך תירצו דברי-ביינאי
 "בכתוב לה ועודה ארוסה" — כלומר, כיון שטרם נישא, יכולה האשה להתנות ויכול הבעל
 למחול על זכותו לפני תחולתה — ומשום כך יפה אף לשון קלושה זו של "דו"ד אין לי".
 בהמשך המשנה, נחלקו רשב"ג וחכמים בענין ההתנאה על סילוק מן הירושה: לדעת
 רשב"ג אין התנאי תופס כאן, כיון שהתורה מזכה את הירושה לבעל, ו"כל המתנה על מה
 שכתוב בתורה — תנאו בטל".

מחלוקת זו קשורה במחלוקת קודמת — במי שקידש אשה "על מנת שאין לך עלי שאר
 כסות ועונה"¹⁶⁰: לדעת רבי מאיר שם "הרי זו מקודשת ותנאו בטל", ואילו לדעת רבי יהודה
 "דבר שבממון תנאו קיים" — ומכאן שרבן שמעון בן גמליאל סבור כרבי מאיר, בעוד

155. [אילולא דבריו יש לכאורה לחלק בין פירות טובת הנאה, לבין פירות הפירות; שטובת הנאה לאשה,
 והפירות לבעל. וראה בסוף פרק זה, שהפירות אינם רכוש הבעל במחלט, וכך כנראה סובר הגאון —
 א.כ.]

156. ראה בהערה 151.

157. לענין הלכה, פסקו הגאונים (עי' רא"ש והגהות אשר"י כאן) והראשונים כר' יהודה — ר' רמב"ם פכ"ג
 מהלכות אישות ה"ג, טו"ש"ע סימן צ"ב; והשוה שו"ת הרשב"א חלק ה' סי' ק"פ בענין מי שפטר
 הקהל ממסים ג' מאות זהובים קרקע ופירותיהם, וחייב הרשב"א במסים קרקע שנקנתה מסוף הפירות
 והשביחה (והם פירי-פירות!)... וראה עוד מש"כ בענין משנתנו צבי קארל במאמרו על "ההוכחות
 במשפט העברי" (נתפרסם בקובץ "המשפט העברי" ה' ירושלים תרצ"ז, ע' 138 הערה 3); לדבריו אין
 דברי ר' יהודה אלא פרי התפתחות, ש"תוספת זהירות בשטרות מתרבות במשך הזמן במספר רב"...
 ועי' בלקטי רבינו חננאל באוצה"ג לכתובות ע' 61 שגרס כתוספת. (עי' בהשלמות ע' 521).

158. בבלי כתובות פ"ג א, ושם נסמך על סוגיה זו, מקבילותיה וצורתה, ר' משי"כ פרופ' זה פריס ב"מחקרים
 בספרות התלמוד" (ירושלים תשכ"ח) ע' 253 ואילך.

159. שם; וראה מש"כ פרופ' בלוי במאמרו "השוואות בין המשפט העברי להלניסטרמצרי", "המשפט
 העברי" קובץ ה' תנ"ל ע' 24, כי רז"ל שללו את השימוש בביטוי זה (המופיע גם בפירוטום ממצרים
 בנוסחו הארמי לית דין דרב) משום מקורו הזר, ולפיכך מחריפה השאלה במה כוחו יפה לסילוק הבעל
 מזכויותיו בנכסי אשתו! [ולדבריו לא יוכן תירוץ הגמ', דמה לי ארוסה, ומה לי נשואה? וההסבר כזה,
 שאין "סילוק" מועיל לבטל קנין, אבל יש בכוחו למנוע קנין — א.כ.].

160. בבלי כתובות נ"ו א, וש"ג.

חכמים במשנתנו כרבי יהודה¹⁶¹; אלא שמכאן הקשתה הגמרא על דברי ר' יהודה במשנה¹⁶² שמהם משתמע כי רשאי הנושא אשה לפחות (ע"י שובר) משיעור הכתובה שקבעו חכמים רק בכתב — ולאור הרשות להתנות, מדוע לא יוכל לעשות כן בע"פ? ותירצה, כי "קסבר ר"י כתובה דרבנן — וחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה"; אך אם כן הוא, מדוע הכיר ר"י בתוקפו של הסילוק מפירות אף באמירה בסוגיין? תירץ אבי¹⁶³ כי פירות "מילתא דלא שכיחא" הם¹⁶⁴, ולכן לא ראו חכמים לחוקם יותר מדין תורה. לסיכומם של דברים אלה, בהתנאה שלפני הנשואין, נוכל לומר כי כיון שזכות הפירות נדירה היא, הניחו חכמים לבעל מקום להסתלק מהם אף בלשון "דין דברים אין לי" — ובאמירה בלבד. וכמו שרשאי הבעל להסתלק מן הפירות, רשאית אף האשה להסתלק מזכויותיה — וכן רשאית האשה להתנות עם הבעל שלא יזכה, והבעל עם האשה שלא יתן לה מה שנתחייב בו¹⁶⁵, ובלשון קיצונית נסחה זאת התוספתא¹⁶⁶:

"נוטא אדם אשה על מנת שלא לזון, על מנת שלא לפרנס, ולא עוד אלא שפוסק עמה שתהא זנתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה. מעשה בר' יהושע בנו של ר' עקיבא שנשא אשה ופסק עמה על מנת שתהא זנתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה, היו שני בצרות, עמדו וחלקו¹⁶⁷ — התחילה קובלת עליו לחכמים, וכשבא לבית רין אמר להם היא נאמנת עלי יותר מכל אדם, אמרה להם ודי¹⁶⁸ כך התנה עמי, אמרו לה חכמים אין בלום אחר הקייצה¹⁶⁹".

161. ושמה מכאן ראייה לסברת ר"ח תוס' כי "סתם לך תנא כר' יהודה"?

162. פרק ה' מ"א (דף ג"ד ב בבבלי).

163. שם ע"ב.

164. ראה לקמן ע' 405 שאביי לשיטתו הולך!

165. ראה תוס' כתובות פ"ג, א ד"ה "כדור כהנא" בגדרי "סילוק" ו"התנאה".

166. תוספתא כתובות פ"ד ה"ו, ע' 67 במהד' הגר"ש ליברמן, נויארק תשכ"ז — רע"י"ש בש"ז.

167. ראה מה שהאריך הגר"ש ליברמן בכיבוד התוספתא בפירוש הארוך (ע' 244 ואילך), וכאן 'ענראה שהתנאי שביניהן היה שתפרנס אותו, והיא כיוונה להכנסה ממעשה ידה ומהכנסת נכסיה (ההדגשה שלי, י"כ) שהיא הייתה מפקחת עליהם, אבל בשני רעבון לא הספיקה ההכנסה, וחילקו את הנכסים כדי למכור חלק מהם לפרנסה, לפיכך התחילה לקבול עליו לחכמים בטענה שלא כיוונה לחסל את נכסיה (-הקרן!) למזונת" עכ"ל.

ולפי פירושו כוללת הברייתא את כל פרטי הדיון ולמעלה, ודו"ק.

168. בכ"ע, בגניזה ובדפוסים דאי, והגירסא שלפנינו היא כתיב א"י.

169. ההדגשה שלי: בירושלמי כתובות פ"ה ה"ב הובאה הברייתא, ושם הגירסא בסיום "אין אזור קנין כלום"; וראה מש"כ בזה הרב אברמסקי שליט"א בתוך: יחזקאל (בחיידושים) דף כ' אם הכוונה לקנין ממש.

ר' גם מה שפרסם מדר"ן אפשטיין מספר המעשים כ"י אנטונין בתרביץ א' ב' ע' 40, קובץ ציון הג"ל ע' 41, ובהערותיו שם.

האם יכול הבעל למחול על זכות־אכילת־פירות גם לאחר הנישואין?¹⁷⁰ נחלקו בשאלה זו גאונים וראשונים, ומקור מחלוקתם בסוגית הבבלי שלנו בהמשכה¹⁷¹:

“איבעיא להו: קנו מידו מהו?
 אמר רב יוסף: מדין ודברים קנו מידו¹⁷².
 רב נחמן אמר: מגופה של קרקע קנו מידו.
 ...אמר אמימר: הלכתא, מגופה של קרקע קנו מידו.”

על מה הקשו בני הישיבה “קנו מידו מהו?”
 האם על משנתנו (“הכותב לאשתו דו”ד אין לי בנכסיה הרי זה אוכל פירות בחייה ואם מתה יורשה” — ולהשמיענו שאם קנו אינו אוכל פירות) — או שמא על הברייתא (“האומר לחבירו דו”ד וכו’ לא אמר כלום — וללמדנו שאם קנו מידו יש חוקף לדברים)?
 סיכם את המחלוקת רבינו ישעיה דירטראני הזקן¹⁷³:

“פירש המורה (- רש”י) דאברייתא דלעיל קאי, דתניא האומר לחבירו וכו’ אבל במתני’ לא מהני קנין ליפות כוחו, דהא באמירה ובלא לשון מתנה סגי לאסתלוקי אפילו מגוף הקרקע היכא דפריש וזדקתני סיפא; וטעמיה דמתני’ דאמר ה”ז אוכל פירות לאו משום גריעותא דלשון דו”ד הוא, אלא משום דלא פריש ממאי סילק ידיה... הלכך מה לי קנו מידו ומה לי לא קנו?
 אלא אברייתא קא מבעיא ליה, דקתני ‘לא אמר כלום’ — וטעמא משום גריעותא דלישנא היא; מי אמדינן לא קנה בחליפין (קנו מידו) — בקנין סודר, (חליפין) הללו כלום, דהא לא אמר עליהן אלא לשון ‘דין ודברים’ — או דלמא אין חליפין באין אלא לדבר שיש בו ממש, שזה קונה את הסודר ומקנה לו את החפץ... ועל גופה של קרקע קנו מידו ומתנה גמורה היא; (ע”כ לשון רש”י)

170. במשפט הרומי (עפ”י בועז כהן במאמרו על הגדוניה, ראה לעיל הע’ 3, ע’ 354, שם. ע’ 370) קובע פאולוס (ויג’סטה 23.4.12.1) שיחכן הסכם לפני או אחרי הנישואין, לפיו אשה “התמוך בעצמה” בעזרת כספי הגדוניה שלבעל לא יהיה כל חלק בה; מאידך, קובע אולפיאן (בשם מרצלום, דיג’סטה 23.4.4, ב’ כהן שם ע’ 371 הערה 1), כי לא יתכן להסכים על פירות הגדוניה שיישאר ביד האשה, כיון שאשה כזאת דומה לאשה ללא גדוניה, דבר אשר הרומאים ראוהו כבלתי רצוי — ותבול נשאר ללא זכות אכילת פירות.

171. שם פ”ג ע”א-ב.

172. בכ”מ רב יוסף אמר.

173. בתוספות ר”ד לכתובות פ”ג ב בדפוס וילנא.

אבל רבינו האי גאון¹⁷⁴ ור"י זצ"ל¹⁷⁵ פרשו דאבריייתא בכותב לאשתו ועודה ארוסה קאי; וכפתרון המורה נראה לי...
ורב צמח גאון ורב נחשון גאון ז"ל¹⁷⁶ מפרטי דאנטואה קאי, וזהו הפתרון יתכן¹⁷⁷, דדין הנשואה ככל אדם שהוא שותף עם הבירו בסדה".

שלוש הצעות לפירוש הבעיה לפנינו:

- (א) הצעת רש"י ודעימיה — קנין בארוסה אינו מועיל יותר מאשר האמירה, ועל כן "קנו מידו" מוסב לאומר לחברה;
(ב) שיטת רב האי גאון והר"ף — הבעיה על ארוסה; לפי הלכתאמימר, אם אמנם קנו מידו של בעל, נסתלק מגופה של קרקע וממילא מפירותיה; לשיטתם, בנשואה לא יועיל לשון "דין ודברים" כלל, אפילו בקנין¹⁷⁸.
(ג) שיטת רב צמח ורב נחשון גאון עם הראב"ד והר"י והר"ד — בעיתנו דנה בכותב לאשתו נשואה — אם הקנין משנה את התמונה ואין אנו נזקקים יותר לתירוצם של דבי ר' ינאי¹⁷⁹, והמשנה כמשמעה, או שמא אין הקנין מוסיף על עצם הנוסח, ואינו מועיל.

174. בספר המקח והממכר שער ד', והובאו דבריו באוצה"ג כאן (חלק התשובות) ע' 5-252. רב האי מאריך לבאר 10 דרכים "שהבעל מרשה את אשתו להיות מוכרת עיקר נכסיה ופירות הקרקעות שלה", ונזכיר לצורכנו ארבע מהן: 1. בדרך ב' — קנו ממנו (בארוסה), אפילו פירות אין לו, שהלכה כאמימר; 2. בדרך ה' — אם קנו מבעל, אחרי הנשואין, מועיל אף לפירות (אם נוסח סילוק מרם במפורש); 3. בדרך ו' פסק הלכה כרבי יהודה במשנה (ר' לעיל הע' 156); 4. בדרך ט' — אם קדמה האשה ומכרה, ואת"כ הסכים הבעל, המכר קיים (ועי' בשו"ת הר"ף מהד' לייטער פיטסבורג תשי"ד ע' 36 הע' ג' — וכבר העיר על כך לוינ באוצה"ג, ואכ"מ).

175. כוונתו לר"ף, המנסח כך את דברי הגמרא: "איבעיא להו: קנו מידו של בעל ועודה ארוסה מהו?" — והמלים המודגשות נוספו ע"י הר"ף (והראב"ד בהשגותיו על הר"ף טורת לציין זאת — "דהא דעודה ארוסה קאמר — שבוש הוא") בעקבות רה"ג, וכן ציינו כבר הרמב"ן בספר הזכות ובעל שלטי הגבירים.

176. גאוני טורא, ככל הנראה, במחצית המאה התשיעית לסה"ג; דבריהם כאן לא נמצאו עדיין במקור אחר, ובעל אוצה"ג הביאם באוצר הפירושים ע' 49.

177. וכן פירשו הראב"ד בהשגותיו לר"ף, וכן רבינו יצחק בן שמואל (ר"י הזקן) בתוספות פ"ג א ד"ה קנו מידו; ולדעת הר"ן בחידושיו על הר"ף שם, אף דעת רש"י מסכימה לדינא כך, עיי"ש.

178. וכן פסק הרמב"ם בפכ"ג מאישות הלכה ב', והשיגו הראב"ד ("הכל הבל ורעות רוח..."), ועי' במ"מ ומשנה למלך שהאריכו לבאר מחלוקתם; ועיי"ש בר"מ בהלכה א', שהבדיל בין "התנאה" (לשון סילוק, כסוגיין) לבין "כתיבה" ששם הכוונה לניסוח מפורש של ויתור ומתנה, והוא מועיל ללא קנין לפני הנשואין ועם קנין אף לאחר הנשואין. [עי' בני אהובה, להר"י אייבשיץ, על הרמב"ם שם, שכתב שהל' א' אינה עוסקת כלל בתנאי האשה, אלא בסילוק הבעל — א.כ.].

179. בירושלמי בסוגיין (ף"ג ג"א א בד' וילנא) מביא את דברי ר' ינאי תלמידו רבי יוחנן: "בשלא כנס — אבל אם כנס, אין אדם מאבד את זכותו בלשון זוה".

וההלכה כאמיר — ומשום כך יש תוקף — באם נעשה קנין — לסילוק אף לאחר הנישואין¹⁸⁰.

ולסיים דיון זה ראוי להוסיף: הנה נמסקה הלכה בתלמודים כי בעל שנתן שדה במתנה לאשתו "קנתה ואין הבעל אוכל פירות"¹⁸¹, שכן "הנותן — בעין יפה נותן"¹⁸² — ועצם המתנה מתפרשת כסילוק מן הפירות.

בנשואי איסור¹⁸³:

שנינו בתוספתא¹⁸⁴:

"הערויות שאמר¹⁸⁵ אינן כאשתו לכל דבר. אין להן כתובה, לא

180. ר' בספר "נחלת שבעה" (המשמש בסיס לרוב נוסחי שטרות שלנו; יצא במהד' צילום בירושלים תשכ"ט) דף ג"ב סימן כ' "נוסח סילוק לאיש מעכסי אשתו", ושטר זה מנוסח באופן שיועיל לכל השיטות ("בכל אופן המועיל ככל תיקון חז"ל"), וציינו ד"ר נחום רקובר במאמרו על "יחסי ממון בין בני הווג" בקובץ הוצאות של הכנס הי"ב לחושבע"פ — הוצ' מוסד הרב קיק ירושלים תשל"ע ע' קט"ז-קל"ג, עיי"ש.

וראה עוד לכל הענין:

1. בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (מהדורת בלאך — מקיצי גרדמים) סימן מ"ח ע' 168, שמתעיל "כותב לה ועודה ארוסה".

2. בשו"ת הרשב"א ח"א סימן תתק"ס, שאשה ששיירה קרקע לעצמה קודם אירוסין לא עשתה ולא כלום, ומשי"כ בגמרא "בכתוב לה ועודה ארוסה" בדווקא הוא (= כלומר לאחר האירוסין) "והדברים האלה עתיקים", וכ"ה שם בח"ב סי' קל"ב. [ועי' בני אהובה לפכ"ג בהל' אישות הל' א ד"ה "ובאמת גוף הדין" — א.כ.].

3. דבריו המענינים של יחזקאל אפשטיין בענין "שטר המתנה ושטר הצאדק", "המשפט העברי" קובץ ד' ע' 125, שקנתה האשה במוחלט ואין הבעל יודע או אוכל פירות. ושם בע' 232 נזכרה הרצאתו של ש' רוזנבוים על יחסי ממון בין בני זוג, ומסקנתו של המרצה כי הכל אפשרי בהלכה העברית ע"י התנאה, וכמובן שמקור דבריו בסוגייתינו.

181. בבלי בבא בתרא ג"א ב' בשם רב ורבא, ירושלמי כתובות פ"ט ה"א בשם רב זעירא רב יהודה אמר רב (בשתי גירסאות, ועי' קה"צ ופני"מ שנתלקו אם להגיה את הראשונה או לא) — ושם דיון בשאלה אם הבעל זוכה במקרה זה בפיררפירות, ועי' לזה בתוספות בבבלי ד"ה במתנה; וכי"פ הר"מ בפכ"ב מאישות הכ"ז וטושי"ע סי' פ"ה סע' ד'.

182. רשב"ם שם ד"ה במתנה, עפ"י הבבלי שם ס"ה א.

183. ר' לעיל ע' 372.

184. יבמות פ"ב הלכות ב-ג, ע' 5-6 במהדורת ליברמן, ועיי"ש בש"ג. ור' בשער ירושה ע' 184.

185. השוה משנת יבמות פ"י מ"א: "האשה שהלך בעלה למדינת הים וכאו ואמרו לה מת בעלך תיטת ואח"כ בא בעלה — תצא מזה ומזה, ואין לה כתובה ולא פירות ולא מזונות" וכו'; ושם פ"ט מ"ג: "שניות מדברי סופרים... אין לה (לא) כתובה ולא פירות ולא מזונות" וכו'.

פירות¹⁸⁶ ולא מזונות, ולא בלאות, ואין זכיי¹⁸⁷ לא במציאתה ולא במעשה ידיה, ולא בהפך נדריה, אין יורשה, ואין מיטמא לה, אין לו בה קידושין, ואין צריכה הימנו גט. היא פסולה והולך ממזר. אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט — הרי הן כאשתו לכל דבר. יש להן¹⁸⁸ כתובה, ופירות, מזונות, ובלאיות, וזכיי במציאתה, ובמעשה ידיה, ובהפך נדריה, יורשה, ואין מיטמא לה. יש לו בה קידושין, וצריכה הימנו גט. היא פסולה והולך פסול¹⁸⁹.

לפנינו הקבלה תוך ניגוד: לעריות אין קידושין — וממילא לא כתובה וכל הקשור בה, ואין הבעל זוכה בממון כלשהו שמקורו באשה; לעומת זאת בנשואי-איסור תקפים, שיש קידושין וכתובה, זוכים שני הצדדים בכל המוקנה להם זה מזה. אלא שבכל המסכת — הן ברישא והן בסיפא — יש יוצאדופן אחד, זר ומתמיה לכאורה: פירות. בעריות — אין לאשה פירות, ואע"פ שבצעם, אם אין נשואין, הם שלה; ובאלמנה לכ"ג וכו' — יש להן פירות, ואע"פ שבצעם, אם הלו הקדושין — הם שלו; והנה רש"י פירש — כמקביל בשני המקרים — שהוא משום קנס שקנסוהו חכמים: באשר לרישא — כבר הבאנוהו לעיל¹⁹⁰, ובאשר לסיפא, באלמנה לכ"ג, כתב בוז הלשון¹⁹¹:

"שאע"פ שאכל את הפירות, כיון דשלא ברין אכלן — שהרי לא היה לו בה נשואין מעולם¹⁹². ואע"ג דאמרינן בכתובות (ע"ט ב) גבי

186. רש"י יבמות פ"ד א ד"ה ולא פירות (בשניות): "אין משלם לה פירות נכסי מלוג שאכל משלה, ואע"ג וכו' קנסוה נמי שלא תגבה מיניה פירות שאכל..." וכן פירש"י בענין האשה שהלכה למדה"י, שם פ"ט א ד"ה תנאי כתובה.

187. ע"י לעיל הערה 168.

188. בכ"ע ובדפוסים הגירסא כלשון יחיד ("יש לה", ולעיל "הרי היא"), וכן הוא בכרייתא המובאת בבלי יבמות פ"ה א, ועיי"ש בגמרא בתנמקת והבדל שבין שנייה (שאיסורה מדברי סופרים — התחמירו בה שאין לה כתובה) לבין אלמנה לכ"ג גרושה וחלוצה לכ"ה (שאיסורה מדאורייתא ויש לה כתובה וכו').

189. ולהלן באה בבא ברין השניות, ובהן ידובר לקמן בפ"ד.

190. ראה הערה 184.

191. יבמות פ"ה א ד"ה ויש לה פירות.

192. דברי רש"י תמוהים, שהרי יש ויש כאן נשואין! ושמה כוונתו שכיון ש"בעמוד והוצא קא"י, אין קנין הפירות יכול לחול, שכבר ראינו שהוא קנין בזמן, לכל משך הנשואין, וכיון שנשואין אלה עתידים לפקוע בכל רגע ורגע, אין לקנין זה זמן לחול בו; ובהו מתבאר מה שהמשיך רש"י להקשות מ"בשרה", שלכאורה סותר עצמו מיניה וביה: האם אין לו פירות משום שאין נשואין — או משום קנס? ולפי דברינו פשוט, שאין לו פירות כיון שבעמוד והוצא קא"י, ומה שאין לו פירות גם במשך הקצר של הנשואין שתפסו — ובניגוד לכשרה שנתגרשה ויצאה מבעלה — הוא משום קנס, ודו"ק. ור' לקמן ע" 420 שיישבנו את רש"י עפ"י כ"י. [ואולי י"ל את ש"י רש"י, שכונתו שאין לו בה חזר נישואין מעולם. וע"כ לא תקנו חכמים תקנותיהם לנישואין כאלה. וחזר רש"י להקשות שלגבי מה שכבר אכל יפטר מלשלם בתמורה להוצאתיו — ומתוך שקנסוהו שיפסיד מפני שנתגרלה לעבירה — א.כ.] וע"ע בהשלמות, לקמן ע" 521.

כשרה מה שאכל אכל ומה שהוציא הוציא — הכא קנסינן ליה, דמשלם אפי' מה שאכל מפני שהוא מרגילה לעבירה".

וכרש"י פסק הרמב"ם¹⁹³, וכן פירש הרמב"ן¹⁹⁴ ותוס' רי"ד¹⁹⁵.

כבר רמזנו למעלה, שאין הכל מפרשים כרש"י — ועלינו לברר שיטותיהם; אבל אנחנו נוטלים רשות לעצמנו לדחות בירור זה לפרק הרביעי — שיוקדש כולו להשלמת בירור סוגית "ולא פירות" — שכן חסרות לנו עדיין שתי¹⁹⁶ הקדמות חשובות להמשך הבירור; קשה היה עלינו שלא להביא שיטתו של רש"י במקומנו, ועל כן הניתוק הזה שבין שני חלקי הדין. ובאמת יש לצרף בעיון את שני החלקים — והיו לאחדים בידינו.

6) הגבלות בזכות הבעל — סוגית "רווח ביתא"

לאחר ההסתייגויות שמנינו בסעיף הקודם, עלינו להזדקק להגבלה מסוג אחר בזכותו של הבעל לאכול פירות מנכסיה של אשתו. הגבלה זו, שכל כולה אמוראית ואין לה רמז במקורות התנאיים, חשובה לא רק מצד עצמה — אלא גם מבחינת ההבנה שהיא נותנת לנו בעצם מהותה של תקנת פירות: לא מתנה יש כאן לבעל, מעין "מס עובד" שמעלה האשה לבעלה מסיבה זו או אחרת¹⁹⁷ — אלא תקנה שנועדה לשמור על רווחת הבית כולו, על אחדותו ושלימותו.

מקורה של ההגבלה האמורה — בסוגית הבבלי בכתובות¹⁹⁸:

"איבעיא להו: בעל שמכר קרקע לפירות — מהו? מי אמרינן מאי דקני ליה¹⁹⁹ אקני, או דלמא כי תקינו ליה²⁰⁰ רבנן פירות לבעל²⁰¹ — משום דרוח ביתא, אבל לזבונ²⁰² — לא?"

193. בפכ"ד מהלכות אישות ה"ד.

194. בחידושיו כאן.

195. בכתובות ק"א א ד"ה ולא פירות, ועיי"ש בדבריו שמשמע כפירושו כרש"י לעיל, וברוך שכינתו לדעת גדול.

196. האחת — תקנת הפדיון, לה יוקדש הפרק השני בעיוננו, והשנית — נימוקי התקנה בבבלי (פירות), לה יוקדש חלקו השני של הפרק השלישי, ברצות ה'.

197. וכאמור, נדון בנימוקי התקנה להלן בפרק השלישי.

198. דף פ' א-ב; שנויי הנוסחאות לקוחים מברטסת "מכון התלמוד הישראלי השלם" (יד הרב הרצוג), ותודתנו נתונה כאן לרב קליין, סגן מנהל המכון, על עזרתו הלבבית. לא הבאנו את כל השנויים, אלא רק אלה שנראו לנו חשובים, ובדקנו בכי"מ (צילום). בינתיים יצא לאור בדפוס כרך זה של מס' כתובות, המעיד יכול לעמוד על השנויים בפנים.

199. כ"ה גם בדפוס ונציה, אבל בכי"מ ובעוד ששה כ"י (!) הגירסא ליה, וכך בודאי צ"ל, ובכ"י רומי (4) וכן ברי"ף מאי דקני אקני ליה, ואף זו גירסא פשוטה ונכונה.

200. בכי"מ ביה, ובכ"י ר (3,2) ליחא.

יהודה מר בר מרימר²⁰³ משמיה דרבא אמר²⁰⁴ — מה שעשה עשוי;
 רב פפא²⁰⁵ אמר משמיה דרבא — לא עשה ולא כלום!
 אמר רב פפא²⁰⁶: הא דיהודה מר²⁰⁷ בר מרימר, לאו בפירוש איתמר
 — אלא מכללא אתמר: דההיא איתתא²⁰⁸ דעיילה ליה לגברא²⁰⁹
 תרתי אמהתא אול גברא, נסיב איתתא אחריתי, עייל לה חדא
 מנייהו — אתאי לקמיה דרבא, צווחה²¹⁰ לא אשגח בה; מאן דהוא
 סבר, משום דסבר²¹¹ 'מה שעשה עשוי' — ולא היא, משום דווח
 ביתא, והא קא²¹² רווח.²¹³
 והילכתא, בעל שמכר קרקע²¹⁴ לפירות לא עשה ולא כלום. מאי
 טעמא? אביי אמר²¹⁵: חיישינן שמא תבסיף (רש"י: השדה, שלא יחוש
 הלוקח לזבלה ולטייבה וכו');
 רבא אמר: משום רווח ביתא²¹⁶.
 מאי בנייהו? איכא בנייהו²¹⁷ ארעא דמקרב²¹⁸ למתא, אי נמי
 בעל²¹⁹ אריס הוא, אי נמי וזוי וקא עביד בהו²²⁰ עיסקא.
 (וברי"ף: והלכתא כרבא).

201. 'פירות לבעל' ליתא בכ"מ ובכ"ד (2) וכן ליתא ברי"ף, ונראה שהוא לשון פירוש; ובכ"ד (3): ליתא לבעל.
 202. בכ"ד (3): אבל זבונן לעולם לא אקני ליה.
 203. כ"מ: חורה בר מרימר אמי שמואל.
 204. בכ"מ ליתא (ומכאן ש'הורה' דלעיל אינו שבוש מ'יהודה' סתם).
 205. בכל כה"י (1) רב פפי, וכ"ה ברי"ף וכך צ"ל, שהרי רב פפא להלן אומר דבר אחר! על רב פפי ראה אצל אילבך, מבוא לתלמודים ע' 418, והוא תלמידו של רבא וכן דורו של רב פפא, ועי' בהגהות הב"ח.
 206. בכ"ד (3) ליתא ג' מלים אלה, ולהלן גורס והא (בו' החיבור), ולג' רב פפי אמר הכל בהמשך אחד, ולפ"ז יכול האומר להיות גם רב פפא.
 207. בכ"מ, לשיטתו, הא דמר וכו'.
 209. בכ"ד (3) ליתא ליה לגברא.
 210. בכ"מ, כ"ד (4,2) וכ"י לניגוד — צווחת צווחת ולא; ובכ"ל הנ"ל כל המעשה ברב נחמן (ולא ברבא).
 211. בכ"מ 'משום' ליתא, ולהלן קסבר רבא; בכ"ד (4,3,2) 'משום דסבר' ליתא, וכן ליתא ברי"ף; ובכ"ל 'משום' ליתא, ולהלן קסבר רב נחמן בעל שמכר קרקע לפירות וכו'. (ומכל הנ"ל נראה שהמלים 'משום דסבר' הן לשון פירוש).
 212. בכ"מ ליתא.
 213. ברי"ף נוסף דאיכא אחריתי; אבל ברש"י ד"ה והא: "שאף עתה היא עושה צרכי הבית", ועי' בחידושי הר"ן על הרי"ף כאן.
 214. בכ"מ ליתא.
 215. בכ"מ אמר אביי, וכן בתוס' רי"ד.
 216. עי' בבלי ב"ק פ"ט א, ושם אביי לשיטתו דלא ס"ל הכא שמירות האשה הם רווח ביתא!
 217. בכ"ד (4,3,2) ליתא 'איכא בנייהו'. 218. צ"ל דמקרבא, וכ"ה בכל כה"י. 219. כ"מ — דבעל.
 220. בכ"מ קעביד ביה עסקא; בכ"ד (2) — דקעביד עיסקי בהו, וכן ב(4); ובכ"ד (3) נוסף בין השיטין יזאיכא רווח ביתא.

אף בעינן שטחי ניכר כי תרכבה של שתי סוגיות לפנינו: הראשונה — מחלוקת אוטנטית של תלמידיו של רבא (והראיה — שעל המחלוקת באה 'פרשנותו' של רב פפא), והשנייה — מחלוקת 'פיקטיבית' בין אב"י ורבא, שככל הנראה נבנתה בתקופה מאוחרת²²¹; ראייה לכך — המונחים "הלכתא" ו"מאי בינייהו", שרשרת הנפקאמינות, והציטוטים "אב"י אמר... רבא אמר" (וכ"מ, בהערה 220, הוא יחיד, ועצם השנוי מעיד על הקושי...), ואכמ"ל²²²;

בסוגיא הראשונה ("איבעיא להו"), נשאלת שאלה יסודית: האם קונה הבעל את הפירות בקנין גמור ומחלט? ובסגנון הקוואיסטי של חו"ל²²³: האם מותר לו למכור זכותו זו? — ובודאי נכונה גירסת כה"י ("לידה"): מה שקנה לעצמו — זה יוכל להקנות! או שמא מוגבלת זכותו, שכן נתכוונו מתקני הזכות לרווח ביתא, לטובתה של המשפחה כולה (המונהגת ע"י הבעל — ולכן הוא שצריך לשמש כבעליהם המשפטי של הפירות) — ועל כן אין בידו לעשות בפירות כעולה על רוחו?

לאור דבריו של רב פפא (הא דיהודה... לאו בפירוש איתמר' וכי) יכולים היינו להכריע את ההלכה כרב פפי גם ללא הפסיקה המאוחרת ("והלכתא"); אלא שזו לא באה כלל להשיב על השאלה ולמעלה, אלא היא מכריעה בנפרד, ללא מערכת השקולים הקודמת, וקובעת כי אין הבעל רשאי למכור — ומסורת בידה שבטעמו של דבר נחלקו אב"י ורבא: לדעת אב"י, אמנם, זכותו של הבעל בפירות מחלטת — אלא שאינו רשאי למכור את הקרקע לפירוניה, שמא תכסיף; ואילו לדעתו של רבא — אין הבעל רשאי למכור מראש את הפירות עצמם (לשנים מרובות), משום רווח ביתא²²⁴.

למה הכוונה בבטוי "רווח ביתא"?

הראשונים פירשוהו בענין אחד, אם כי במלים שונות, כל אחד בסגנונו:

221. ור' משי"כ הרי"ץ דינר בהגהותיו לכאן: למסדרי הש"ס היתה קבלה ברורה שרבא ס"ל משום רווח ביתא, ואפי' הכי העתיקו פלוגתא דיהודה בר מרימר ורב פפא משמיה דרבא, והביאו פלוגתא זו בראשונה ואח"כ פסקו כרב פפא, והביאו סיוע לפסק זה ממת' אב"י ורבא, וזו אחת מהסוגיות בש"ס שלא נמצאה כמותן לרוב, והגמתה מצינו בסוכה ט"ז ע"א, עיי"ש.

222. על המחקר בתורתם של הסבוראים ועריכת התלמוד ראה, לסיכום, משי"כ מ"א טאנבלט ב"התלמוד הבבלי בהתפתחותו ההסטורית", הוצ' דביר ת"א תשל"ג, ושם צויינה כל הספרות העוסקת בנושא. ועכשיו גם בספרו של יעקב אפרתי תקופת הסבוראים וספרותה (ת"א תשל"ה).

223. על סגנון זה ראה משי"כ להפליא פרופ' זילברג ב"כך דרכו של תלמוד" (ירושלים תשכ"ב) בפרק השני, ע' 13-25.

224. ראה טור אה"ע סימן פ"ה: "ואפילו רצה הבעל למכור קרקע של נכס"מ לאחר (ח' צרויה) שיקח פירותיו לשנים מרובות ומקדים לו המעות — אין שומעין לו אפילו אם הקרקע קרוב לו ומעין בכל יום שלא יפסידנו לוקח, משום רווח ביתא, פירוש, שטוב לה יותר שישאר בידו כדי שיהיה הוצאה הבית מרווחת, שאם מוכר הפירות לשנים מרובות ונטול הדמים בחד — ליכא רווח ביתא, אבל יוכל למכור הפירות בכל שנה ושנה אחר שלקטן' וכי'.

1. רש"י במהדורא קמא²²⁵ (או ריב"ן²²⁶):

"אי נמי, זווי דסקל מקרקע דמכר לפירות, עביד בהו עסקא ומשתכר בתן ומן הרווח מתפרנסין ביחד, דמשום רווח ביתא ליכא למיחש — דהא איכא רווח ביתא, אבל לשמא תכסיף לוקח איכא למיחש".

2. רמב"ם²²⁷:

"בעל שמכר קרקע לפירות לא עשה כלום, מפני שלא התקינו פירות לאיש אלא כדי להרוויח בהוצאות הבית, לפיכך אם מכר לפירות ולקח אותן המעות לטהורה — שומעין לו".

3. ר' יהונתן הכהן מלוניל²²⁸:

"אי נמי, זווי דסקל מיניה... עביד בהו עיסקא ומשתכר בהו טובא, ומן הרווח מתפרנסין ונהנין בכל יום... דהא איכא רווח ביתא...".

4. ריטב"א²²⁹:

"...רווח ביתא: כלומר, שיהו שניהם מתפרנסין בכבוד יחד מן הפירות שיצאו מהן בכל יום ויום"²³⁰.

225. עפ"י השיטה מקובצת, מהדורת ציוני (ת"א תשי"ז), ע' תתרכ"ג.

226. מהר"ן אפשטיין, "פירושי רבינו יהודה בר נתן לכתובות", ירושלים תרצ"ג, ע' 68.

227. בפכ"ב מהלכות אישות הלכה כ'.

228. בשטמ"ק שם ע' תתרכב.

229. שם ע' תתרכג.

230. בדברי הראשונים הנ"ל מתבאר לענ"ד כטוי קשה של רש"י; שבסוגית הבבלי ביבמות דף קו ע"ב (ור"ה המקבילה בירושלמי יבמות פ"ג הלכה א' ובמאירי לכאן) מספרת ברייתא קדומה ("אמרו להן ב"ה לב"ש וכו') על פישון הגמל ש"מדד במדה כפושה" [ר' לבטוי זה במאמרו של כב' השופט ח' כהן "על המדות והשעורין", שנתון המ"ע כרך ג-ד' (תשל"ז-תשל"ז) ע' 218 הע' 10, ומש"כ בביקורתו על הכרך ב"דעות" מ"ז (תשל"ח) ע' 138] — ופירש"י שם [בדפוסינו "במידה כפויה מדד" ולענ"ד אין זה אלא שבוש ובדפ' ונציג רפ"א אינו כלל] "לשון אונאה... שהיה מפסיד נכסי מלוג שלה". [וכונת רש"י בודאי על פירות נכס"ג, כמובח מתוך הסוגיא — א.כ.], ובערוך (ערך כפש): "הוא היה מודד פירות נכסיה ומוכרם במדה כפוישה, כלומר היה מפסידם", וצ"ע מה הפסד גרם לאשה (ולו קטנתו) בכך שמכר פירות-נכסיה למלוג ב"מידה כפושה", והלא שלו הב! [ור' לקמן ע' 425 ואילך שיש אפשרות כי הבעל יתייבב להחזיר פירות אם מיאנה, ועדיין צ"ע אם חייב בערך הפירות בשוק או כמה שקבל תמורתם, ועכ"פ דומה כי לא לכך הכוונה לפנינו] ולדברינו יתבאר, שבהיותה קטנה, מכר פירותיה בלא תשומת לב ונטל הממון לעצמו ולא "השקיע" אותו ב"רווח ביתא", ואולי, איפוא, מקור קדום לפנינו לרעיון זה, ואין הוא רק חרושם של אמוראים.

נמצא איפוא, כי לפי הכרעת ההלכה אין הבעל זכאי — בלעדית — אפילו בפירות עצמם, והללו נועדו לא לרווחתו האישית, אלא "להוצאות הבית"²³¹ — האם, מכאן, שאין הבעל רשאי למכור את הפירות בכלל (א"כ ע"מ לעשות עסק במעות)?
כותב על כך רבינו אשר בן יהואל (הרא"ש)²³²:

"איבעיא להו זכו' מי אמדינן מאי דקני ליה אקני להו²³³ זכו'...
ממשמע דפשיטא ליה לאחר שליקט הפירות יבול למכרו, מדלא
קמביעיא ליה אלא כמוכר קרקע לפירות, והיינו טעמא — כשמוכר
פירות בכל שנה ושנה איכא רווחא בדמיס, וגם נהנו מן הפירות
קודם שמכרו, אבל כשמוכר הקרקע לפירות ולשנים מרובות ומקבל
הדמים כאחר ומוציאן, ליכא רווח ביתא מכאן ואילך..."²³⁴

נמצאנו למדים, כי הבעל שולט בפירות של אותה שנה ורשאי למכרו; האם שליטה זו היא גמורה? או, שוב בסגנון קזואיסטי: האם רשאי מלוה של הבעל לגבות מפירות אלה?

דומה כי מחלוקת דבר, ולא נבוא אלא לרמז אליה בלא להאריך:
בעל התרומות פסק²³⁵: "...ואין צריך לומר שאצל בע"ח לא יוכל לשעבד לו קרקע של
נכסי המלוג ולא פירותיו, דבעינן ריוח ביתא — וליכא, שהרי הוציא המעות ולא ישתכר
מהם"²³⁶.

231. והשוה לזה עוד מש"כ הרשב"א בתשובה (ח"א תת"צ) לשאלה בה תבעה אשה מוננת והבעל אמר שאין לו מה לתת ויש לו קרקעות אמנם הן מיוחדים לטובתה או מתנתה (נכס'מז) והוא אוכל פירותיהן... והתשובה: "כל שיש לו פירות תזון אשתו עמו מן הפירות אם יספיקן לשניהם..."
וראה בפד"ד כרך ב' ע' 97 (ער/תשט"ז/153) שביה"ד הרבני קבע, בין השאר, כי "רווח ביתא לא בא להגביל — אלא להגדיר אופן השתמשותו של הבעל בפירות נכסי מלוג"; ועל כך הביאו גם מפירושי ר' יהונתן הכהן מלוניל והמאירי (ר' שם ע' 102), ותידשו שכמו שאסור להרחיק את הפירות מן האשה, כך אסור להרחיק את האשה מן הפירות, ויש לבעל פירות אם גם האשה נהנית מן הפירות — ולא שהבעל יקח את הפירות לעצמו והאשה תהיה מרוחקת מהם.
[וכמה טובים ונכונים הדברים, וסמי מכאן כל "קפוח" מדומה לאשה...].
232. במקומנו, בפסקיו פ"ת ס"א, וכמעט באותו נוסח בתוספתיו ד"ה או דלמא; השויתי דבריו עם הדפוס הראשון, בש"ס ד' ונצית רפ"א (ד"צ ירושלים תשל"א), דף קלח א.
233. נוסחה מענינת והשוה לעיל תערה 199; ובד"ו: מאי דאקני להו איקנהו אינהו (=מה שהקנה להם, ללקוחות, קנו הם).
234. ולחן הביא בפסקיו מח' הר"ף ורש"י בענין שתי השפחות (ר' הע' 218) והכריע כרש"י, וראה עוד לזה במאירי (ע' 345) ובראב"ד בשטמ"ק — ואף הם הכריעו כרש"י.
235. בספר התרומות בשער הששי, ח"ב ס"א.
236. ועי' בתשובת הרמב"ן (רבו של רבינו שמואל הסרדי, בעל ספר התרומות) שנדפסה ע"י הרב פרופ' שמתה אסף ב"ספרן של ראשונים" (ירושלים תרצ"ה) ע' 62-61, שממנה אפשר ללמוד שכך היא גם דעתו של הרמב"ן.

אך לעומתו פוסק הרשב"א²³⁷: "...וכבר ידעתם שנכסי מלוג גוף הקרקע הוא לאשה והפירות לבעל כל ימי חייו... אבל מכל מקום, על הפירות שהם שלו, אם נתחייב עליהם בב"ד — הדין קיים, וזכה בהם בעל דינו בכל הפירות כל ימי חייו של בעל כמו שהיה הבעל זוכה בהם..."

(דבריו של הרשב"א צריכים עיון, שהרי אין הבעל רשאי למכור פירות כל ימיו, וכיצד יזכה בהן המלוה? ועל כרתנו לומר, שתמלוה זכאי לפירות רק מדי שנה בשנה²³⁸, ועדיין צ"ע ואכ"מ).

ראינו כי הסוגיא האחרונה הציעה שלושה מקרים בהם מתבטא ההבדל בין אביי ("שמא תכסיף") לרבא ("רווח ביתא"): 1. קרקע הקרובה לעיר — לאביי ליכא למיחש, שהרי הבעל יכול להשגיח, ולכן נתיר לו למכור, ואילו לרבא אין רווח ביתו; 2. בעל אריס — בעצמו, ועל כן ישגיח יפה שלא תכסיף, ולרבא אסור שאין רווח ביתא²³⁹; 3. אם קבל תמורת הפירות מעות — ועושה בהם עסק; לאביי — הפעם — אסור, שעדיין יש לחוש להכספה, לרבא מותר, שמן הזחים יבוא רווח הבית.

לאור זאת, מתעוררת שאלה רבת-ענין בפוסקים: מאחר שאנחנו פוסקים כרבא — כרגיל במחלוקתיו עם אביי, כידוע²⁴⁰ — האם פסיקה זו כאן מתייחסת לגפ"מ, כלומר — שב"זווי ועביד בהן עסקא" אמנם יהא מותר למכור, ואין חוששים לשמא תכסיף, כיון שיש רווח ביתא — אבל במקרה שאין רווח ביתא אנו חוששים לשמא תכסיף? או שנשללה סברת אביי לגמרי, ול"שמא תכסיף" לא חיישינן כלל?²⁴¹

כלומר: האם באמת חובה עלינו לפסוק כאחת הדעות — ומדוע לא נפסק כשתיהן — לטובת האשה?

וכך, כנראה, סובר הראב"ן²⁴²:

"והבעל שמכר קרקע נכסי מלוג לפירות שיטול הלוקח לא עשה כלום ויכולה היא למנות — אי משום שמא תכסיף הלוקח את

237. בשו"ת ח"ב סי' רל"ט (בני ברק תשל"א, ע' קצט-קפ).

238. [ולפי"ז אין צריך להעמיד את הרשב"א כחולק על הרמב"ן ובה"ת, שהם עוסקים בשעבוד מראש של הפירות לזמן מרובה, וזה סותר ל"רווח ביתא"; משא"כ הרשב"א עוסק בגבית חוב מנכסי הבעל, ובכל שנה יגבו גם מתפירות (יש "רווח ביתא" בזה שעי"ז לא יגבו מנכסים אחרים וכדו'). — א.כ.].

239. עיי' בהידושי הרשב"א (מהד' הרש"ר) ע' רמ, שהביא פירושו של ר"ז להפך: שמא תכסיף איכא, שהוא אריס, ומאיידך איכא רווח ביתא; והרשב"א קשה לו פירוש זה, ובמסקנתו כמובא בפנים, וליתא רווח ביתא משום שהוא מקבל כ"ב או רביע הפירות ואחרת היה מאסף כולם לתוך ביתו, ועיי"ש.

240. בבב"בא-רמזיעא כ"ב ב ושי"ג; וראה ב"ד מלאכי" סי' קנ"ד ואילך.

241. אולי נסח זאת כך: לעיל ראינו כי מחלוקת עקרונית מבוטאת בחששות אלו: האם בפסקנו כרבא, פסקנו רק כדעתו בעקרון — היינו, שאין לבעל זכות מוחלטת בפירות, אבל החשש ל"שמא תכסיף" עדיין תופס גם לרבא — או שבפסקנו כרבא אנו קובעים כי "שמא תכסיף" אינו רלבנטי כלל?

242. מראשוני אשכנז בסוף המאה הי"א ותחילת המאה הי"ב (ר' אליעזר בן נתן), וסכו של הראב"ה. דבריו ב"אבן העזר", פסקי כתובות דף רסב ב במהדורת עזרנרייך (ד"צ גירזיק תשי"ח).

נכסיו, אי משום רווח ביתה שיכולה לומר אני רוצה ליהנות מן הפירות; ואי הבעל אריס הוא בנכסים, ליכא למיחש לכיסוף, ואי עבוד הבעל סתורה באותן זווי שלקח בפירות — אית לה רווחא ביתא".

ולעומתו פוסק בעל העיטור²⁴³:

"ובעל שמכר קרקע לפירות לא עשה ולא כלום, משום רווח ביתא כרבא, ולשמא תכסיף לא היישיגן, וכן הלכתא".

ובספר התרומות²⁴⁴ נחלקו בדבר ר' יהודה ברצלוני ובעה"ת אגב ענין אחר: מלוח שטרף קרקע משועבדת לאשה לכתובתה (כלומר, קרקע של הבעל), אוכל פירותיה עד שתטרוף, (כלומר, עד שתתאלמן האשה או תתגרש, ותוציא מן המלוה את הקרקע שנשתעבדה לה); והביא בעה"ת בשם הר"י ברצלוני, שהמלוה לא יחזיק בהן, שמא יכסיף וחולק עליו בעה"ת כאמרו כי אפילו בנכסי מלוג (שהם של האשה) קיי"ל כרבא, ו"לא איתוקם טעמא דשמא תכסוף"²⁴⁵;

לפי דרכנו נראה, שהר"י ברצלוני רואה מקום לעצם החשש, וסברתו — וכל הנראה — כי ההלכה כרבא לענין עצם ההגבלה בזכותו של הבעל, ומשום כך דווקא נוכל לחוש גם לדברי אב"י...

ומדברי רב האי גאון נראה שאף הוא אינו חושש לדאב"י כלל²⁴⁶:

"וכתב רב האי בשער ד' בספר מקח וממכר, שאם רחוק הקרקע²⁴⁷

243. לר' יצחק בן אבא מארי ממרסיל, בן אותה תקופה בערך; דבריו בספר העיטור ערך כתובה, דף ל' ע"א במהד' ר' מאיר יונה.

244. חלק ראשון שער ששי סעיף ב'.

245. רע"ש בגדולי תרומה (לר' עזריה מפיגו אב"ד ונציה, נפטר בשנת ת"ז — 1647) שתמה על לימודו של בעה"ת, שכן בעוד הלוקח קונה את הקרקע רק לפירות, ולכן יש לחוש שלא ישתדל אלא באכילת הפירות ולא יחוש להפסד הקרקע, כי יאמר "סוף סוף יצא מחתת ידי ומה לי צרת קלקול הקרקע" — הרי אין הדבר כן לגבי הבעל, "דגהי דבחייה אינו אוכל אלא הפירות... מכל מקום כיון שאפשר נמי שתמות היא בתיו ויבוא לירש גוף הקרקע, ליכא למיחש (כולי האי) שמא יכסיפנו..." וע"ע בספר התרומות (שם בס' ה', דף מ"א בד' ונציה) שדן כמה שפסק אמימר בב"ב נ' ע"א איש ואשה שמכרו בנכסי מלוג לא עשו ולא כלום וכו' (רע"ש ובדברינו על תקנת אושא) ופסק: "... אם לקח מן האיש בלבד — המכר בטל מיד... תא שייך בית למימר דיוח ביתא ולהתיר למכור גוף הקרקע בוזי דעביד בהו עיסקא, שאין זה אלא קטטה בינו לבניה ונקיט ואחי תיגרא... ואחד נכס"מ ואחד נצ"ב, שאין הם כדין בעל שמכר לקרקע או לפירות".

246. רא"ש בסוגיין, ר' דלעיל הע' 232; טור אה"ע סימן פ"ה, ושו"ע שם סעיף י"ח (ועיי"ש בחמ"ה וב"ש שנחלקו אם היתרו של רב האי הוא לתחילה או רק ברעבד) וע"י בב"י שם על הטור שהביא מחשובת הרשב"א — במקביל לדברי בעה"ת דלעיל — שאין הבעל יכול להשתמש בדברי רבא על הקרן (אפילו היא כספים), ולצולם ילקח בהן קרקע וכו'.

247. בד"ץ ליתא, ובטור "אם הקרקע רחוק".

ממנו ומכרו לפירות — מכור, דכיון שהוא רחוק ממנו ואינו יכול להביא הפירות לביתו גם מעיקרא ליכא רווח ביתא, ואע"פ שהיה מוכר פירות של כל שנה ושנה והיה לה רווח דמיהם, כיון שהוא רחוק ממנו וצריך להוציא הוצאות²⁴⁸ ולטרוח בכל שנה, טוב יותר למכור²⁴⁹ לפירות²⁵⁰.

ומן ההיתר משמע שרב האי אינו חושש ל"שמא תכסיף", אע"פ שבקרקע רחוקה קיים — לדעת אב"י — החשש.

נסיים עיון זה בסוגית "רווח ביתא"²⁵¹ במסקנה מפליגה של רבינו יצחק מוינה²⁵² בעל אורזרוע²⁵³:

"ויש לי ללמוד מכאן שהאשה יכולה להשאיל פרה של נכסי מלוג שלא מדעת בעלה²⁵⁴... אבל הבעל נראה בעיני שאינו יכול להשאיל בהמה של נכסי מלוג שלא מדעת אשתו... (ומביא סוגית רווח ביתא וכו') הא למדת שאין הבעל רשאי למכור קרקע לפירות — וכל שכן דאינו רשאי להשאיל וליתן, דהא ליכא רווח ביתא, והוא הדין לבהמת נכסי"מ שאינו רשאי להשאיל — דהא ליכא רווח ביתא..."²⁵⁵

לפנינו דוגמא מופתית של פיתוח ההלכה: זכות הבעל לפירות הגבלה בקרקע לשמוש שיש עמו רווח לבית-לאשה; ומכאן שאע"פ שהשמוש בפרה של נכסי מלוג קנוי לכאורה לבעל, אין הוא רשאי להעביר זכות זו לאחר ללא הסכמת האשה כשאין רווח לביתה:

248. בד"ו ובטור — יציאות.

249. בתנ"ל — למוכרו.

250. ועי' בהגהות הב"ח על הרא"ש כאן אות ד', שפירש שלדעת רה"ג הנפ"מ "דמקרבא למתא" היא גם בפ"מ במקרה ההפוך — דלא מקרבא, ולדעת רבא שהלכה כמותו, מותר (אם יש רווח ביתא), ולאב"י אסור, ודו"ק.

251. הארכנו מעט בסעיף זה מצידו המשפט-דוגמתי, הן משום שקצרו בו החכמים הקודמים, והן משום שנראה לנו כי התבונה הנכונה בתקנה מבוססת על רעיון 'רווח ביתא', ודבר זה משמש כביקורת עיקרית על יוצרי החוק הישראלי השוללים זכות אכילת פירות במשפט הפוזיטיבי המקומי (ר' דבריו של פרופ' אילון ב'חקיקה דתית' ע' 41 ועוד).

וראה מש"כ ב"דיני ישראל: כרך ו' (תשל"ו), ויצוין כאן, כי במקום אחד נזכר גם ענין 'רווח ביתא' בביהמ"ש העליון — ראה ששון נ' ששון (47/64), מפי השופט ברנזון בע' 239/40.

252. תלמיד ר' יהודה מפריס והראב"י במאה ה"ב, מורהו של המהר"ם מרוטנבורג.
253. ח"ב פסקי ב"מ פ"ח, ס' ש"ח (ע' 86), וקיצור דבריו בהגהות אשר"י לב"מ פ"ח ס"ג, והביאו הב"ש בשו"ע אה"ע ס' פ"ה. ס"ק ט' (הראשון).

254. כתנאי שאין הבעל צריך לה בזמן זה, כמובן, ועי' ב"ש הנ"ל.

255. פסק זה הוא כנראה לבעל אר"ז עצמו שהוא חתום בסוף התשובה 'ר' יצחק בר' משה".

(7) לסכום הפרק

בפרק זה, שהוא המרכזי בשער זה, סקרנו את מקורותיה הראשיים של תקנת אכילת פירות בנכסי מלוג ע"י הבעל — החל מימים מקדם במקרא ובנביאים דרך ניסוחיהם של התנאים במשניות ובברייתות, וכלה בהבלטת עקרונותיה הפנימיים של התקנה בתורתם של האמוראים; לדעתנו מקורה של התקנה במנהג קדום שנתגבש בימי הבית השני לתקנה משפטית מנוסחת ומסויגת; עמדנו על כמה מפרטי דיניה של התקנה ראינו את ההסתייגויות שבמקרים בהם אין התקנה חלה, וראינו לאחרונה כי אין זכותו של הבעל לפירות גמורה ומחלטת, והיא נועדה לרווחת הבית כולו²⁵⁶.

256. [עוד ר' כתובות פ"ג, ב' שבעל שלא ניצל זכותו בפירות — נשארים הפירות ברשות האשה, וקונה בהן קרקע והוא אוכל פירות (- והם "פירי פירות") כשאר נכסי מלוג. ומכאן שאין הפירות רכוש הבעל. אלא שיש לו "זכות אכילתם", וראת לעיל הערת 155 — א.כ.].

פרק שני

תקנת הפדיון

1. המקורות התנאיים:

חיוב הפדיון נזכר לראשונה במשנה בכתובות פ"ד מ"ד¹, ובפירוטיתר שם משניות ח-ט²:

"לא כתב לה³ (- בכתובתה, ועי' לעיל משנה ז' "לא כתב לה כתובה בתולה גובה מאתיים" וכו') "אם תשתבאי אפרקינך ואותבינך לי לאינתו⁴, ובכהנת⁵ אהדרינך⁶ למדינתך — חייב⁷, שהוא תנאי בית-דין. נשבית — חייב לפדותה⁸, ואם⁹ אמר 'הרי גיטה וכתובתה, תפדה את עצמה' — אינו רשאי¹⁰; לקתה — חייב לרפאותה, אמר 'הרי גיטה וכתובתה, תרפא את עצמה' — רשאי".

הנוסח הארמי של תנאי הפדיון — המשולב בנוסחתה הארמית של הכתובה בכלל — מעיד על תקופתו: נוסח זה מקורו בימי שיבת ציון, וככל הנראה נתגסת עוד קודם לרבי שמעון בן שטח¹¹, ואולי ע"י אנשי כנה"ג: לדעתו של אפשטיין¹² "השטר בכלל ושטר

1. ראה לעיל פ"א ע' 363, ושם גם בתוספתא (ב) המקבילה.
2. שגוי הנוסחאות עפ"י זקדוקי סופרים השלם ע' שעו, וכ"ק וכי"מ השויתי עפ"י צילום: בכ"ק שני הקטעים הם משנה אחת.
3. בכ"י לו ("מתניתא דבני מערבא") וכן בכ"י תימני, נוסף: "אם תמותין אקברינך".
4. בכ"ק: "דאם (בגליון) תשתבין אפרקינך ואתיבינך: ובכ"מ: דאם, ונוסף שם 'חייב שהוא תנאי בכ"ד".
5. בכ"ק, בכ"י פרמה (כ"פ), בכ"י לנינגרד (כ"ל) ובכמה קטעי גניזה הנוסח בלשון רבים "ובכתנות", ושם גם לפניו אינו אלא כתיב חסר?
6. בכ"ק: אחורינך.
7. בכ"פ וכ"ד נוסף מפני, וכ"ה בכמה מן הראשונים.
8. קצת קשה מדוע חזר התנא על מה שכבר נאמר, וי"ל שחזר בשביל ההמשך במשנה, וכמ"ש לעיל בפ"א במשנת פ"ו — ע' 363 וע' 366 ואילך.
9. בכ"ק, כ"מ וברוב כה"י ליתא (וכן אינו בדין רפואתה להלן).
10. בכ"ל נוסף: שכבר נחייב בפדיונה משנשבית, וראה לקמן שזו לשון רש"י (במשנה, נ"א א), וכנראה נוספה בכ"ל משם.
11. שכעדות התוספתא הידועה (כתובות פ"ב ה"א, ע' 95 במהד' ליברמן) התקן תוספת (מנוסחת ארמית אף היא) של אחריות הבעל וכל נכסיו לכתובה, וכ"ה בכבלי דף פ"ב ב, וראה לזה זיונו של אפשטיין, תולדות ע' 13-15, וגולאק במבוא באוצר השטרות ע' 24.
12. תולדות ע' 17, ובמיוחד ע' 21.

הנשואין בפרט לא נולדו מעיקרם בישראל. מוצאם מלכתחילה מבלבל, מולדת המסחר והתעודה המסחרית בתקופה העתיקה... מגע ומשא זה עם בבל, בתחום המדיני והכלכלי, גבר במאה האחרונה של תקופת הבית הראשון, ואז גם נתקבלה הכתיבה, יחד עם שטרות אחרים, בישראל".

ספק בלבי אם דבריו מבוססים כל צרכם; הגט — "ספר הכריתות"¹³ — הוא שטר, ואין ספק כי מקורו אינו בבלי; אף ספק רב קיים באשר לעצם ההשפעה התרבותית של הממלכה הבבלית על ישראל לפני גלות צדקיהו, ו"כתוב בספר וחתום"¹⁴ אינו יכול לשמש ראיה להשפעה בבליית ולחזור וללמד כי מכח ההשפעה הבבלית נכתבו שטרות לקנין וראיה...¹⁵.

במשנה נקבע, כי גם אם לא נכתב הנוסח המתאים בשטרה הכתובה, חייב הבעל לפדות את אשתו, מפני שהוא "תנאי בית דין"; רשאים אנו להניח, כי תחילתו של דין הפדיון היתה בהתחייבות אדרתוק של בעל לאשתו, כחלק מהסכם הנשואין, לפדותה אם נשבת; מסתבר כי היה צורך בהתחייבות כזאת — על אף הנוהג העתיק והמקובל בישראל לפדות שבויים¹⁶ — כדי שהפדיון לא ישתהה ככל האפשר, וכדי להטיל את האחריות הישירה על אדם קרוב¹⁷; מאידך, יש אולי מקום לומר כי עיקר חידושו של ההסכם אינו בעצם חובת הפדיון — אלא בהתחייבות לקבל את האשה חזרה¹⁸, ורק מאוחר יותר ראו בתנאי זה ענין ממוני וחייבו בו גם את הכהן.

מאימתי הפך נוהג "פרטי" למנהג כללי, עד שנעשה "תנאי בית דין"? ההגיון עשוי

13. דברים כ"ד א.
14. ירמיהו ל"ב פסוקים י"א, והציטוט המדויק: "ואכתוב בספר ואחתום... ואקח את ספר המקנה את החתום... ואת הגלוי", וראה אצל גולאק שם.
15. אעפ"כ אין ספק כי לנהוג במזרח הקדמון היתה השלכה על דיני ישראל, וראה לזה משי"כ להלן ע' 575 ואילך; דומה כי נסוחם של שטרות בארמית מראה על השפעה בבליית, ויש איפוא רגלים לדבר כי תנאי זה אנגם נתנסח עם שיבת ציון, אע"פ שהשטרות בכללם קדומים, בלא ספק, ומגיעים אף לימי מתרתורה בסיני.
- ואולי ראוי להציע כאן בקצור מה שיזוע לנו היום על הכתובה הבבלית; הרייכר טיילס (The Babylonian Laws, Oxford 1955), כרך I ע' 247 מסכם: (1) היה בה לשון נשואין; (2) הוגדרו בה פצויים למפר אותם; (3) לעתים — תשלום מתנת הנשואין (נכסי צ"ב?). ורי שם ציוני מקורות למסמכים הרלבנטיים.
- כן נמצאו בכמה מסמכים תשלומים למוזנות לאלמנה ולבנים (מעין כתובה בנין דסרין). הדמיון בודאי מאלף, והאשה — כמו בכתובה שלנו — אינה שותפה לחתימה על הכתובה (אך מאידך זו תלייה בהסכמת החורים), אך מקבלת אותה לרשותה.
16. ראה משנת שקלים פ"ב מ"ה "מותר שבויים לשבויים", והיא בודאי משנה עתיקה מוזמן הבית; יתכן שמקור הלכה זה נעוץ בדרישה ללכת בדרכי ה' והלא הוא שבו נאמר "ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים" (דבר' ז, ח).
17. בענין חובת האב לפדות את בתו (טרם הנשואין) ר' משי"כ אפשטיין שם ע' 105, וברבריו לקמן בפ"ג בדיון בנמוקי הבבלי לתקנת פירות.
18. בנגוד למשפט הרומי, למשל, על פי השבי מפקיע את הגישואין!

להציע שתי אפשרויות — ואין ביניהן סתירה: א) ככל שהלך ונקבע מנהג כתיבת הכתובה, הלך טופס השטר ונשתרש ונתמסד, עד שנוסחאות "פרטיות" נתקבלו כנחלת הכלל; ב) ככל שענין הפדיון נעשה אקטואלי, גבר הצורך בניסוח סעיף-פדיון מפורש בכתובה; וכאן נתרשש תהליך מענין — דיאלקטי: משנקבע סעיף הפדיון בכתובה, ונתקבל, והפך למוסכמה בלתי מעורערת — שוב לא היה בו צורך... ומשנאמרו הדברים במפורש במשנתנו, שוב לא מציגו שטרי כתובה המכילים סעיף-פדיון!¹⁹

בתמשך המשנה, ראינו כי ההלכה מבדילה בין חיוב הפדיון לחיוב רפואתה: בעוד הבעל חייב בפדיון ואינו יכול לגרש וליתן כתובה ולהפטר, הוא רשאי לגרש וליתן כתובה ולהפטר מחובת הרפוי; הבדל זה דורש הסבר — אם תנאי כ"ד כאן, וחיוב במסגרת הסכם הנשואין — מדוע שונה חובה אחת מחברתה?²⁰

לדברינו לעיל, אולי יש לומר כי עיקר דין הפדיון, כאמור, הוא בעצם החזרתה של האשה, משא"כ ברפואה; ממילא יזכר מדוע אינו רשאי לגרש וליתן כתובה, שהרי עליו להחזירה לביתו!

ואע"פ שאין לי ראיה לדבר, רמז יש ויש. שהנהגה כתב הרמב"ם בלשונו הוזהב²¹:

"נשבית חייב לפדותה; ואם היה כהן — שכבר נאסרה עליו — פודה אותה ומחזירה לבית אביה... היה בעלה ישראל... מחזירה לו לאשה כמו שהיתה, ואם רצה אחריכך מגרשה ונותן לה כתובתה".

ודייק מדבריו אלה של הרמב"ם רבינו מאיר שמחה הכהן מדווינסק²², כי לרמב"ם היה קשה "למאי מבעי לומר 'זאותבינד לאנתו'", שדוחק לומר כי חלק זה של התנאי בא למעט כאשר אין התנאי יכול להתקיים שיהא פטור מן הפדיון²³; ומסתבר יותר שהתנא בא למנות זכויות האשה, 'ולכן מפרש (- הרמב"ם) דחששו חכמים לתקנת בנות ישראל שמא ימצא גברא קפדנא שלא ירצה להיות עמה אחרי שנשבית ונתעללו בה השבאים — ויגרשנה, ותו היא עליה לעז... לכן עשו חכמים בתקנות ובחיובי הבעל שכשיפדנה יהא מחויב להיות עמה

19. ראה באוצר השטרות ע' 22; כתובה אחת בודדה (ס"י לא) ע' 36) מכילה נוסח עברי של תנאי הפדיון, וראה ציינו של אפשטיין (ע' 108 והע' 21 שם) לכתובה כזאת נוספת; דבריו (שם) כי בימינו "בטלה בעית הפדיון כל עיקר" אינם מדויקים, כמו שנראה לקמן.

20. ור' מש"כ בענין חיוב רפואה [וראה עכשיו דבריו של מ"ע פרידמן ב"חקר גניזת קהיר" (תש"ם) עמ' 62] ב"דיני ישראל" (הנ"ל שער ירושה ע' 365).

21. פ"ד מהלכות אישות ה"ח.

22. באור שמח להלכות אישות שם; וכבר ציין לו הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה ע' 238 הערה 40, צי"ש וכן לקמן.

23. כמו שנראה בפרק החמישי, בדין יבמין או יורשין וכו'.

כאיש עם אשתו, וכיון שהוא יתיחד עמה וידור עמה כדרך איש ואשתו אחרי זה יכול לגרשה...²⁴.

ואולי מקורו של הרמב"ם לדין זה היא התוספתא²⁵:

"נשבית — איך²⁶ חייב לפדותה; במה דברים אמורים — בשביתת מלכות, אבל בשביתת ליסטות — פודה, אם רצה לקיים — יקיים, ואם לאו יוציא ויתן כתובה מנה"²⁷.

וקשה לכאורה בתוספתא, מה באה להשמיענו "אם רצה לקיים" וכו' — ובמה נתייחד דינה של השבויה מדינה של כל אשה, שכמוכן גם בה "אם רצה לקיים יקיים, ואם לאו — יוציא ויתן כתובה...?"

(ויש בתוספתא זו עוד כירורים אחרים, ויבואו במקומם אי"ה, להלן). ומתוך הרב אברמסקי²⁸, שכל הנראה נתכוונה התוספתא להשמיע לנו דין זה שמצאנו ברמב"ם, שמחויב הבעל על כל פנים להחזירה לביתו, ואח"כ אם רצה יקיים ואם לאו יוציא ויתן כתובה²⁹;

עלה בדינו מכל הלין, כי "ואותבינך לי לאנתו" אינה מליצה אלא חיוב ראשי בתנאי, וכיון שחיוב זה אינו יכול להתגשם לאתר הגירושין, קובעת משנתנו כי אינו ראוי לומר "טלי גיטך וכתובתך ופדי עצמך"³⁰ — מה שאין כן לענין חיוב רפואתה³¹.

אמנם רש"י לא פירש כן, וכתב בפירוש המשנה³² "שכבר נתחייב בפדיונה משנשבית", וכוננת הדברים היא, שבעוד חיוב הפדיון חל על הבעל מרגע השבי (היינו — החיוב הממוני לפדות), ואין הגירושין מפקיעים חיוב זה — וכך אפילו אם יתן לאשה גט וכתובה עדיין לא

24. "זוה הלשון הועתק בשו"ע (סי ע"ח) והחלקת-מחוקק נדחק בוה, יעו"ש; וידעתי כי זה חדש, אבל מוכרח הוא בלשון רבנו" (או"ש הנ"ל).

25. כתובות פ"ד ה"ה, ע' 66-7 במהד' ליברמן, ועיי"ש בש"נ; במהד' אברמסקי (חזון יחזקאל, ירושלים תשכ"ב) ע' יט.

26. בכ"ע ליתא, ויתכן שנשמטה בהשפעת משנתנו, וראה בתו' כפשוטה ע' 236 ד"ה ובכ"ע ובהערה 28 שם.

27. ר' עכשיו לסוגיא זו גם מש"כ פרופ' ש' ספראי בציון כ"ז (תשכ"ב) ע' 216-222 ליד הע"ש 43.

28. בחידושים שם אות ד'.

29. וכן פירש ליברמן ב"הוה אמינא" שלו, שם ע' 237, ולא הוכיר את החזו"י; ועיי' בחזו"י הנ"ל שבסוף דבריו הוכיר שיטת רש"י וריטב"א שאינם סוברים כהרמב"ם, ולדעתם ראוי הבעל לגרש ואחר כך לפדות (מכספו), ולא מצאתי דבריהם, וצ"ע; וראה שיטת רש"י לקמן.

30. על "ואותינך לי לאנתו" ראה מש"כ א' אפטוביצר במאמרו "על השפעת המשפט העברי על התפתחות המשפט במזרח הנוצרי", ספר הזכרון לגולאק וקליין (ירושלים תש"ב) ע' 233-251, ולענינו ע' 235 סימן 17.

31. ועיי' בכית הבחירה לרבינו המאירי (מהד' סופר, ירושלים תש"ז) ע' 190 שקרובים דבריו למש"כ.

32. ר' הע' 10 למעלה.

יפטור עצמו מחיובו, הרי שברפואה החיוב הוא מיום ליום, וכל עוד היא נשואה לו — הוא חייב לשלם כל צרכיה, וברגע שנפרדו — חובת רפואתה עליה לבדה³³. והתוספות פירשו בדרך שלישית³⁴ — כאמרם כי הפדיון נתקן תחת הפירות³⁵ שאכל הבעל מנכסי האשה, וכיון שהספיק לאכול עד שנשבת — חייב בפדיון; אבל חיוב הרפואה מקורו בחיוב מזונות, ובאלה נתחייב הבעל תחת מעשה ידי האשה³⁶, ולכן חל החיוב רק עם הנשואין — ובפקעם, בטל החיוב. ואע"פ שמבחינת ההגיון המשפטי גראים דברי התוספות נכוחים ופחות דחוקים ממה שהבאנו למעלה, הנה מסתמכים הם על ההנחה כי התקנה הקדומה של פדיון נקשרה כבר מלכתחילה עם תקנת הפירות (או לחילופין, כי משנה ט' היא מאוחרת), ודבר זה עצמו צריך עיון עדיין.

לסיכום, נראה לנו כי תקנת הפדיון ("תנאי ב"ד") מקורה בימי בית שני³⁷ כאשר בראשונה נתפרשה בכתובה וכללה הן את החובה האישית לפדות (בממון) והן את ההיתר החובה להחזירה לאשה³⁸, ומאוחר יותר נקבעה כתובה כללית ואף בלא שנתפרשה בהסכם הנשואין.

אף שמקורות תנאיים נוספים לפנינו (התוספתא זלעיל, וכמה ברייתות בגמרא), ברצוננו לדון בהם תוך כדי דיון והסבר האמוראים, ועל כן נפנה אליהם.

2) מקורות נוספים (מסורת האמוראים):

התוספתא שהבאנו לעיל דורשת עיון נוסף³⁹: ראשית, מדוע נתנסחה בסגנון "נשבת אין חייב לפדותה — בד"א" וכר, והיה צריך לשנותה כמשנתנו "נשבת — חייב לפדותה, בד"א כשבויה ליסטות, אבל בשבויה מלכות אינו פודה"!? ועוד, באמת מה בין שביות מלכות לשביות ליסטות, ומדוע באלה יש חובה לפדות ובאחרות לא? וקושיא שלישית — מדוע אם רצה להוציא חייב בכתובה בת מנה אחד בלבד, ולא במאתיים כדינה של בתולה בדרך כלל? (ואין לומר שבשבויה מיעטו בסכום הכתובה, שהלא נתחייב לה מאתיים כשכנס וכבר ראינו שחייב להחזירה כאשרו לכל דבר?)

33. ועי' במאירי הנ"ל שלשיטתו אם נתקפה האשה במחלה חייב הבעל לרפאה עד שתחלים לגמרי, וע"ע ברמ"ה בשטמ"ק בזה, ומש"כ בתקנת רפואה הנ"ל.

34. בוף נ"ב ב ד"ה אמר (ושייך למשנה, כמו שהעיר הגרי"ב שם), וכ"כ בחי"ט ובתפא"י על המשנה, עיי"ש.

35. כשיטת הבבלי, ונאריך בדברים להלן בפ"ג, נר' בעמוד 418 במש"כ להסביר מקור מתלוקת רש"י ותוס'.

36. ראה לכל הענין בפ"א ע' 363 ואילך.

37. והרי"צ דינו בהגהותיו (ע' 28) כותב כי גם תקנה זו מקורה ברחמי הסופרים על הנשים, ונראה כי זמן תקנה זו אחרי תקנת מאתיים ומנה, וכן התקנה כ"לקחה חייב לרפאותה" בזמן תקנת פדיונה נתקנה.

38. וראה בבלי נ"א ב "בשבויה הקלו", וכן לעיל כ"ג א.

39. ר' ע' 392; דברינו מבוססים בעיקרם על מש"כ הגר"ש ליברמן בבה"א ע' 8-236.

על קושי אחרון זה, מציע הגר"ש ליברמן⁴⁰ להשיב ע"י הגהת הברייתא: "זאם לאו — יוציא ויתן כתובה; [אל] מנה, נשבית לאחר מיתת בעלה" וכו' (המשכה של הברייתא בהלכה הבאה) — כלומר, מילת "מנה" שייכת למלת "אלמנה" הפותחת את ההלכה הבאה, והברייתא שלנו אינה מגדירה כל סכום! והוא עצמו מסתייג מהצעה זו, שאין לה כל סימן בכזה⁴¹ ובעדויות הראשונים.

והנה חבל ראשונים⁴² סובר כי כל שנאסרה עליו אח"כ, אע"פ שבשעת שבייה היה חייב לפדותה, מ"מ פקע ממנו חיוב הפדיון, וההבדל בין שבויות מלכות לשבויות ליסטות מתבאר עפ"י הבבלי⁴³:

"תנו רבנן: שבויי מלכות הרי הן כשבויין, גנובי⁴⁴ ליסטות אינן כשבויין. והתניא איפכא⁴⁵? מלכות אמלכות לא קשיא — הא במלכות אחשורוש הא במלכות בן נצר, ליסטות אליסטות⁴⁶ לא קשיא — הא בבן נצר הא בליסטים דעלמא, ובן נצר — התם קרי ליה מלך והבא קרי ליה ליסטים? אין: גבי אחשורוש — לסטים הוא, גבי ליסטים דעלמא⁴⁷ מלך הוא."

ר' בהגהות ר"צ דינר (פפ"ג תרנ"ז) לכאן שסכם בטבלה:

סתם	בן נצר	סתם
ליסטים	ליסטים/מלכות	מלכות
שבויין	אינן כשבויין	שבויין

שלשה סוגי-שבי נמנים לפנינו בשתי הברייתות (עפ"י הגמרא):

- שבי ע"י מלך גדול, כקיסר רומי או מלך הפרתים (אחשורוש); בשבי כזה אין לאסור את האשה על בעלה, כיון שאפילו גבעלה — לא היה זה אלא באונס, "לפי שמלך גדול הוא ויודעת שלא ישאנה" (רש"י);
- שבי ע"י ליסטים/שודדים רגילים; אלה אנסו את השבויות, ובודאי שאף אחת מן האנוסות לא העלתה בדעתה להתרצות לאנס ע"מ שישאנה, ולכן מותרות;

40. ע' 67 שורה 16 בכיארד הקצר, וע' 237 בבה"א.

41. רמב"ן נ"א ב' (נדפס בחידושי הרשב"א לכתובות, הוצ' לויך אפשטיין ע' 71 וכבר הערנו במק"א כי הם לרמב"ן) ובשטמ"ק בשם הרא"ה והריטב"א, וכן הר"ן והנ"י והמ"מ ורי"א... עיי"ש בבה"א. וראה עוד מש"כ הרשב"א והבאתו מר' שמואל הנגיד, ונדפס מכ"י בחידושי הרשב"א לכתובות, ירושלים תשל"ג (מהד' הרשלר), עיי"ש ע' קנ"ב.

42. כתובות נ"א ב', ע' שפ"ב בדק"ס השלם.

43. בכ"ל — שבויי ליסטין.

44. כלומר "שבויי מלכות אינן כשבויין, גנובי ליסטות הרי הן כשבויין", וזו בדיוק התוספתא, אלא שהנוסח ה"הפוך" אינו מעורר את הקשי הסגנוני!

45. בכ"מ ובעוד כמה כ"י וראשונים — ליסטים אליסטים.

46. בכ"ד (2) — בעלמא.

3. שבי ע"י "בןנצר". בן נצר זה הוא ככל הנראה אודנת מלך תדמור, שסייע בשנת 261 לספירת הנוצרים לרומי לנצח את פרס, לאחר ששנה קודם לכן ניצח שכור הראשון את הקיסר ואליריאנוס ואף לקחו בשבי; היהודים עמדו לצידו של מלך פרס, וכאשר כבש אודנת את גהרדעא (היהודית כרובה) הרג או שבה את רוב תושביה⁴⁷. בשבי ע"י מלךלסטים כזה, חושבת השבייה כי יש לה סכוי סביר להלקח להיות אשתו, ועל כן נבעלת ברצון — ומשום כך אוסרת אותה ההלכה על בעלה.

[ע"י בחידושי הרשב"א הנ"ל שהביא מאיכ"ר פ"ה יא על בן נצר שהכריז כי יש להזהר בנשואות "שאלוהים של אלו שונה אותה הוא"⁴⁸, ואם לא אמרה שנשואה ולכן נאנסה בידוע שנתרצית ולכן אסורה לישראל, אבל שבויות אחרות היא היא באונס גמור ומותרות... ועי"ש.]

ומכל מקום עלה בידינו, כי שבייה שהתנאים עלולים להביאה להסכמה — נאסרה על בעלה; ושבייה כזו, לשיטת הראשונים הנ"ל, פקע ממנה דין הפדיון. וקשה לי על שיטתם משתי פנים: א) הלא הבעל נתחייב בכסף הפדיון, וכיצד נמחל לו חיוב זה? ב) הלא נתלקו בעקרון זה, לכאורה, התנאים! שכן בהמשך הדיון כבבלי אנו מוצאים את הסוגיא הבאה⁴⁹:

"המדיר את אשתו ונשבית⁵⁰, רבי אליעזר אומר פודה ונותן לה כתובתה⁵¹, רבי יהושע אומר נותן לה כתובתה ואינו פודה; אמר רבי נתן: שאלתי את סומכוס — כשאמר רבי יהושע 'נותן לה כתובתה ואינו פודה' — כשהדירה⁵² ולבסוף נשבית, או⁵³ בנשבית ולבסוף הדירה? ואמר לי 'לא שמעתי'. ונראין דברים שהדירה⁵⁴ ולבסוף נשבית, דאי אמרת נשבית⁵⁵ ולבסוף הדירה — אתי לאיערומי⁵⁶..."

47. ראה בראשית רבה פרשה ע"ז (וכי"ע כאן בשעות ע"ז), ע' 903 במהד' תיאודוראלבק, ומש"כ במ"י באורך שם; ור' אצל זובנוב ("דברי ימי עם עולם" דביר תש"ו, ח"ג ע' 99 ובהערה שם) שיש אומרים כי בן נצר היה אחיו של אודינת.

נראה לי כי אין לדיון בגמ' או לתוספתא ערך הסטורי; חז"ל מלמדים את העקרון, וכמשל הביאו את בן נצר, שבוזאי נדע לשמצה גם במאחר.

48. [לשון איכ"ר ה', י"ב בדפוסים שלפנינו: "נבווראון צוה לחיילותיו, אמר להם: אלהון של אלו שונא זמא הוא. והורו אל תגעו באשת איש" וכו'. — א.ב.].

49. בבלי כתובות נ"ב א, ובדק"ס השלם ע' שפג.

50. לכל ענין "המדיר את אשתו" הוקדש פרק ז בכתובות: עפ"י ההלכה חייב הבעל במקרה כזה להוציא את אשתו (בגט).

51. ר(4): כתובה, וכן מ' לקמן, טכ"ה במאיר.

53. מכאן ועד "נשבית" (ליד הע' 54) נשמט במ', כנראה מחמת הדומות.

54. ר(4,3), ל"פ: הדברים כשהדירה.

52. ר(4,2): בהדירה.

55. מ': בנשבית.

56. ל"פ נוסף: למפקה.

ובסוף הסוגיא, בין לאביי ובין לרבא (ומחלוקתם תבואר בפ"ד):

"רבי אליעזר אזיל⁵⁷ בתר מעיקרא, ורבי יהושע אזיל⁵⁷ בתר
בסוף..."⁵⁸

כלומר: לרבי אליעזר, כיון שבשעת הנשואין ("מעיקרא") יכול היה התנאי לחול ("ואותבינך לאנתו"), הוא מתחייב לפדות אף אם בסוף אין קיומו אפשרי (שהרי ב"הדירה" הוא חייב לגרשה); לעומתו סבור ר' יהושע, כי עלינו ללכת אחרי ה"סוף", וכיון שבסוף אין התנאי מתאפשר, אינו חייב לפדותה⁵⁹.

מהו "סוף" זה לדעת ר' יהושע?

אין ספק, שזהו בדיוק מה שנתקשה בו רבי נתן, ומה שלא ידע להשיב סומכוס. "ונראין הדברים" — דומה שהוא מדברי האמוראים, ולא מדברי ר' נתן או עורך הברייתא; ועל כל פנים לפי הכרעה זו אין ה"סוף" אלא זמן השבי — ולא עת הפדין; כלומר: העובדה שאשה בזמן שנשבתה היתה ראויה לבעלה ולקיום תנאי הכתובה, מחייבת את הבעל לפדותה — גם אם בזמן הפדין כבר היא אסורה!

ומכאן קשה לי על הרמב"ן וסייעתו, שלדבריהם שבזכות מלכות (שנאסרו על בעליהן) אין הבעל חייב לפדותה!⁶⁰

דומה כי אין מגוס מהכרעת רחידושו של ליברמן: הברייתא מדברת בארוסה המליים "נשבת אין חייב לפדותה" מוסבות לברייתא הקודמת, המדברת בארוסה, והדין לפנינו הוא המשיך; אעפ"כ, אם הגיעו ליד ה"ארוס" נכסיה של כתו⁶¹ אוכל מהם פירות ולכן מתחייב בפדיונה⁶², ומכאן ההבדל שבין שבזכות מלכות לשבזכות ליסטות: הברייתא מדברת בהווה, כעין מה שמצאנו ביהודה בעת השמד "תיבעל להגמון תחילה", ולגבי הרומים היו ארוסות בגדר פניות⁶³; בשל כך היה חשש שמא נתרצתה הארוסה לבעול, ולפיכך לא נתחייב

57. ל"פ: סבר ז"ל, ועיין בדק"ס הערה 23 בשם הראשונים.

58. וראה משי"כ בזה רי"ע דינר לכאן.

59. לענין ההלכה, פסק הרמב"ם (וכ"ה בתשובת הגאון באוצה"ג שמי"ז, אסף עמ' 179) כרבי יהושע וכ"נראין דברים" — ראה פ"ד מאישות הלכה כו' אך ראה שם בכ"מ שמהשמטת הרי"ף נראה לו שפסק כר' אליעזר, ואכמ"ל יותר.

60. ואין לומר כי הנבלי מסייע לרמב"ן, שכן בנבלי מדובר על עצם האיסור או ההיתר לבעל ולא על חובת הפדין.

61. ראה משי"כ ליברמן שם בהערה 33.

62. וראה משי"כ בזה (בדיונו על דבריו של אפשטיין) לעיל בע' 366, ושם כע' 367 הערה 90, וליברמן מהלבט אם יש לארוסה כתובה אם לאו, ור' משי"כ בענין זה לעיל ע' 283 (שער ירושה). ור' דבריו של בעל הפלא"ה (כתובות ריש פרק ח', דף קכ"ד טור א' במהד' אופיבאך) שהעמיד נפ"מ למח' ב"ש וב"ה שם אם ארוסה מוכרת בנכסיה לכתחילה או בדיעבד — לענין חיוב הבעל בפדין: לב"ש הוא חייב ולב"ה הוא פטור, עיי"ש.

63. ראה מאמרו של בועז כהן (בספרו הנ"ל, ע' 353 הע' 3) על האירוסין ע' 342-336.

בפדיונה, משא"כ בשכויות ליסטים, שבודאי נאנסה ולא נתרצתה; בהסבר זה מתיישב גם ענין כתובהדמנה, שכן מעתה היתה האנוסה — בעולה, וכתובתה מנה בלבד... עם הכל, עדיין קשים הדברים, ומה עוד שלא כן פירשו רבותינו, וליברמן עצמו מסיים דבריו באמרו 'ופשיטא שאיני כותב כל זה אלא מתוך קושי ומתוך הסתייגות והיסוס רב'... וראויים הדברים למי שאמרם⁶⁴.

לפי דרכנו למדנו, כי התנאי 'ואותבינך לי לאנתו' הוא אמנם תנאי יסודי בענין הפדיון, ואפילו קבל הבעל על עצמו את הצד הממוני — 'מעיקרא' — מכל מקום אם אין תנאי ההשבה יכול להתקיים — 'בסוף' — אין הבעל מתחייב בפדיון כלל. דברים אלה חורים ומקבלים אשורים ממקורות נוספים, כמו הברייתא בענין יבמין ומחלוקת אביי ורבא באלמנה לכהן גדול; אך כיון שמקורות אלה ישמשונו בהקשר ספציפי, אין אנו יכולים להביאם כאן ומסתפקים ברמז בלבד, ועיי"ש והבא לכאן⁶⁵.

3) לתחומי התקנה וסייגיה

כתנאי הכתובה המקורי לא נקבעה כל 'תקרה' לגובה דמי הפדיון שעל הבעל לשלם; האם אין תקרה שכזו קיימת — או שרק לא נזכרה? וכן: האם מתחייב הבעל בפדיון אשתו רק פעם אחת, או שחובה זו חלה עליו בכל פעם שנשבת, ואפילו פעמים הרבה? בכך עוסקות שתי ברייתות בבבלי⁶⁷:

"תנו רבנן: נשבת והיו מבקשים ממנו עד⁶⁸ עטרה בדמיה — פעם ראשונה פודה, מכאן ואילך — רצה⁶⁹ פודה, רצה אינו פודה; רשב"ג

64. [לכאורה יש ליישב את שתי השאלות זו בזו: הואיל והבעל חייב בפדיון בתמורה על אכילת הפירות, לא יוכל להפטר מתוכו ע"י מה שיאסור את אשתו עליו (לר"א באופן מחלט; ולר' יהושע כשמדירה "בתום לב" לפני שנשבת, נחשבת כעומדת לגירושין ואינו חייב לעסוק ב"התורחה לביתו"); אבל כשהיא, כמעשה שנעשה בהסכמתה, אוסרת את עצמה לבעלה — פוקע חיוב הפדיון. ולהאמור בהערה 66, כל שאין הבעל הגורם לאיסורה — נפטר מחיובו. — א.ב.]
65. הברייתא על פדיון יבמה תידון כע"ה בפרק התמישי, ומחלוקת אביי ורבא, כפי שהעירונו, בפרק הרביעי.
66. בהקשר אחר נידון תנאי זה בפני כיה"ד הרבני — והיינו, במקרה שהאשה יצאה מדעתה ואושפזה ('נשתטית'); כיון שבמקרה זה אין טעם ל'ואותבינך לי לאנתו' [וביותר — אם קבל היתר נשואין לאחרת, בזמנו ואחרי חרם רגמיה] — אינו חייב לפדות, וממילא שאף לא יזכה בפירות! — ראה פד"ד סד"ב ע' 364 ואילך (ער/תשי"ו/114), בפני הרבנים י"מ בן מנחם, הדא"ה, וולטי, ובחלקת מתוקק את"ע קיש"ס"ק י"ב, בית יעקב לאה"ע ס"ד ועוד, עיי"ש.
67. כתובות נ"ב א'-ב'. דק"ס השלם ע' שפ"ה-שפ"ו.
68. בכ"מ 'ממנו עד' ליתא; בדפ"ד (ונציה רפ"א) ובכ"ד ובראשונים — ממנה.
69. בקטע גניזה — רוצה, וכן להלן.

אומר: אין פודין את הטבויין יותר⁷⁰ על כד⁷¹ דמיהן מפני תיקון העולם. — הא בכדי דמיהן פודין, אע"ג דפרקונה יותר⁷² על כתובתה, ודמיהן: נשבית והיו מבקטין ממנו⁷³ עד עשרה בכתובתה⁷⁴ — פעם ראשונה פודה, מכאן ואילך רצה⁷⁵ פודה רצה אינו פודה⁷⁵; רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם היה פרקונה כנגד כתובתה פודה — אם לאו אינו פודה? רשב"ג — תרי קולי אית ליה⁷⁶.

שתי הברייתות עוסקות בשני קריטריונים שונים לתקרה' האמורה: בראשונה נחלקו תנאקמא ורשב"ג אם יש תקרה ב'כדי דמיה' — כשלדעת ת"ק אין תקרה כזאת⁷⁷, ולדעת רשב"ג אין לפדות יתר על דמיה⁷⁸; ואילו בברייתא השניה התקרה היא שעור הכתובה⁷⁹, ובעוד לת"ק (ר' הערה 75 שהוא רבי, בנו של רשב"ג, וראה לקמן במחלוקת הראשונים) — אין מקום להגבלה כזאת, סבור רשב"ג שאינו חייב ביותר מכתובתה, "שלא יהא הטפל חמור מן העיקר — תנאי כתובתה יותר על כתובתה"⁸⁰ ולמסקנת הגמרא סבור רשב"ג כשני הקריטריונים — 'לקולא' לבעל — והיינו כמינימלי שבהם.

והנה הרי"ף בהלכותיו⁸¹ פסק מחד כרשב"ג שאין פודים יתר על דמיה ("משמע כל

70. בכ"ד (4,2) ובק"ג — יתר.

71. בכ"מ ובכ"ד (3) — מכדי, בכ"ל ליתא מילת על.

72. ברוב כה"י יתר.

73. בכ"מ ובכ"ד ממנה, ובק"ג — הימנו.

74. בכ"ד (3) — בדמיה, ובכ"ל ממנו יתיר על כתובתה. ('עד עשרה' ליתא).

75. בכ"ד (3) נוסף דברי רבי, וכן בכמה ראשונים, ועי' עטור מהדורת רמ"א דף ל"ז ע"ג.

76. עי' ב"דרכי המשנה" לר' זכריה פראנקל (מהד"צ, ת"א תשי"ט) ע' 192 שמעיר למקומנו באמרו כי אע"פ שרשב"ג דורש טובת האשה, מכל מקום טובת הציבור עדיפא:

77. אם "עשרה בדמיה" היא תקרה, או שרק לשון רבוי היא, ובאמת אפי' ביותר מכך חייב לפדות, אולי תלוי הוא בגירסאות: לגירסא שבפנים, "עד עשרה" דווקא, ואילו לגירסת כ"מ — אין עשרה אלא לשון רבוי; וכך משמע מלשון הרמב"ם בפ"ד מהל' אישות ה"ט שהוסיף כאן "אפילו עד עשרה" וכו'. וכיו"ב היא בעיא דלא איפשיטא בסוגיית הבבלי גיטין מ"ד ע"א ("דווקא או לאו דווקא") ושם הגירסא עד עשרה ובכ"ו נחלקו. ועי' בתוס' ר"ד שם.

78. עי' במשנת גיטין מ"ה א, שדבריו של רשב"ג כאן הם לשון תנאקמא שם (ונחלק עליו רשב"ג בענין הברחת שבויים, וראה בתוספתא גיטין פ"ג ה"ב), ועי' בתוספות כאן ד"ה והיו שמחלוקתם בין למ"ד משום דחוקא דציבורא בין למ"ד דלא ליגרו וליתו טפי, ועי' תוס' ר"ד כאן בד' וילנא נ"ב ב.

79. ר' בתוס' ר"ד הנ"ל שהכוונה כנגד כל הכתוב בכתובה, כגון מגזמאתיים ותוספת ונדוניה וכל מה שהיה חייב ליתן לה אם בא לגרשה.

80. לשון רש"י בד"ה כנגד כתובתה, ריש נ"ב ב.

81. לסוגייתנו, דף י"ט בד' וילנא.

שבויים, ואפילו אשתו⁸², ומאיך כרבי שפודה אפילו עד עשרה בכתובה, וקשה כיצד ארכבה אתרי רכש⁸²?

והרא"ש⁸³ הביא דברי הרי"ף וסיים: "והר"ר מאיר הלוי ז"ל⁸⁴ פסק כתנא קמא, והלכה כרבי⁸⁵, ומתניתין דגיטין איירי בשאר שבויין, אבל אשתו — כגופו, וכמו שאדם יכול לפדות את עצמו בכל ממנו⁸⁶, אשתו גמי כיון שחייב לפדותה בתנאי כתובה — כמו שיש לה ממון דמי, וכן מסתבר⁸⁷."

העולה מן האמור, שלכולרעלמא אין הגבלה ממונית בעצם תנאי הכתובה, ומה שרשב"ג והפוסקים סבורים שפודה רק עד כדי דמיה אינו אימנטי לכתובה, ומקורו בנורמה שמחוץ לגדר הנשואין הקשורה בפדיון שבויים בדרך כלל. וכך נוכל לחזור ולומר, כי עיקרו של תנאי בית דין בתקנתנו הוא שיחידר הבעל את האשה אל ביתו — בכל מהיר!

ולשאלתנו השניה — פדיון אחד או יותר, בשתי הברייתות שנינו 'פעם ראשונה פודה, מכאן ואילך — רוצה פודה, רוצה אינו פודה'. ופירש הרא"ש⁸⁸:

"הא דקאמר 'רוצה אינו פודה' פירשנו אינו פודה כלל, דלא תקינו לאשה אלא פדיון אחד, ויש מפרשים ביתר מכדי כתובה⁸⁹, ומסתבר בפ"י דש"י, דמאי שנא פדיון שני מפדיון ראשון — אם הייבונה חכמים בפרקונה לעולם, כי היכי דבפדיון ראשון עבדי טפל חמור מן העיקר⁹⁰ הוא הדין בפדיון שניו"

82. ועי' ר"ן שהקשה כן ופירש שפסק כרבי משום דת"ק כותיה, ואע"פ שלא פסק כת"ק עצמו בענינו — הוא משום הסתמא בגיטין... ודוחק.
83. בפסקיו כאן, פ"ד סימן כ"ב.
84. הוא רבינו מאיר בר' טחורוס הלוי אבולעפיה שהרביץ תורה בטוליטולה בתחילת המאה הי"ג ונתוכח עם ר' ששח מברצלונה על כתבי הרמב"ם — ראה אצל בער, 'תולדות היהודים בספרד הנוצרית' (מהדורה שניה, ת"א תשכ"ה) ע' 58, וכן באור החיים לרמב"ם בערכו ע' 521.
85. ר' בקרבן נתנאל 'דבבריייתא קמיייתא לא היו גורסין 'דברי רבי'; ושמא ניתן לשער כי הברייתא השניה אנם אוטנטית ובאמת נחלקו רבי ואביו בענין כתובה כתקרה. אך הברייתא הראשונה שנתה בטעות 'כדמיה' וזכרו שרשב"ג חולק במשהו ושמו בפיו את ההלכה הסתמית שממשנת גיטין, ואע"פ שבודאי גם ת"ק מסכים לאותה הלכה, וע"ע נוסף.
86. ר' תוספות הנ"ל בהע' 78.
87. ועי' רמב"ם פ"ד מאישות הי"ט שפסק כר"ף (ומשי"כ 'אין מחייבין' עיי"ש בלח"מ ובנו"כ בשו"ע דלקמן). והטור הביא שתי הדעות ופסק כאביו, והשו"ע הביא ל' הרמב"ם והרמ"א דברי הרא"ש (בסימן ע"ה סעיף ב') ועיי"ש בח"מ כ"ש וט"ז, וביו"ד ס' נ"ב.
88. שם (כלעיל הע' 83).
89. כפ"ד — כתובה, ועי' בק"נ אות פ'.
90. ב"ח: כלומר, תנאי כתובה יתר על הכתובה, ומקורו ברש"י.

והרמב"ם ניסח פסקו בזהירות רבה⁹¹:

"... בד"א בפעם ראשונה, אבל אם פדאה ונשבית פעם שניה ורצה לגרשה, הרי זה מגרשה ונותן כתובה והיא תפדה את עצמה".

האם פסק הרמב"ם כרש"י או כיש מפרשים? או אחרת: מה באמת סוברים ה"יש מפרשים": כי יש חיוב לפדות — בפעם השניה — עד לגובה סכום הכתובה, ומכספו של הבעל, ואז מה שסובר רש"י "אינו פודה כלל" הכוונה שאינו חייב לשלם מכספו, אבל חייב ליתן כתובתה, לפחות, כדי שתוכל לפדות עצמה — והרמב"ם כרש"י, או שה"יש מפרשים" סבורים כי באמת חייב הממון בתנאי הכתובה הוא רק לפעם אחת, ולכן בפעם השניה אינו חייב לפדות בכל סכום (ומתורצת קושית הרא"ש?) — אבל חייב הוא ליתן לה דמי כתובתה כדי שתוכל לפדות עצמה, ולפי"ו שיטת רש"י תהא שאינו חייב אפילו בזה, והוא רשאי להטיל את פדיונה (בשניה) על הציבור... והרמב"ם כיש מפרשים⁹²!

מי הם ה"יש מפרשים" הללו? ומדוע באמת נחלקו על רש"י?
הרחיבו בזה התוספות⁹³ שהקשו על רש"י ממה שאמרו בגמרא לעיל⁹⁴ 'תקנו מצוי למצוי' 'דמשמע דפירות ופרקן מציין יותר מכתובה וקבורה, לפי שאלה אינם אלא פעם אחת כל ימיה, אבל פירות ופרקן אפשר להיות כמה פעמים', וכנראה שמכח קושי זה פירש רבינו חננאל כי מחיוב לפדות בכדי דמיה גם כמה פעמים⁹⁵!

בסיום דיונו בתקנת, נעיר על שני ענינים נוספים (ואין ביניהם כל קשר) — האחד מן הירושלמי, והשני מדברי אחד מגדולי הראשונים:

א. על תנאי הכתובה לכהנות "אהדרינך למדינתך", אומר הירושלמי⁹⁶:

"מה למדינתך ממש — ליישוב".

נתזכרו המפרשים בדבריו הסתומים. בעל קרבן העדה סבור, כי הירושלמי שואל אם הכתן חייב להחזיר את אשתו למקום מגוריה בשעה שנשבתה — "מדינתך ממש" או ליישוב

91. שם (הע' 87), והובאו דבריו ברא"ש שם.

92. ואולי אפשר לומר כי מחלוקתם נעוצה בשאלה אם עיקר התקנה היא לפדות מן השבי (ממונ), ואז יש כאן חיוביחזור, בכל פעם שנשבית, או אולי עיקר התקנה היתה להשיבה לביתו, כאשתו, ואז אולי חייב בכך רק פעם אחת, ויש לפלפל בזה גם להיפך, ואכ"מ.

93. ג"ב א ד"ה רצה, ובקידוב כך גם בתוספות הרא"ש (מהד"צ ניו יורק תשי"ב) לכתובות נ' ע"א ד"ה מכאן ואילך.

94. מ"ז ב, ויובאו לקמן בפ"ג.

95. ועיי"ש בתוספות מה שתירצו על קושייתם על רש"י, ומה שהקשה הרשב"א (רבינו שמשון בן אברהם, הרי"ש משאנץ) על שיטת ר"ת. וראה עוד לזה בתשב"ץ ח"ב סי' ק"א, ומש"כ בתקנת קבורה ע' 125.

96. כתובות פ"ד ה"י, דף כ"ט א' בד"ה ועי' לקמן ע' 439 הערה 46.

כלשהו, למסגרת חברתית נורמלית מחוץ למחנה הליסטים, ולדעתו לא נפשטה הבעיה — כלומר, הקטע כולו הוא שאלה ללא מענה; לעומתו מפרש בעל פני משה, כי השאלה היא בחלקו הראשון של המשפט, והחלק האחרון משיב ומכריע כי אין צורך להחזירה למדינה המקורית, ודי בהחזרתה למקום יישוב; בעקבות פירושו זה מתקשה בעל פני"מ בתוספותיו ("מראה הפנים") מדוע התעלמו הפוסקים מהלכה זו שבירושלמי, ואדרבא — פסקו כי על הבעל להחזיר את הכהנת לבית אביה⁹⁷; בלאך מציע לישוב בכך שהכבלי לא פירש את "מדינתך" שבמשנה כלל, ולכן כנראה אינו מוציא אותה ממשוטה וחולק על הירושלמי בזה, ולכן נפסקה ההלכה ככבלי, אך נשאר בצ"ע; וראה כ"י מלאכי⁹⁸ שענין זה של שתיקת הכבלי ופירוש הירושלמי מתפרש ע"י הראשונים באופן שונה — ויש המכריעים בכגון דא כתלמוד דידן, ויש המכריעים כירושלמי⁹⁹.

והנה מעניין לציין כי יש חילופי גוסיחות מוכריעים כאן:

בכל הנוסחאות שלנו, הגירסא "אהרין למודינתך" — אך בכ"י המשנה שהוציא ל¹⁰⁰, וכן בקטע גניזה¹⁰¹ הנוסח "אהרין למודינתה", וקרוב לומר כי גירסא זו היא מקור שאלת הירושלמי¹⁰².

ב. אפשטיין כותב כדונו בתקנת הפדיון¹⁰³: "בימינו נעלם (תנאי הפדיון)¹⁰⁴ לגמרי מן הכתובה, לאחר שבטלה בעית הפדיון כל עיקר; אך בשו"ת המתר"ם מרוטנבורג¹⁰⁵ אנו מוצאים כי דין הפדיון הל לא רק על שבי ע"י ליסטים או מלכות, אלא גם על מאסר ואפילו על מאסר בבית, והבעל חייב לפדות את אשתו "בין נשביה ברחוק מקום בין נשביה בקרוב מקום, בין לגויים בין לבית עצמה... שאינה רשאית לצאת ולבוא אפי" פסיעה אחת בלא רשותם, מה לי נשביה ומה לי נחבשת, מה לי הורהנה — אידי ואידי חד טעמא הוא, שלא תטמע ושלא תטמא..." ומכאן ששאלת הפדיון אקטואלית עד היום!¹⁰⁶

97. ר' רמב"ם פ"ד מאישות ה"ח, שו"ע סי' ע"ח סעיף ו'; ועי' אצל בלאך (הנ"ל בהע' 3 בפרק א') ע' 120-1.

98. יד מלאכי (כללי הגמרא והפוסקים) לרבינו מלאכי הכהן (ברלין תר"ב), ובצילום ת"א תשכ"ד) ח"ב ב"כללי שני התלמודים" סי' ד', דף קכא.

99. ולשיטת בעל קה"ע לא קשה, שכיון דלא איפשיטא, יד הבעל על העליונה.

100. לו (Lowe-) "מתניתא דבני מערבא", קמברידג' 1883, ועי' מש"כ על כ"י זה והעתקתו של לו פרופ' א' גולדברג במבואו למס' אהלות, ירושלים תשט"ז ע' כט.

101. דק"ס השלם ע' שעז, וכ"ה כמאירי ע' 189, וכן גרס הפני"מ בירושלמי.

102. וכבר העיר על כך אפשטיין, תולדות ע' 106 הערה 12.

103. ריש ע' 108 שם.

104. ראה לעיל הערה 19.

105. בתשובות הקצרות, מחזורת קרימנה סי' קס"ד.

106. וראה מה שהארכנו בענין זה במאמרנו ב"דיני ישראל" כרך ו' (הנ"ל שעז ירושה ע' 348).

(4) לסיכום הפרק

תקנת הפדיון קדומה, והיא מראשית ימי בית שני; לאחר החורבן, עם התפשטות נגזע השבי וימי השמד, נקבע כי אין עוד צורך לאזכר את התקנה בכתובה, וחובת הפדיון חלה על הבעלים (בין ישראלים בין כהנים) גם ללא התחייבות אישית מפורשת. חובה זו עיקרה בהחזרת האשה לבית בעלה ולמעמדה כאשתו, והיא קשורה גם לאחריותו הכספית של הבעל לדמי הפדיון; אחריות זו הגבלה "עד כדי דמיה", ולא הגבלה ביחס לגובה כתובתה — ועם זאת, חובת הבעל להחזירה לביתו — כאשתו — מוגבלת לפעם אחת, ואם נשכית האשה בשנית הוא רשאי לגרשה וליתן לה כתובתה בה תפדה עצמה. לא נתברר לנו במוחלט אם חובת הפדיון חלה רק על נשואה או גם על הארוסה (בתקופה הקדומה), ויחד עם זאת לא נמסר לנו במפורש בכל סוגיות הגמרא והתנאים על קשר בין תקנת הפדיון לתקנת הפירות.

פרק שלישי

הנמוקים לתקנה (פירות)

1) שיטת הירושלמי

(פיסקא) "נישאת — יותר² עליו הבעל שאוכל פירות בחייה' — תקנה תקנו, שיהא מפקח על נכסי³ אשתו ואוכל; ואמר אף באב כן? — בלא כך, האב מפקח על נכסי בתו ואוכל.
(פיסקא) 'חייב במזונותיה ובפרקונה' — תני: הבעל שאמר אי אפשי לא לוכל ולא לפקח⁴ — אין שומעין לו, האב שאמר אני אוכל ומפקח⁵ — שומעין לה⁶."

1. ירושלמי כתובות פ"ד הלכה ו', דף כ"ח ע"ד בד' ונציה (וקראטאשין), דף כ"ח ע"א בד' וילנא. כ"ל כרך ג' ע' 122.
2. וכך גם בכ"ק ובכ"פ (ב), ור' דק"ס השלם ע' שמ"ב ולעיל ע' 363.
3. ככ"ל — "עסקי נכסי בתר", והעיר על 'עסקי' כך ב"דקדוקי ירושלמי" למהר"ן אפשטיין ב"מבואות לספרות האמוראים" (ת"א תשכ"ג), עמ' 565: וסימן המחיקה על 'עסקי' (נקד על ע' וי) אינו מסכים עם ההגהה בגליון [שם הוגה כך: 'תקנה תקנו שיהא מפקח על עסקי אשתו ואוכל ואומר אף באב כן — בלא כך, האב מפקח על נכסי בתו ואוכל']. ולפי"ז 2 אנשים שונים (ולא הסופר הראשון) הגיהו את כתב היד, ולפני התיקון אולי כוננת הירושלמי שאף לאב תקנו שיהא מפקח על הנכסים ואוכל (ובבעל הוא משום פדיונה?) — וצ"ע; וראה בקה"ע (לקמן) שלא גרסינן 'ואוכל' בתרא, וההגיון פשוט, שכן אמרנו כי האב מפקח 'בלא כך'... אך מנין לו למחוק מה שנמצא בכל הספרים? ולדברינו ניחא, שלעולם הוסיף כאן הירושלמי תקנת התלמוד אחרי המשנה, ובאמת תקנו גם לאב — שיפקח! ולפי"ז עדיפה מילת 'לפדות' (ראה הע' 4) שבאה לנמק זכות הבעל לפדות — ובגב' מוסבר גם מדוע בפיסקא א' הדיון באב ובפיסקא ב' בבעל, ודו"ק היטב; ואולי יש להוסיף בסיפא 'אב שאמר אני אוכל ומפקח שומעין לו' — שקשה מדוע הקדים אכילה לפקות, וראה גירסת הרמב"ם (הע' 5); ואולי יש להגיה כאן 'אני' — ושומעין לו מפני שהתקנה המאוחרת לשובתו, וצ"ע רב.
4. עיין ב'הלכות הירושלמי להרמב"ם ז"ל" מהדורת הגר"ש ליברמן (גניאוק תש"ח) דף נב אות ו', שכמה ראשונים גרסו כאן "לפרוק" או "לפדות".
5. בהל' הירושלמי הג"ל (שם) תיקן הרמב"ם 'הריני מפקח ואוכל' — ותיקונו מתבקשו!
6. עי' בשו"ת הרא"ש כלל פ"ז ס' א' (וציין לו ליברמן באות ת'), שפסק כי האב משמש אפטרופוס טבעי לילדיו, ובי"ד מסכימים מראש עמו ומניחים שכל שיעשה — לטובת הילדים הוא.

ופירש בעל קרבן העדה שם:

"תקנה תיקנו" — לפיכך אוכל הבעל פירות, כדי שיפקח וישגיח על נכסיה; ופדין זנאמר אף באב כן — שיאכל פירות כדי שיפקח על נכסי בתו? ומטני 'בלא כן' — אף שאינו אוכל פירות, מפקח האב על נכסי בתו באהבתו אותה, אי נמי שיקבל כסף קידושין הרבה אם יש לה נכסים רבים; 'ואוכל' — לא גרסינן הכא (1). 'אני אוכל ומפקח' — ואם לא יאכל, לא יפקח... 'שומעין לו' — זאוכל ומפקח".

ובעל פני משה פירש:

"בלא כן האב מפקח וכו' ואוכל' — כלומר, אף שאינו אוכל פירות בחייה, מ"מ נהנה מזה ומשגיח עליהן, דניחא ליה ברווח ביתא; 'אני אוכל ומפקח' — ביותר, 'שומעין לו' — דניחא לה שתדריח".

לראשונה אנו מוצאים בירושלמי מעין נסוח של התקנה: "תקנה תקנו, שיהא (הבעל) מפקח על נכסי (או עסקי?) אשתו ואוכל", ותוך כדי כך אנו שומעים גם את הנימוק: אין הבעל זוכה בפירות בכדי, אלא דווקא על מנת שיפקח וינהל את עסקיה ונכסיה של אשתו, שהרי "כל כבודה בת מלך פנימה", ועל האשה מוטל עול ניהול הבית והזינוך הילדים⁷. ונראה מתמשך דברי הירושלמי, כי מעיקרה נועדה התקנה לטובת האשה באשר היא אשה⁸, שכן שאלו זאומר אף באב כן? — כלומר, שנתקן גם לאב שיאכל פירות ע"מ לנהל נכסי בתו, ובדאי שעמדה לנגד עיני חכמי הירושלמי טובת הבת שלמענה כדאי הוא לתת לאב את הפירות?⁹

ונדחקו המפרשים במה שכתב הירושלמי בתשובתו כי האב ממילא מפקח ואוכל — והרי אינו זכאי בפירות? הגהתו של קה"ע גראית שרירותית, ופירושו של הפני משה דחוק קמעא — ש'אוכל' אינו רגיל להתפרש כירווח ביתא שיש לו מאכילתה של הבת¹⁰. ולענ"ד דבר הירושלמי בהווה; ויכוחים על רקע כספי אינם שכחים בין אב לבתו, הן משום שנדירות יורשת בת שלא דרך אביה (או מקבלת במתנה) והן משום שאף אם תירש, באופן טבעי יטפל

7. גם בחוק הרומי היה הבעל אחראי לטיפול בנכסים, וראה לזה דברי פאולוס בדיג'סטו 23.3.17 (עפ"י ב' כהן הנ"ל, ע' 356 הע' 7), וכ"ה בפפירוס שהבאנו לעיל בע' 7. ראה אפשטיין תולדות ריש ע' 75, עכשיו ר' משי"כ פרופ' ריון (המשפט של מסמכי יב) בע' 65 כדברינו.
8. ראה בחוק שווי זכויות האשה תשי"א 1951 סעיף 6, ומברינו יוצא כי פסיקת ביהמ"ש העליון (ר' בנספח) בדבר בטול תורת נכסי מלוג עפ"י סעיף 2 לאותו חוק נסחרת מיניה וביה ע"י ס' 6 הנ"ל...
9. וכדברי בעל קה"ע שיהיו לה נכסים הרבה, ודו"ק.
10. וירווח ביתא בבבלי מתפרש להיפך: הבעל אוכל, ומתוך כך יש לאשה רווח ביתא, ועיין

אביה בנכסים ויאכלו כל בני הבית מפירותיהם — מה שאין כן בבעל ואשתו; ממילא התקינו חכמים במלתא דשכיחא ולא התקינו במלתא דלא שכיחא, כדרכם¹¹.

ולפי זה מתבאר בפשטות גם הקטע השני בירושלמי (אחרי הפיסקא)¹², שעיקר התקנה היא לטובת האשה, ולכן אין הבעל יכול לסלק עצמו מכך (אפילו יותר על הפירות), ולכן אם דורש האב 'הפרדת נכסים' ומוכן לפקח רק אם יזכה בפירות — טובת הבת מנחה אותנו להשמע לדרישתו!

(ופירושו של הפני משה כאן, שהאב רוצה לאכול ולפקח "ביותר" — כיון שלשיטתו הוא אוכל ממילא ולא הגיה כקח"ע — נראה דחוק).

עלה בידינו, כי לשיטת הירושלמי עיקרה של תקנת פירות באה ע"מ לדאוג לניהולם התקין של נכסיה, ואין אכילת פירות אלא מעין תמורה ושכר לבעל חלף עבודתו זו. למרבית הפלא, לא נמצא כמעט שריד לשיטה זו בראשונים¹³, מחוץ להערה מעניינת אחת של הרשב"א, שפסק¹⁴ כי אין לאיש חזקה בנכסי אשתו אף כשאינו אוכל פירות¹⁵ כיון שהאיש מפקח על נכסי אשתו — וכנראה נסמך בזה על הירושלמי. וככל הנראה, דחתה שיטת הבבלי בזה את שיטת הירושלמי.

(2) שיטת הבבלי¹⁶

שני קטעים בבבלי דנים בענייננו (ואנו מביאים אותם כסדרם בגמ'):

א. "תנו רבנן: האב אינו אוכל פירות בחיי בתו, רבי יוסי ברכי יהודה אומר האב אוכל פירות בחיי בתו¹⁷.
במאי קמיפלגי? — תנא קמא סבר, בשלמא בעל תקינן¹⁸ ליה דבגין¹⁹

11. עירובין ס"ג ב, ושם נסמן.
12. חו ככל הנראה ברייתא (ראה אצל אלבק, מבוא לתלמודים ע' 21, שלשון 'תני' היא הצעת ברייתא בירושלמי בד"כ; אמנם לעתים משמש לשון זה גם להצעת דברי אמוראים — ע' 25 שם — אך במקומנו אין שם אמורא נזכר), וכן נראה מלשונה, ובאה כ"תניא נמי הכי" בבבלי לסייע לסתמא דתלמודא דלמעלה! ולפי"ו קשה עניינה של הפיסקת "חייב במזונותיה ובפרקתה" ומה מקומה כאן, ועי' ביפ"ע שרצת ללמוד מכאן שאף לשיטת הירושלמי תקנו פירות תחת פדיון, וכמ"ש הראשונים (לעיל בהע" 4); אמנם נראה בפשטות שהפיסקא שייכת לקמן (מתוברת ל"בבורתה"), ונשתרבה לכאן, והוא מצוי בירושלמי.
13. אך התוקרים כבלאך, אפשטיין, שרשבסקי ('בלח"א') ואחרים מעירים לירושלמי במקומם. וכן ראה אצל גולאק, דיני קרקעות (תרפ"ט), ע' 143.]
14. בשו"ת חלק ג' סימן קפ"ו (וממנו בב"י תו"מ קמ"ט).
15. בבלי ב"ב מ"ט א, וראה לקמן כפרק השביעי.
16. כתובות מ"ז א-ב, ע' שמ"ז שמ"ט בדק"ס השלם.
17. ברייתא זו נזכרה בספרי ווטא (הורו"ץ ע' 329) ובתוספתא פ"ד ת"א (והבאנוה לעיל, עיי"ש). דברי ריב"ז הובאו רק בכ"ע.
18. בד"ו ושונצ'ינו תיקנו.
19. בכ"ד (2) ליתא.

פירי — דאם כן²⁰ מימנע ולא פריק²¹, אלא אב מאי איבא למימר —
דמימנע²² ולא פריק? בלאו הכי²³ פריק לה;
ורבי יוסי בר' יהודה סבר²⁴ אב נמי מימנע ולא פריק, סבר²⁵ כיסא
נקיטא עילוה, תיזיל ותפרוק נפשה".

(רש"י שם ד"ה ומימנע ולא פריק: "לפיכך תקנו לו פירות כדאמר לקמן ופירקונה תחת פירות, דליכלינהו בעל וכל פדיונה יהי עליו אם רב אם מעט; דאי אמרת לינחיתו ויפדה מהם אם תהיה שבויה, ומנין דלא מלו, והשתא יהיב מדידה").

לדעתו של הר"צ דינר²⁶ היתה ההלכה הקדומה (מדאורייתא?) כי האב זוכה בפירות כחו (כר' יוסי בר' יהודה), שהרי הוא זכאי אף בגופה — ורשאי למכרה לאמה²⁷, חזכה בקידושיה; רק מאוחר יותר, תקנו הסופרים כי האב אינו אוכל פירות — ולטובת הבת²⁸, ותקנה זו היא המשתקפת בהלכה שלפנינו.

לאור דבריו, אפשר להעלות על הדעת כי תקנת פירות לבעל אינה תקנה כל עיקר, והיא המשך זכיותו של האב בנכסי הבת; כלומר, כיון שהבעל "נכנס" תחת האב כ"בעליה" של האשה, הרי כשם שעד עתה זכה האב בנכסיה ומע"י וכו' — מעתה הבעל הוא הזוכה בכל אלה. ומשתקנו הסופרים כי לא יזכה האב בנכסי בתו, לא תקנו כי תיפסק זכית הבעל בפירות נכסי אשתו.

ולענ"ד אין מקום להעמדה כזאת של הדברים, לא מבחינת תקנת פירות לבעל, ואף לא מבחינת נכסי הבת. שכן התורה, לכל אורך הדרך וכמו שראינו בראשית הדיון, מקפידה על הפרדה בבעלות על הנכסים: נכס שהוא לפלוני — אינו יכול להיות נשלט ע"י חברו או קרובו, ושורת הדין והצדק דורשת כי הבעלים זכאים לשלטון מלא ברכושם²⁹. זכותו של

20. בכ"י, בק"ג ובכ"ל: דאי אשתבאי הויא לה איבה, וכ"ה בכמה ראשונים.

21. בכ"ל נוסף: לה.

22. בכמה כ"י חסרה הד'.

23. בכ"י נוסף נמי.

24. בכ"י ובק"ג נוסף: הני מילי היכא דלית לה, אבל היכא דאית לה.

25. בתוס' ר"ד כאן אמר.

26. בהנהחתי לכתובות (הגהות על בבלי... וירושלמי, פפ"מ תרנז) בסוגיין; על הר"צ דינר עצמו, ראה מש"כ פרופ' בנימין דה פריס ז"ל ב"שי לישעיהו" (ת"א תשט"ו) ע' 283-247.

27. שנות כ"א ז"ב.

28. ועדיין צ"ע מה היה טעמה של התקנה הזאת, והרי הסופרים לא היו מתקנים אותה ללא הכרח [הערת פרופ' קירשנבאום].

29. דברי לבן ליעקב "הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר אתה ראה לי הוא" (בראשית ל"א מ"ג; ועיי"ש ל"א מ"ג; ועיי"ש בכ"ד שאף השפחות היו בנותיו של לבן) מראים דווקא על ההבדל שבין משפטי העמים למשפט היהודי: בעוד שם נוהג המשטר הפטריארכלי בכיפה, אומרת התורה "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו" וכו' (בראשית ב' כ"ד), והיא רואה ערך באחריות האישית דווקא וראה לכל זה דיוניהם של כמה חכמים בקובצי "המשפט העברי": 1. פרופ' אביגדורוד אפטוביצר "זכר לזכות

האב למכור את בתו לאמה אינה אלא דרך לקדשה, וזכותו לכסף הקדושין היא דין מיוחד שאינו קשור בבעלותו עליה:

דומה כי האינטרפרטציה של האמוראים בבבלי הגיונית יותר: לבעל תיקנו חכמים את הפירות על מנת שיפגנה, ולאב לא היה צורך בתקנה מיוחדת כזאת; ואילו לדעת רבי יוסי ב"י אף כאב קיים אותו חשש, ובת שהיא בעלת נכסים לא ירצה אביה לפדותה משלו.

הדיון בבבלי כאן דומה מאד — ומקביל — לדיון שראינו למעלה בירושלמי: בעוד הירושלמי עוסק בשאלה של הטפול והפקוח על הנכסים, רואה הבבלי את התמורה לפירות בפדיון מן השבוי וכשם שהירושלמי תמה על אימתן הפירות לאב, ומתירץ זאת ב"בלאו הכי" (בירו': "בלא כך", והוא הוא), כך הבבלי!

(וכשם שבבבלי מוסכרת עמדתו של ריב"י, שאף האב עלול להימנע, כך ראינו בירושלמי את הברייתא המוסיפה לומר כי אם התנה האב בפירוש — "שומעין לו"י).

הסוגיא שלפנינו בבבלי היא סתמית, ולדעת רוב החוקרים יש לשער כי היא מאוחרת (גם הבטוי "במאי קמיפלג"י" הוא עדות לאחורה של הסוגיא); דומה כי היא מבוססת על הסוגיא שלהלן בגמרא, שהבאנוה כבר בחלקה לעיל³⁰:

ב. "תנו רבנן: תקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה, וקבורתה תחת

כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות. פירות מאן דכר שמייהו?

חסורי מחסרא והכי קתני: תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה ופרקונה תחת פירות וקבורתה תחת כתובתה, לפיכך בעל אוכל פירות.

מאי 'לפיכך'? מהו דתימא מיכל³¹ לא ניכלינהו³², אנוחי ננחינהו ואם

כן מימנע ולא פריק (פירוש: שאם כן יאכל, לא יתא לו במה לפדותה) —

קא-משמעילן דהא עדיפא³³, זימנין דלא מלו³⁴ ופריק לה מדידיה.

ואיפוך אנא? (פירוש: קבורתה תחת פירות ופרקונה תחת כתובתה³⁵) — אמר

אביי: תיקנו מצוי למצוי ושאינו מצוי לשאינו מצוי³⁶.

האם בספרות ישראל, קובץ ב' ע' 93-9; 2. ב' ספרא "הקנין הפרטי במשפט העברי", שם ע' 73-25, ובמיוחד מע' 59 ואילך; 3. י"ש צורי — "הסתדרות המשפחה" (חקירה סוציולוגית במשפט העברי), קובץ ד' ע' 25-1.

30. ע' 6-365, עיי"ש, וראה הערה 16 כאן.

31. בכ"ד(3) ליתא.

32. בכ"מ ליכלינהו, ובתוספות ב"ב מ"ט ב ד"ה יכולה, בדפ"ר — אכילנא.

33. בכ"מ נוסף לה.

34. בגנזי שכטר ח"ב ע' 380 נוסף "ומסיף מדידיה ופריק".

35. גנז"ש שם; ורש"י פירש כאן מזונות תחת פירות ופרקונה תחת מצוי.

36. בכ"ד(ב) אמר משפט זה רבא (י); ועי' בשאלתות דרב אחאי גאון (שמות שאילתא ס', ע' תו במהדורת הנצי"ב) שאחרי "אמר אביי" נוסף לעולם לא תיפוך ועיי"ש בהערת הנצי"ב בס"ק ג; לעצם הבטוי, ראה תוספתא ראשינה פ"ב (ע' 313 במהדורת ליברמן) שנשתמשו בו שם לענין אחר, וכבר העיר לכך הר"י ענגיל בהגהותיו כאן.

3) קשיים בסגנון

שלשה שלבים בדיון בבבלי³⁷: 1) הברייתא המקורית; 2) קושית 'פירות מאן דכר שמיייהו' (המתייחסת לסיפא 'לפיכך בעל אוכל פירות') ונסיון התירוץ 'חסורי מחסרא וה'ק'; 3) 'מאי לפיכך' והתירוץ. (ודברי אביי הם ענין בפ"ע).

לארכו של כל הדיון בולטת בזרותה הפסקה 'לפיכך בעל אוכל פירות'. ואין הלב מתיישב בתירוץיה של הגמרא: א) שאם באמת מוסכים הדברים לתוספת 'ויפירקונה תחת פירות' — מדוע לא נאמרו בצמוד להם? ב) עצם סברת ה'מהו דתימא' מוקשה — שאם תקנו לבעל פירות, והוא מצווה להניחם לפדיונה, 'אם כן מה הועילו חכמים בהקנתם, למה זכות יש לו בפירות'³⁸?

ויעויין בתוספות (הנ"ל) שהכריחו מכאן כי גם בהו"א סברה הגמ' כי אם אין לבעל פרנסה ממקום אחר הוא רשאי להשתמש בפירות אלה; והריטב"א תירץ שכוננת המקשן שיקחו בפירות קרקע (לאבטחת דמי הפדיון) וממנה יאכל הבעל פירות, ושני התירוצים דוחקים נראה...

פרופ' הלבני³⁹ מציע לפרש את הו"ץ של 'וחייב במזונותיה'⁴⁰ כשי"ן, כדרך לשון התנאים במקומות הרבה⁴¹, ובאה הברייתא לבאר את המשנה ולנמק מדוע אוכל הבעל פירות ולא האב, ולפיכך בעל אוכל פירות' מסכם ומוציא את האב, לומר כי כיון שתיקנו פרקונה לבעל דווקא, הוא אוכל פירות ולא האב.

ולפירושו קשה, מדוע חייב הבעל בקבורתה ולא האב — הלא קבורתה תחת ירושתה⁴², והאב יורש את בתו (טרם נשואיה)⁴³! וה"ה למזונות, שהאב זוכה במע"י — ומדוע לא נחייבנו במזונות?

37. ראה לעיל ע' 6-365.

38. לשון הריטב"א בחידושו לכתובות כאן, ד"ה ת"ד (דף ע"ט טור ב' במהדורת ה"א זשי"ת, והיא מופלגת בשיבושים); וכן הוא בתוספות כאן ד"ה אנוחי נחנינהו ועי' בלאק ע' 117.

39. ב"מקורות ומסורות", ביאורים בתלמוד לסדר נשים, הוצ' דביר ת"א תשכ"ט, ע' קצ-קצא.

40. ואע"פ שאיננה בפיסקה שבגמרא, הנה ישנה בכל הדפוסים וכה"י במשנה וכ"ה בפסקה שבכ"מ, וראה בנוסח המשנה שהבאנו לעיל, ע' 363(א).

41. וראה מש"כ בענין זה מהר"ן אפשטיין במבוא לנוסח המשנה ע' 652 ואילך, ומש"כ הלבני בהערה 7 שם.

42. לשון הרמב"ם (פי"ב מאישות ה"ד) 'וקבורתה כנגד ירושתו לכתובתה', ועי' רש"י כאן ד"ה תחת כתובתה 'תחת הנדוניא שהכניסה לו והיא כתובה בשטר הכתובה והוא יורש', ובתוספות ד"ה וקבורתה; ונאלצנו לפרש כך שהרי לא יתכן לדבר על חובת הבעל בכתובתה — כיון שקבורתה היא חובה שנתקנה כנגד זכות כלשהי לבעל. אמנם עדיין קשה מדוע לא ניסתה המשנה — אם כן — במפורש 'קבורתה כנגד ירושתה', והרי הבעל יורש אף מה שלא נרשם בכתובה, כנכסי מלוג; ובפנים נסינו לישב, ועדיין צ"ע, ור' לעיל בשער הירושה ע' 110 ואילך.

43. ונדון בנושא זה ברצות ה' במחקר מיוחד.

(ועם שנוכל לתרץ ולומר "בלאו הכי" יקברנה ויזוננה, מ"מ מדוע אין הכרייתא מזכירה זאת כשם שהיא מזכירה פירות — "לפיכך בעל יורשה, לפיכך מעשה אידה של בעל"?)

יש להקשות עוד, כיצד זה נתרשש הדבר שעיקרה של הכרייתא — פרקונה תחת פירות — נשמט מן הספר, וכידוע כי "חסורי מחסרא וה"ק" בכל מקום אינה הגהה אלא פירוש, ובמקומנו אם אינה הגהה — מה היא?⁴⁴
יתר על כן, השלב השני של הגמרא אינו מובן: אם רצו לתרץ את "לפיכך" — מה ישוב יש ב'חסורי מחסרא'? וכמו שהמשיכה הגמ' לתמוה, שעדיין אין המשפט מובן!

ולוא דמסתפינא, הייתי אומר שאולי אפשר לפרש את הכרייתא כפשוטה, היינו שכתובתה היא באמת נדונייתה, כלומר נכסי צאך כרוז שהביאה עמה, וזכות הבעל בה מדובר כאן היא הזכות להשתמש בהם ולאכול פירותיהם;⁴⁵ ולפי זה: א) פשוט למה נצמד הבטוי ל"קבורתה תחת כתובתה" — ש"לפיכך" מכליל ואומר שבעל אוכל פירות כל נכסי אשתו, משום שהוא זוכה בפירות נכס"מ תחת פרקו, ובפירות צ"ב תחת קבורה!

ב) באמת "חסורי מחסרא" אינו אלא פירוש: שהבעל ודאי זוכה בפירות נכסי מלוג — ידענו מכבר; אך מנין לנו שהבעל אמנם זוכה בפירות צ"ב, ומנין לכרייתא דין זה של "קבורתה תחת כתובתה" — לפיכך הבעל אוכל פירות? — זו משמעות קושית הגמרא "פירות מאן דכר שמייהו"! ועל כך מפרשת הגמ' "חסורי מחסרא", וכו', היינו כשם שידוע לנו כי פירות תחת פרקו, כך ובאותו אופן קבורתה תחת צ"ב, ו'לפיכך בעל אוכל פירות'. ואם כן הוא, דומה כי ההמשך "מאי לפיכך" וכו' אינו אלא תוספת מאוחרת ("דאם כן מימנע ולא פריק" — נראה בטיי מועתק מן הסוגיא הראשונה, שכן במקומנו הוא מתפרש רק בדחיקה! וכבר הערנו למעלה כי הסוגיא הזאת בונה על הסוגיא שלנו — שכן כאן לראשונה נאמר ש'פרקונה תחת פירות" — ועל כן נצטרך לומר כי א' לקחה מב', וכמאחר יותר באו לתוך ב' גם כטייים שמקורם בא, והרי לך כי התוספת שלפנינו מאוחרת מאוחרת היא!) — שכבר לא הבינה את המשמעות של 'לפיכך' המוסב על כל הנכסים, ונדחקו להסביר כי "מהו דתימא מיכל לא נכלינהו" וכו'; וב'איפוך אנא" חוזרת הסוגיא לחלקה המקורי, והוא מימני

אבי^{46,47}.

44. השהה מה שכתב מהרי"ן אפשטיין במלנה"מ 595-672 בענין זה, ולדעתו רוב ח"מ הוא פירוש, אע"פ שבכמה מקומות יש אמנם חסרון מכוון; ולפי דברינו ניחא, שאמנם יש כאן חסרון מכוון — מחמת הידיעה הברורה כי הבעל זוכה בפירות, ועיין בפנים; וראה מש"כ הלבני (שם) שלגירסת השאלות (שהובאה בד' וילנא בהגהות הגרי"ב) יתכן לומר שנשמט מ'תחת' (פירות) עד 'תחת' (כתובתה) מפני הדומות, אבל מחד — לא מצאנו לגירסא זו חבר, ומאידך — קשה לומר על טעות מפני הדומות בכרייתא שנגרסה בעליפה.

45. ואולי בכך מתבאר גם נסוח צע"ג בשרית ראב"ן סי' ל"ג שכתב שזכו לאיש פירות נכס"מ תחת קבורתה, ועיי"ש באבן שלימה שאף הוא כבר תמה על כך! (ע' 95).

46. ועי' בדק"ס השלם כאן, שבכ"א של השאלות (ראה מה שציין למהד' מירסקי) נזכר שמו של אבי לפני 'חסורי מחסרא', ודו"ק.

47. [לכאורה י"ל ששאלת הגמ' 'מאי לפיכך', כפשוטו, שהוא משפט מיותר, שהרי 'קבורתה תחת

ובזה תרווחנו גם מקור לעצם דין אכילת פירות נכסי צאצאברזל, שהוא לכאורה קשה — שמנין לו לבעל זכות זו ועל שם מה הוא אוכל פירות אלה? וראה מה שכתבנו למעלה בזה⁴⁶. (אמנם המשנה פוסקת⁴⁹ שהבעל מתחייב בכתובה לשליש יותר ממה שהכניסה לו האשה — ט"ו מנה כנגד י" — ופירש הירושלמי⁵⁰ וכן הביאו הראשונים⁵¹ שזו מעין תמורה על זכות השימוש בכסף⁵²; וראה בתו"ט כאן במשנה שאין בתוספת זו משום רבית כיון שאיננה "אגר נטר" שכן אם מגרשה נתן לה הכל מיד, וכן שאם מתה יורשה ואינו פורע ליורשיה כלום⁵³; ולאור זאת היה נראה לכאורה לומר שרש"י לא פירש כדברינו, משום שמקור זכותו של הבעל לפירות נצ"ב היא משום תוספת שלישי זו, וא"כ על כרחך ש"קבורתה תחת כתובתה" מדבר בירושה דווקא; אבל אין דברים אלה עומדים, שכן בירושלמי שם מפרש שבקרקע אין לו אלא אכילת פירות — שאינו רשאי למכרה — ולכן אינו מוסיף עליה שלישי, ומכאן שאין דין התוספת בא אלא על הזכות לישא וליתן בממון שהביאה ולא על ההנאה מן הפירות, ועיינו!)

ולפירושנו יקשה ממה שאמר אב"י "תקנו מצוי למצוי ושאינו מצוי לשאינו מצוי", ופירש רבינו עמרם בתשובה⁵⁴ "קבורתה וירושת כתובתה מצוי, שבוית נשים אינו מצוי באלף, ואי אתה מוצא אחת מאלף שמביאות מבית אביהן שדות וכרמים", ואם כדברינו, כי הכונה מעיקרא היתה לפירות נכסי צ"ב, כיצד הוא בגדר "מצוי"?

כתובתה", כמו "פיקונה תחת פירותיה" פירושם תחת אכילת כתובתה ופירות", ומה מוסיף המשפט "לפיכך בעל אוכל פירות", ואח"ל שהמשפט הזה בא לפרש שקבורתה תחת אכילת פירות כתובתה (= צ"ב) ולא תחת ירושת כתובתה — תתפרש שאלת הגמ' "מאי לפיכך" — על המילה "לפיכך" בלבד, שאין לו משמעות וא"צ לדחוק במבנה הסוגיא. — א.כ.].

48. ראה לעיל ע' 363 בהערה 57, ובע' 370 הע' 125; ועל דברי רש"י וכל הראשונים כאן אפשר להקשות ממשנת התוספתא ביבמות פ"ט ה"א בה למדנו כי עבדי צאן ברזל אוכלים בתרומה "מכוחו" (מש"ר) של הבעל, וא"כ גופם קנוי לו, ומה יש לו לירש בהם? ובדומה הקשה הרב אברמסקי ז"ל בתוהו יחזקאל על התוספתא שם ממה שנאמר במשנת מכות (דף ג' ע"א) "ואם מתה יירשנה בעלה" ומדובר שם בכתובה, ותירץ כי הירושה פירושה שהבעל אף אינו חייב להחזיר את ה"שומה" — היינו הסכום שנתחייב לחזיר, בין אם הותירו הנכסים בין אם פחתו, וה"ה למקומנו; אכן אפשר לומר אצלנו בפשטות שתיקנו חכמים לכל אחד מבני הווג "מתנה" אחרי אריכות ימים ושנים. לבעל תקנו בעלות גמורה על נכסי אשתו, ולאשה תקנו שידאג לה בעלה לקבורה מכובדת.

49. כתובות פ"ז מ"ג.

50. כתובות כאן, דף ל"ט ב בד"ו, דף מ' ע"א בד' וילנא.

51. ראה כאן בר"ף.

52. ועצם הזכות היא תקנת ר' שמעון בן שטח, ראה בבבלי פ"ב ב, ובעיקר ירושלמי סוף האשה (דף נ' ע"ב בילנא) שרשב"ם תיקן שיהא אדם נושא ונותן בכתובת אשתו.

53. וראה עוד בתוס' חדשים כאן במשנה.

54. עיטור ערך כתובה, דף ל"ב ב בהוצאת רמ"א, וכ"ה ברש"י כאן, ועי' תוספות כאן בדף נ"ב ע"א ד"ה רצה, שבהו"א פירשו להפך, כי פירות ופיקון מצויים וכתובה וקבורה אינם מצויים, וראה לעיל בפ"ב הע' 93.

וי"ל בפשטות כי נדוניה היתה בהחלט בגדר "מצוי", וכל אב וכל משפחה דאגו לתת נדוניה לבת העומדת להינשא כבר בימי קדם⁵⁵, ובכל הענין האריך־הרחיב כבר פרופ' בועז כהן במאמרו על הנדוניה⁵⁶, עיי"ש והבא לכאן; ומכל מקום לא פרושו כך כל חכמי הדורות, ואין דברינו נכתבים אלא מפני הקשיים הפנימיים בסוגיא וכהשערה בעלמא. ומכל מקום נציע, לפי השערה זו, את מבנה ההתחייבויות ההדדיות בין בעל לאשתו:

(א) זכות אכילת פירות נכס"מ — תמורת פדיון;

(ב) זכות אכילת פירות נכס"ב — תמורת קבורה;

(ג) זכות הירושה — מעיקרא דדין תורה...

ובכך מתיישב הקושי שעמדנו עליו בשער הירושה — כיצד נתקשרה זכות הירושה עם חיוב הקבורה (שהוא מדרבנן); ולפי"ז אולי נחלקו בבלי וירושלמי: לשיטת הירושלמי ירושה דרבנן (ר' יוחנן), וקבורה תחת ירושה, ולכן אכילת צ"ב תחת פדיון, ואכילת נכסי מלוג משום שהוא מפקח, ודיי"ק.

4 מחלוקת התלמודים

מכל שהעלינו עד כאן, מתברר כי נתלקו ביניהם הבבלי והירושלמי בענינה של תקנת פירות: בעוד הבבלי רואה תקנה זו — בין חברותיה — כעין תמורה על חובת הפדיון, רואה הירושלמי את התקנה שלנו כעומדת ברשות עצמה, ללא קשר לזכויות הבעל האחרות וחובותיו הנזכרות במקורות התנאיים, ומקור הזכות נובע במישרין מתפקידו של הבעל כמנהל עסקיה של אשתו.

אם לפי הירושלמי ברור כי בשתי תקנות נפרדות עסקינן — תקנת פירות ותקנת פדיון⁵⁷ ואין כל קשר בינותן, ואין כל הכרח ב"זה תחת זה", הרי ששיטת הבבלי דורשת עוד עיון: האם מלכתחילה נתקנה התקנה כך ש"פרקונה תחת פירות", ובתקנה אחת אנו מדברים, או שמא מלכתחילה תקנת אחת זיכתה הבעל בפירות, ותקנה אחרת זיכתה את האשה בפדיון כתנאי כתובה, ותקנה שלישית — מאוחרת (בבליית?) — קבעה כי "זה תחת זה"? לשם נסיון לתשובה על שאלה זו — שהיא בודאי מרכזית בכל הדין — נצטרך לבדוק כמה וכמה מקורות בהם באה לידי בטוי ההשלכה המעשית שיש לקשר בין שתי התקנות; בחלק מן המקורות געסוק עוד בפרק זה, ובאחרים נצטרך לטפל בהתאם למיקומם בשרשרת הדין, להלן.

לדעתו של אפשטיין⁵⁸ "הדעת נותנת שהסבר הירושלמי הוא הנכון", ומשום שרא' יש

55. [כלומר, דברי רבינו עמרם נאמרו בקשר לנכסי מלוג (שאינם נרשמים בכתובה), ובוה לא מצוי שתכניס שדות וזכרמים, אבל בנכסי צ"ב מצויים היו שדות וזכרמים והיו "ירושת כתובה — מצוי" — א.כ.].

56. ראה מאמרו על הנדוניה, לעיל הערה 3, ובמיוחד שם עמ' 350.

57. ר' משיב הרי"צ דינר בהגהותיו כאן על תקנת הפדיון: "גם תקנה זו מקורה ברחמי הסופרים על הנשים..." וכו', (ע' 393 לעיל).

58. תולדות ע' 75.

הגיון בדבר, לתת לבעל פירות בשכר טיפולו בנכסים: ב) ההסבר בבבלי נסמך על מקורות מפרקים⁵⁹.

גם בדברי בעל מראה הפנים מצאנו טעם להעדיף שיטת הירושלמי⁶⁰:

"דהאי תלמודא נקיט טעמא אפילו למאי דקאמר ר' יוסי בר' יהודה
התם (בבבלי) וכי... וכזה (בפקות, כשיטת הירו') בודאי לא ממנע
אב".

כלומר: לפי הבבלי יחייב ריב"י את האב בפדיונה של בתו, וזו לא שמענו; ואילו לפי הירושלמי, תקנו גם לאב פירות, כדי שיפקח!
דומה כי מבחינה משפטית-רציונלית, נוכל להוסיף טעם להעדפתו של הסבר הירושלמי. כפי שכבר הזכרנו, לא לכל אשה יש נכסי מלוג (ופירות), ומשום כך אומר אב"י כי תקנו "שאינו מצוי לשאינו מצוי"; יתר על כן, "זימנין דלא מלו ופריק לה מדידה", שאין פירות האשה מספיקים לשמש כסוי מלא לדמי הפדיון; לפיכך קשה לראות בפירות מעין "בטוח" למקרה של שבי⁶¹, ורק בדוחק נוכל לומר כי יש כאן מעין "בטוח גלובלי" המזכה את כל הבעלים בפירות כל הנשים⁶² ורק בחשבון כוללני כזה (שהיה מסתבר יותר אילו בחברה אחת, בבעלות אחת, היינו מדברים) יש טעם ל"זוה תחת זה"; לעומת זאת עפ"י הירושלמי זכוי הפירות באמת קשור במישרין להתחייבות הבעל לטפל בנכסים, וממילא אשה שיש לה נכסים נוקדה לעזרה זו של הבעל, ואשה שאין לה — לא. ועל כרחנו שתקנת פדיון והטלת חובה זו על הבעל — לפי הירושלמי — אינה רק התחייבות ממונית הווקעת תמורה, אלא התחייבות ביך אישית, ועיקרה עצם התורתה של האשה לבית, וכמ"ש⁶³.

(5) משנת רבי שמעון

מקור ראשון המתבאר ע"י נימוקי התקנה נמצא לנו במשנת ר' שמעון שכבר נרמז לה לעיל⁶⁴:

"רבי שמעון חולק בין נכסים לנכסים: נכסים יהודעין לבעל לא תמכור, ואם⁶⁵ מכרה ונתנה בטל⁶⁶; שאינן יהודעין לבעל — לא תמכור, ואם מכרה ונתנה — קיים".

59. כוונתו — שם בהערה 28 — להגות 'חסורי מחסרא'.

60. דפוס וילנא ע' 166 ד"ה תקנה.

61. וכמ"ש הרב א' קרלין (ר' בפ"א הערה 7) במבוא ע' 19.

62. ראה שכיונתי בענין זה לדעתו של בעל ההפלא"ה (ר"צ אופיכר, דף ע"ד ע"ב) ד"ה תוס' אג"ח.

63. על ההקבלה במשפט הרומי, ראה מש"כ ב' כהן (הג"ל פ"א הע' 5) בע' 7-356 בשם אולפיאן (דיג' 23.3.7 — ע' 357 הע' 2) כי "הצדק דורש כי פירות הנדוניה ישתייכו לבעל, שכיון שהוא נושא בעול חיובי הנשואין, יתא זה צודק שיקבל את הרווחים".

64. ע' 371. המשנה — בכתובות פ"ח מ"א בסופה.

65. בכ"ק שם (וכ"ה בכ"ע בתוספתא). ועי' בתק"א שהבאתי כל המשנה.

בתוספתא⁶⁷ נוספו למשנתנו שני משפטים:

“...אם מכרה ונתנה בטל שעל מנת כן נשאה... ואם מכרה ונתנה קיים שעל מנת כן קיימה”⁶⁸

על פי התוספתא מתבאר ההבדל שבין נכסים “ידועים” ו“לא ידועים” בפשטות: הידועים — הם הנכסים שהבעל יודע כי יבואו ליד האשה, ועל כן אינה רשאית למכרם כיון שהוא מצפה להם וע”מ כן נשאה — מעין תנאיבלתיכתוב המתייב את שני בני הזוג; להפך — בנכסים שלא ציפה להם הבעל, שקיימה כאשתו בין יפלו לה בין לא יפלו, ועל כן מכרה — בדיעבד — קיים⁶⁹.

אלא שלכאורה פירשו חכמי ארץ־ישראל בסוגית הבבלי את הענין אחרת⁷⁰:

“אלו הן ידועין ואלו הן שאינן ידועין? אמר ר’ יוסי ברבי חנינא⁷¹ ידועין — מקרקעי, ושאין⁷² ידועין — מטלטל⁷³; ר’ יוחנן אמר אלו ואלו ידועין הן, ואלו הן שאינן ידועין: כל שיושבת כאן ונפלו לה נכסים ממדינת⁷⁴ הים. תניא נמי הכי: אלו הן שאינן ידועין, כל שיושבת כאן ונפלו לה נכסים ממדינת⁷⁵ הים”⁷⁶.

ופירש בעל תוספות הרי”ד שם:

“פירוש, שמקרקע — שאינה יכולה להחביאן — דעתו של בעל

66. בכ”מ נשמט (כנראה מפני הדומות) כל הקטע, וכתוב כאן “קיים”.
- יש לשים לב לבטוי “בטל” כאן — ושייך לתק’ אושא.
67. פ”ח סוף ה”א, ע’ 4-83 במהד’ ליברמן.
68. בכ”ע, בק”ג וכד’ חסר משפט זה, אבל בודאי שהוא עיקר, בהקבלה לרישא.
69. וכך פירש ליברמן (בפירוש הקצר שורות 2-11, ובבה”א ע’ 310 ואילך) בעקבות רש”י ד”ה ידועין מקרקעי וכן הרא”ש כאן בפ”ח סימן א’.
70. דף ע”ח ב.
71. בתוס’ רי”ד כאן ר’ ינאי(1); ועי’ ברא”ש הנ”ל שפסק הלכה כרבי יוחנן שהוא רבו של ריב”ח, ולגירסת הרי”ד צריך היה לפסוק כר’ ינאי, שהוא רבו של ר’ יוחנן; (ובדק”ס השלם לא הובאה גירסת זו של הרי”ד).
72. עפ”י כ”מ; (וכן להלן), בדפוס — ו’ ליתא.
73. בד’ — מטלטלין.
74. בד’ — ור’.
75. בד’ — במדינת.
76. בירושלמי כאן (פ”ח ה”ג, דף מ”ח בד’ וילנא) מותלפות השיטות בין ר’ יוחנן לריב”ח, ובהגדרת ידועין גם מוחלף המצב — “שאינן ידועין לבעל אילו שנפלו לה (כאן) ובעלה נתן במדינת הים”, וכ”ה בכריתא שהובאה שם, ועי’ בהלכות הירושלמי (ליברמן) דף ס”ד ס”ק ס’.

עליהן ואינו מתייאש מהן, אבל המטלטלין, מפני שהיא יכולה להחביאן, אין דעתו של בעל עליהן ומתייאש מהם, והלכך אב מכרה ונתנה קיים; ור' יוחנן אמר וכו' — פירוש, בודאי בהני, כיון דבעל לא ידע מהן ואין בלבו עליהן, אם מכרה ונתנה קיים וכו'.

צריך להבין במה נקודת המחלוקת שבין רבי יוסי לרבי יוחנן, ומדוע כל אחד מציע הסבר אחר למושג "ידועין", ומדוע אין שניהם מסתפקים במשמעות הפשוטה שעמדנו בה למעלה בביאור התוספתא — והיא שיטת הראשונים!⁷⁷

לכאורה נראה, כי הויכוח נסב על "פסיכולוגיה": לדעת ריב"ת, הבעל הממוצע מתייאש מראש ומותר על זכותו לאכול פירות מן המטלטלין, הואיל ואינו יכול לפקח על ביצוע ההסכם שבינו לבינה; ואילו לדעת ר"י אין הבעל מותר מראש במקרים כאלה, והוא יותר אך ורק במה שנוגע לנכסים שאפשר להעלימם באופן מוחלט, כנכסים הרחוקים ממנו כרתוק מקומו ממדינת הים...

ולפי זה באמת אין מחלוקת בין האמוראים והתוספתא, והכל ענין אחד הוא: התוספתא מדברת על העקרון של הצפידה, והאמוראים חלוקים ביניהם בעצם-עצמה של צפידה זו, ועל מה היא חלה.

ובשיטה מקובצת⁷⁸ הביא פירוש מחדש בשם הרמ"ה⁷⁹ — המקשר את הסוגיא לדיונונו בנמוקי התקנה:

"...טעמא דמילתא, דהא אסיקנא למתניתין בחייה ולפירות קאי⁸⁰, וכן תיקון רבנן פירות נכסי מלוג לבעל תחת פרקונה הוא דתקון, ואי אמרת לית ליה פירי, אי משתבית ממנע ולא פריק וכו', הלכך — ידועים לבעל, דאיתא להאי טעמא, תקינו ליה רבנן, אבל שאינן ידועין לבעל, דליתיה להאי טעמא, דכיון דלא ידע בה פריק ולא מימנע — לא תקינו ליה רבנן..."

לשיטת הרמ"ה אין כאן בכלל ענין למה שקנה הבעל עם הנשואין או לא, אלא למה שתיקנו לו חכמים מלכתחילה או לא. אילו היה בידם לכפותו לפדות גם ללא הענקת הנכסים לפירותיהם — אולי היו עושים זאת, אך כיון שיש לחוש שמא ימנע הבעל ולא יפרוק — העניקו לו את הפירות, ויהא חייב כך בפדיונה, שאין לה כל כסף משלה; אך מה שקשור

77. עד כדי כך, שהרא"ש מאריך לבאר שהיא דעת ר' יוחנן, ובאמת ולהלכה אף במציאה או ירושה שנמלו לה לאתר הנשואין הדין כן אם לא ידע הבעל עד לאחר המכירה עיי"ש ואכמ"ל יותר.

78. מהר"י ציוני ע' תחתג, וכן הביאו הרא"ש כאן.

79. הוא ר' מאיר הלוי, ור' לעיל הע' 84 בפרק ב'.

80. כלומר, איסור מכירת הנכסים במשנת "האשה שנמלו" נובע מזכות הבעל לפירות בחיי האשה (ואין המשנה מדברת על תקנת אושא, הדנה בגוף הקרקע ולאחר מיתת האשה) — והארכנו בבירור משנה זו בתק"א.

לנכסים שאינם ידועים — שאין להם כל תפקיד בשקוליו של הבעל, מעצם היותם בלתי ידועים לו — חוזר דינה של האשה לטובתה, והנכסים נשארים שלה, על קרבם וכרעיהם, לגוף ולפירות (ויש אומרים — אף להורישם, ואכ"מ לדון בזה).⁸¹

אלא שהסבר זה "תופס" רק לשיטת הבבלי, ולשיטת התלמוד הא"י לא יתכן לפרש כך את דברי ר' שמעון, שהרי אין לפיו כל קשר בין פדיון (ואיבה) ופירות!

ולשיטת הירושלמי נראה לומר בהסבר ר' שמעון, כי לר"י כיון שבמטלטלין אין הבעל מפקח (אם הם טמונים ונעלמים ממנו) — אינו זוכה בפירות, ואילו לשיטת ריב"ח (בהתלפת השיטות בירושלמי) כיון שהנכסים במדינת האשה והבעל במדינת הים, ואינו מטפל בנכסים⁸² — אינו זוכה בפירות, אבל במטלטלין שהעלימה ממנו — ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות. ולענין הלכה פסקו הראשונים כר"ש⁸³ וכרבי יוחנן (בבבלי)⁸⁴. ונחלקו אם יש צורך באידיעתו של הבעל רק בשעת נפילה או גם בין נפילה למכירה, והר"י מגאש⁸⁵ סבור כי "תרווייהו צריכי"⁸⁶, ומן התוספתא משמע לכאורה כי רק בשעת נפילה בעינן ("שע"מ כן נשאה"), וראה מה שניסה הגר"ש ליברמן ליישב בתוס' כפשוטה שם.

ולראייה⁸⁷ שיטה חדשה בכל זה, שלדעתו כל מה שחילק ר' שמעון בין נכסים ידועים ובלתי ידועים הוא דווקא בנכסים שנפלו לה לאשה טרם שהנשואין, אבל נכסים שנפלו לה לאהר הנשואין "בהא כולי עלמא מודו שאם מכרה ונתנה שהבעל מוציא מיד הלקוחות, ולא שני לן בהו כלל אלו הן ידועים ואלו הן שאינם ידועים".

(6) זה תחת זה

ראינו כי לשיטת הבבלי, תיקנו מזונות תחת מעשה ידיה, פרקונה תחת פירות, וקבורתה

81. דברי ר"ש נאמרו לענין מכירה ("מכרה ונתנה קיים"), אך הפוסקים הבינו כי הוא הדין לענין פירות, שכן איסור המכירה מקורו בזכות הבעל לפירות, ואין האיסור מסתלק אלא עם בטול הזכות: ראה לזה בתשובות הרשב"א ח"ב סי' ק"ח (עמ' פ"ו) שפסק כי הפירות ימכרו וילקח בהן קרקע והבעל אוכל פירות, וכי"ה בכ"י על הטור בסימן צ' — ועיי"ש בטור ושו"ע גם בענין הירדשה.

82. ואולי משום כך המצב המתואר בירושלמי הוא דווקא כזה, כיון שאם היה הבעל עם האשה במדינת, והנכסים הם במדינתיהם, עדיין היה הבעל יכול לטפל בהם, כאשה! — ודווקא משום שאין הבעל במקום האשה אינו זוכה בפירות, ודו"ק.

83. רבינו תנאל בתוספות כאן (ע"ט א ד"ה עשאום), רמב"ם בפכ"ב מהלכות אישות ה"ח, טושו"ע סימן צ' סעיף ט; וראה בתוס' רי"ד (דף ע"ט א) שיש מי שפוסק שאין הלכה כר"ש, עפ"י סוגית הגמרא שם. ועיי' בהשלמות, לקמן עמ' 470.

84. רא"ש פ"ח סי' א וכמ"ש לעיל.

85. ראה בתוספתא כפשוטה ע' 311 הערה 21.

86. כלשון הרא"ש הנ"ל.

87. חידושי רבינו אהרון הלוי ו"ל על כתובות, הוצאת דעת ירושלים תשס"ז, ע' פח טור ב'.

תחת כתובתה. (שאלת הסדר, כלומר האם המנויה ראשונה עיקר או השניה, תידון אי"ה להלן⁸⁸).

ויש מקום לחקור ולברר, מה פשר ענין "זה תחת זה": האם לפנינו תמורה, כאשר חיוב ממוני אחד "מכסה" את הזכות שלעומתו, או שיש כאן מעין נימוק בלבד, שכיון שהתקינו לזה זכות זו — התקינו לזו זכות לעומתה.

והנפקאמינה להלכה פשוטה: אם "זה תחת זה" היא תמורה, הרי שבמקרה וצד אחד אינו יכול או אינו חייב למלא אחר התקנה, ממילא נפטר הצד השני ממלוי חלקו (לדוגמא: אם הבעל אינו יכול לפדותה, אין האשה צריכה להעלות לו פירות נכס'מ): אך אם פירוש הבטוי הוא כי תכמים הקנו כך לצד אחד, משום שתקנו אחרת לצד השני — כנימוק — אין הכרח כלל לומר כי בהבטל תלקו של האחד נפטר השני מחובתו ממילא, שכן כל אחד נתחייב ע"י חכמים בתקנה נפרדת למלא חובתו, והשקול מה גרם להכמים לתקן כך אינו משפיע על קיום התקנות למעשה בין בני הוג כיום!

(א) רבינו שמעון מקיירא בהלכות גדולות מנסח כך⁸⁹:

יזכר ישראל דנסיב איתתא מיחייב בלבוטה ובכסוייה ובכל מילי,
 וחייב בקבורתה, ואי מסתביא — אי ישראל הוא פריק לה וישיבה
 תותיה, ואי כהן הוא — ואע"ג דאסירא ליה שבויה... פריק לה
 ומהדר לה לדוכתא, ואי מקצרא וצריכה אסיא מיחייב למיתן אגרא
 לאסיא דטרח בה, דתנן "חייב במזונותיה ובפרקונה ובקבורתה"...
 ותנן "לקתה חייב לרפאותה". והיכא דאיתית ליה ארעא אכיל בעל
 פידי כמה דאיתיה בחיי, חילוף פרקונה, ולבתר דמיתא ירית לארעא
 גופה. והיכא דכתבו לה כתובה מנכסי דבי נשא, כי מתה ירית לה
 בעל להיכא כתובה רבית נשא חילופי קבורה..."

ונראה לענ"ד מדבריו כי תמורה יש כאן⁹⁰; ומש"כ בענין ירושה צריך עיון בפני עצמו, שכן לכאורה יוצא כי מה שתיקנו חילוף קבורה היא הירושה בנכסים הכתובים בכתובה, היינו נכסי צ"ב, ואילו ירושתו בנכסי מלוג אינה מנומקת⁹¹.

88. בפרק השביעי.

89. ה"ג הלכות כתובות, דף ס"ז בדפוס וארשא תרל"ה (מהד' טרייב).

90. נלכאורה נראה דווקא לומר ש"נימוק" הוא שיטת הבה"ג, ועל כן וקדים חובת פדיונה, ללא תנאי, ואח"כ הסביר שכשיש פירות — וזכה בהם הבעל. דלשיטה שזו "תמורה" אוכל הבעל פדות תמורת התחייבותו לפדות, ואם אכן אכל פירות — פדה אותה כשנשכח. — א.ב.]

91. וע"י בעטור ערך כתוב (ל"א א במהד' רמא"י) "אבל הנשואה חייב בקבורתה, שיורש הבעל נכסין הנכנסין והיוצאין עמה" — דהם נכסי מלוג, כמבואר במשנת יבמות פ"ד מ"ג ועד, ועי"ש בשער החדש ס"ק י"ב; ובאמת שייך כל הדיון הזה לתקנת קבורה וירושה, וראה שם (לעיל ע' 116 ואילך).

(ב) כשיטה מקובצת, כותבים תלמידי רבינו יונה⁹²:

"כתב רש"י ז"ל, דהיינו תחת הנדונייא שהכניסה לו... ולפירוש רש"י ז"ל, כיון שכבר תקנו זה תחת זה, אפילו לא הכניסה — במי הדין כן. וה"ד יונתן הכהן⁹³ פירש זה לשונו: וקבורתה תחת כתובתה — שמסתלק החוב מעליו, עד כאן".

דומה כי המחלוקת מבוססת כאן בדקדוק: לשיטת רש"י, כהבנת המביאים, הדין הוא נימוק, וממילא אע"פ שלא הכניסה לא בטל החיוב הנגדי; ואילו לדעתו של ר"י הכהן — סילוק חוב יש כאן, תמורה, ובהבטל האחד — בטל גם חיובו של השני.

(ג) בשו"ת הריב"ש⁹⁴:

"...וכן מצינו בהפך, אלמנה לכהן גדול אינו אוכל פירות⁹⁵... וחייב לפדותה... ואם חז"ל כמו שתקנו שמפני חיוב פרקונה... יאכל פירות נכסים עשרת אלפים כבר כסף, וכן לפעמים יתחייב בפרקונה ואין לה נכסי מלוג".

הנה מפורש שוב כי אין תמורה לפנינו אלא נימוק.

(ד) פרישה על הטור⁹⁶:

"ואם תאמר למאי הלכתא תקנו חכמים זה כנגד זה הואיל ששניהם אינם יכולים למחות⁹⁷? וי"ל דאל"כ היה קשה למה תקנו שהבעל חייב בפרקונה, דהא כל מה שהבעל חייב לאשה אינו בלא טעם, דקבורתה כנגד כתובה וכו' ולכן נתן טעם ג"כ בפרקונה..."

וכנ"ל⁹⁸.

92. אני משייך להם את הדיבור האנונימי כיון שהם המובאים לפניו ולאחריו; הדברים לפנינו במהדורת ציוני ע' תתקנא-ב, וצטטם הרב א' גולדשמידט בפסק הדין של ביה"ד הרבני הגדול (פר"ד ה' ע' 353 ואילך) וראה שם במיוחד במסקנות סעיפים ב-ג ובגוף הפסק ע' 360, 362 ואילך.

פסק דין זה חשוב הוא ביותר לדיונונו, ובכמה מקומות ומקורות הסתמכנו עליו, אע"פ שאין המתודולוגיות שוות, ועיי"ש.

93. רבינו יהונתן בן דוד הכהן מלונגיל, מן המשיגים על היד החזקה להרמב"ם מתוך, ומי שבהשתדלותו תרגם שמואל אבן תבון את המורה נבוכים לעברית, וראה באוה"ח לרנ"ם בערכו, ס"י 1035, ע' 471.

94. ס"י שפ"ז, ונחזור לדבריו בפרק החמישי בענין יבם; ציטוטנו עפ"י פד"ר הנ"ל ע' 362.

95. ראה לעיל ע' 378 ואילך.

96. סימן ע"ח סעיף קטן ב; ה"פרישה" היא חלק מספרו של הרב יהושע פלא כ"ץ (1550-1614 בערך) על הטור; מחבר זה נודע בשל חיבורו על שו"ע חושן משפט בשם "ספר מאירת עינים" (סמ"ע).

97. מדברי הטור שם, ונדון בזה לקמן בפרק השביעי בס"ד.

98. וראה בשו"ת הרשב"א ח"ב ס"ס י"ז שדין מזונות אינו חיוב עצמאי אלא דווקא תחת מע"י, וממילא לדידהו ואכ"מ.

ובדרך זו ביאר הרב גולדשמידט⁹⁹ יפה את קושית רמי בר חמא בבבא מציעא צ"ז ב: "בעל בנכסי אשתו שואל הו"א או שוכר הו"א¹⁰⁰ — ופרש"י שם 'ומאי שכירותיה, שהרי תיקנו לה חכמים פרקונה (משביה¹⁰¹) תחת פירות'. כלומר, הואיל ויש לו שכר לשלם חלף שימוש בנכסים, שמא דינו כשוכר.

על כרחנו, שהיא היא בעית רמב"ת: האם דין זה תחת זה הוא כתמורה — ואז הבעל כשוכר — או כנימוק — ואז אין הבעל אלא כשואל שכל ההנאה היא שלו, וחזרו נפדיון הוא ענין בפני עצמו!

ואולי יש להוסיף לאור מה שהבאנו לעיל¹⁰² שנתלקו רש"י ותוספות כביאור ההבדל בין חובת הפדיון לחובת הרפואה, שבאמת מקור המחלוקת בבעיה דין: לרש"י, כשיצאו (לעיל אות ב'), נימוק יש כאן, ולכן פירש שפדיון נתייב בו משנשביית וכו', ולשיטת התוספות תמורה יש כאן, ולכן ביארו שבפדיון חייב שכבר אכל פירות עד הנה, ודו"ק.

(ה) בתוספות הרא"ש¹⁰³:

"זאם תאמר ללישנא דדוחקא דציבורא¹⁰⁴ מ"ט דרשב"ג, והלא היא נפדית משל בעלה? יש לומר, כיון דבעלמא אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן, גבי בעלה נמי לא החמירו חכמים כל כך עליה עד שיפדה אותה יותר מכרי דמיה".

מלשון הרא"ש "משל בעלה" משמע כלישנא ד"נימוק"; דללישנא ד"תמורה" משל עצמה היא נפדית.

עלה בידינו כי לכאורה חלק מן הראשונים סבור כי אין קשר אימננטי בין תקנת פירות לתקנת פדיון, ולהלן בפ"ז נטפל בשאלה אם תקנת פירות עיקר או תקנת הפדיון.

(7) לסיכום הפרק

עמדנו בפרק זה על מחלוקת התלמודים בענין ההנמקה לתקנת פירות: בעוד לפי הירושלמי זוכה הבעל בפירות משום עבודתו בניהול הנכסים, הרי שלפי הבבלי זוכה הוא סהם 'תחת פדיון' האשה. כיררנו את סוגית הבבלי, הבאנו את משנת ר' שמעון המחלק בין נכסים ידועים לבלתי ידועים וראינו כי יש מקום להבדיל כביאור דעתו בין התלמודים, ועמדנו לאחרונה על הבנת הבבלי במהות הקשר שבין שתי התקנות.

99. בפד"ר הנ"ל.

100. ר' משי"ב בענין סוגיא זו בתק"א ע' 537.

101. כ"ה באור זרוע ח"ב סי' ש"ח (ע' 86) סד"ה בעי רמב"ת.

102. בפ"ב לעיל, ע' 392, עיי"ש.

103. מהד' צילום ב"י תשי"ב, על דף נ"ב ד"ה רבן שמעון בן גמליאל אומר אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן.

104. גיטין מה א, ועי' תוס' כתובות נ"ב א' ד"ה והיו.

ראינו כי ניתן לפרש קשר זה בדרך של נימוק, או לחילופין בדרך של תמורה, וכבר נידון נושא זה גם בשער הירושה למעלה; דומה כי הוכרר בדבריגו, שלאור שיטת הירושלמי אין ספק כי תקנת "זה תחת זה", היא מאוחרת, ואולי אף בכלית במקורה, וראינו כי המפרשים והפוסקים אינם מזכירים הסבר הירושלמי כלל (מחוץ לדשב"א בדרך אגב) ומכריעים, כדרכם, לפי הסבר הבבלי.

פרק רביעי

"ולא פירות"

(1) יישוב שיטת רש"י

בדוננו בתקנת-פירות¹ העלינו כי הבעל אינו זוכה בפירות נכסי-מלוג של אשתו בסוג מסוים של נשואי איסור: הבאנו את התוספתא מיבמות המבדילה בין שניות לבין אלמנה לכ"ג וכו', ועמדנו על הקושי בהסבר המונח "אין לה... ולא פירות" (בשניה; ולעומתה באלמנה לכ"ג ש"יש לה פירות"), ודנו בשיטת רש"י הסבור כי הכוונה באמת לזכות אכילת הפירות עצמה. ראינו כי לדעתו של רש"י בשניות אין לה פירות משום קנס שקנסה חכמים, ובדומה באלמנה לכ"ג וכו' שהבעל משלם לה פירות שאכל משום שכאן קנסו אותו חכמים; אלא שרש"י מדבר על קנס זה בסוף הדיבור, ותחילתו קשה ומזרה — וברצוני כאן, לפני שנמשיך בשיטת התולקים על רש"י, ליישבו², וזה לשון רש"י³:

"שאע"פ שאכל את הפירות, ביון דשלא כדון אכלן — שהרי לא היה לו בה נשואין מעולם. ואע"ג דאמרינן בכתובות גבי כשרה מה שאכל אבל ומה שהוציא הוציא, הכא קנסינן ליה דמשלם אפי' מה שאכל, מפני שהוא מרגילה לעבירה".

והנה מלבד הקושי הברור כיצד זה אומר רש"י ש"לא היה לו בה נשואין לעולם" — והרי אף שאיסור יש כאן, הנישואין תקפין (— "יש לה כתובה"), קשה גם סגנונו של רש"י, שמזכיר ברישא נימוק ואינו מביא את עצם הדין, ואין זו קושיא (כמו בדומשך "ואע"ג וכו') אלא הנמקה⁴.

ובעל כרחנו שיש כאן טעות מעתיקים בדברי רש"י. במכון כתבי היד שבבית הספרים הלאומי-אוניברסיטאי מצאתי שלושה כ"י לרש"י על יבמות: א) כ"י פריס 323 (מאה י"ד,

1. לעיל ע' 378-380 עיי"ש והבא לכאן

2. ראה שם בהערה 192 שנסינו לישב בדרך פלפול, ולאור דברינו להלן אין צורך בכל זה.

3. יבמות דף פ"ה א ד"ה ויש לה פירות.

4. [רש"י פותח בכתרת "ויש לה פירות" וממשיך שאע"פ וכו', ואין הפתיחה ציטוט בתוספתא, שהרי בתוספתא נאמר: "יש לה כתובה מזונות" וכו'. ולפי"ז י"ל שהכתרת חלק מפירושו, וכאן נאמר עצם הדין, וממנו נמשך נימוק הדין. — א.כ.].

אשכנז), כתוב על קלף; ב) כ"י ספרית הבודליאנה באוקספורד 367 (מאה י"ד-ט"ז, אשכנז)⁵; ג) כ"י ספרית אנגליקה ברומא 57 (כנ"ל)⁶.

והנה נוסחת הדיבור הנ"ל ברש"י בכה"י לפי סדרם:

א) כ"י פ: "אע"פ שאוכל את הפירות כיון דשלא כדן אכלן שהרי היו לו בה נישואי מעולם ואע"ג שאמרי גבי כשיר מה שאכל אבל ומה שהוציא הוציא הכא קנסינן לה (ליה?) דמשלינן אפי זה שאכל מפני שהוא מרגילה לעבירה".

(ברור כי "משלינן" הכוונה ל"משלם" או "משלמין": אבל עיקר תשומת לבנו מופנה לחסרון ה"זלא" בשורה הראשונה?)

ב) כ"י בדלתי: "שאף על פי שאכל פירות בדין, שיהיו בה נישואין משלם. ואע"ג דאמי גבי כשירה" וכו' (ולעבירה" בסוה"ד ליתא).

ג) בכ"י ר: "ואע"פ שאכל את הפירות כיון דשלא כדן אכלן שהרי אין לו בהן נישואין מעולם. ואע"ג וכו'.

אין ספק, איפוא, כי דברי רש"י המקוריים רשומים לפנינו בכ"י בודלתי:

(יש להפסיק לאחר 'בדין' ולאחר 'נישואין') — ועם העיון מתברר גם כיצד ארעה הטעות: המעתיק החליף 'משלם' ב'מעולם', וזו טעות מקובלת בכתבי יד שע' עם ו' נקראת ש'! והקריאה 'מעולם' גררה אחריה 'שלא' היו נישואין מעולם, ומכאן נוספה גם ה'שלא כדן' — ונתעוותו דברי פרשנדתא לחלוטין!⁷

נסכם איפוא את שיטת רש"י: כאלמנה לכהן גדול, אע"פ שיש בה נישואין גמורים — קנסו חכמים את הבעל שיחזיר כל הפירות שאכל⁸.

5. כ"י של הבבלי עם רש"י ותוספות והגהות מרדכי: כה"י מחוק בהרבה מקומות, אך בעיקרו הוא כתוב ביד אמן ומעוטר — ע"י חללים ריקים בין ובתוך השורות — בצורות גיאומטריות שונות.
6. כה"י מכיל פירושו של רש"י לכמה מסכתות בסדר נשים: בשער נכתב בטעות "ספר גדול וחיבור רם שיסדו הרב אלפס וזכרנו לח"ה", אך בשער מס' כתובות רשום "פי' לרבינו שלמה". תודתי נתונה כאן למכון כה"י, ובמיוחד לגב' רחל ניסן שסייעה בידי באורך רוח.
7. אחרי שנכתבו הדברים, מצאתי, כי הנוסח "משלם" נמצא גם בדפוס: דבורו של רש"י כאן הועתק לפירש"י על הרי"ף במס' כתובות בשלהי אלמנה ניונת (דף ס' ע"א בדפ' וילנא) שהביא את הברייתא מיבמות, וז"ל (בד"ה יש להן פירות): "פירות נכסי מלוג שאכל הבעל דכיון דשלא כדן אכלן כי לא היו לו (בד"א ליתא) נישואין בה לכך משלם אע"ג דבכשירה אמרין מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל הכא קנסינן ליה דמשלם אפילו מה שאכל מפני שהוא מרגילה לידי עבירה".
8. וכ"י יוכיח, שניסוחו חסר מובן, ור' בתרביץ כרך מ"ד (תשל"ה) ע' 198 שסכמו הדברים מכאן.
9. השוה מש"כ בזה ב' כהן (הנ"ל הע' 5) ע' 374-5 והמקבילה הרומית.

2) שניה, ממאנת, אילונית

שנינו בכתובות¹⁰:

"הממאנת¹¹ השנייה¹² והאילונית — אין להם¹³ כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא בלאות¹⁴ ואם מתחילה נשאה¹⁵ לשם אילונית יש לה כתובה; אלמנה לכ"ג וכו' יש להן כתובה".

ופירש רש"י¹⁶:

"דין פירות, והוא פירקונה שתקנו חכמים תחת פירות נכסי מלוג שהוא אוכל, אין לה. ואם נשבת אינו חייב לפדותה, דתנאי כתובה בכתובה וביון דאין לה כתובה אין לה תנאי כתובה"¹⁷.

ולכאורה דברי רש"י "מרפסן איגרי"¹⁸, שהרי ראינו כי הוא עצמו פירש ביכמות בדין שניות¹⁹ כי הכונה שאין משלם לה פירות שאכל, וביארנו כי מקורו מן הירושלמי²⁰, וכן הוא מפורש בר"ף כאן.

ובדוחק יש לומר כי אין סתירה בין הפירושין, והן למ"ד "דין פירות" והן למ"ד פירות

10. פ"א מ"ז (בכ"ק — מ"ו) והשוה במלנה"מ ע' 188.

11. בכ"ק, לו, פרמ, משב"ד ד"ז רי"ף — היתומה, ובכ"י לידן של הירושלמי ממאנת — והוגה ע"י אחר ליתומה; וראה לכל הענין אצל אפשטיין הנ"ל שהאריך להוכיח כי הנוסח המקורי יתומה והוגה בבבלי עפ"י דעת שמואל בגמרא (בדף ק' ע"ב, עיי"ש ואכ"מ), וע"ע אצל ליברמן בתוספתא ע' 94 ובביאורו הארוך ע' 364. וראה עכשיו אצל הלבני, מקורות ומסורות לסדר נשים (ת"א תשכ"ט) ע' רמו, שהעלה ההשערה כי שנויי הגירסא מקורם במח' ר' יהושע ור' אליעזר בתוספתא יבמות יג ג', ועיי"ש.

12. בכ"ק — והשנייה.

13. בכ"ק — לה, והמ"ם תסופית נמחקה, ומהרי"ן אפשטיין שם הוסיף כאן "לא" עפ"י הסגנון.

14. בכ"ק כאן בלאיות, והשוה למשנת יבמות פ"י מ"א בליות.

15. בכ"ק נטלה.

16. דף ק' ע"ב (במשנה) ד"ה ולא פירות.

17. ובדפוס וילנא הוסיפו "ואית דאמרי" וכו', עיי"ש, ואינו כדפ"ר ונציה רפ"א וברש"י שעל הרי"ף; ועי' בר"ן על הרי"ף שהביא דברי רש"י ולאחר מכן "אבל בירושלמי פירשו" וכו' — כמעין תמיהה על דברי רש"י, ומכאן שאף לפני לא היה "ואית דאמרי" זה, ועי' לקמן.

18. ר' בבלי קידושין ס"ג ב ורש"י שם.

19. דף פ"ז א (במשנה) ד"ה ולא פירות, ולשונו שם קרובה למה שנדפס כאן "ואית דאמרי" וכו', ואולי הוצתק משם ע"י מארדהו.

20. דברי הירושלמי נמצאים לפנינו הן בסוגית יבמות פ"ט הנ"ל והן בסוגיין בכתובות פ"א ע' לקמן עמ'

ממש, לעולם אין לה פדיון, ואעפ"כ אין הבעל משלם פירות שאכל, ורק "משמעות דורשין" יש כאן.²¹

ובעל "אור גדול" הביא ראייה מן הגמרא ביבמות²²:

(פסקא) "אין לה פירות ולא מזונות ולא בלאות: תנאי כתובה ככתובה דמי".

ומשמע מן הגמרא הנ"ל כי תנימוק ל"אין לה פירות" — יחד עם שאר תנאי הכתובה — הוא כי אינה זכאית לתנאי הכתובה כשאין לה כתובה, וא"כ ע"כ שהכוונה ל"דין פירות"; ורש"י שם פירש והוציא את הפירות מן הכלל²³:

"מזונייכי וכסותייכי; ופירות שאכל נמי לא משלם אע"ג שאין לה כתובה משום דרבנן קנסוה, ומשום דאשכחן באלמנה [לכ"ג]²⁴ דישי לה פירות שאכל, הוא דאצטריך למימר הכא דאין לה".

ועצם העובדה שרש"י נדחק להוציא דברים ממשום שם, כפירוש הרישב"א, מוכיחה כי בדווקא נתכוון, ועיין!

והנה לענין ממאנת, מצינו בתוספתא²⁵:

"רבי יהודה אומר משום ר' ליעזר: יתומה יש לה פירות".

ולכאורה ממחלוקתו זו של ר' אליעזר אתה למד על משנתנו, שהמדובר כאן הוא דווקא בפירות ממש, שלדעת תנאקמא אין לממאנת פירות, ולדעת ר"א על הבעל להחזיר לה פירות שאכל (לאחר שמיאנה, כמובן; אם לא מיאנה הרי היא בודאי כאשתו לכל דבר, ויש לה זכויות וחובות כאשה רגילה):

אך דווקא לשיטת רש"י כאן, שהכוונה בממאנת ל"דין פירות" — יקשה מהו שנחלק עליו ר"א ומדוע²⁶?

ונראה לי לפרש בדעת רש"י, כי עיקר דבריו באמת על חיידושה של המשנה — היינו על אילונית וממאנת שלענין שניה כבר פירשה למעלה; וככל הנראה פשוט לרבינו כי ענין הפירות אינו צריך לאזכור במשנה: אם ניתק קשר הנישואין (והוא יכול להינתק, כידוע, ללא

21. [לשיטת הירושלמי אין הבעל משלם פירות, מפני שאכלם כדון חלף עבודתו. ולבבלי אינו משלם כמבואר ברש"י שם: "דתנאי כתובה ככתובה, כי היכי דקנסוה רבנן ולא גביא נכסי צ"ב... ה"נ לא תגבה מיני' פירות שאכל" וכו'. — א.כ.].

22. דף פ"ט א, ודבריו הם כמשניות יבמות פ"י מ"א בשם הרישב"א.

23. ד"ה תנאי כתובה.

24. ע"י בהגהת הכ"ח אות א'.

25. בפ"א ה"ד (ע' 94 במהד' ליברמן שורה 24).

26. ע"י במצפה שמואל על התוספתא שם שפירש כי למ"ד "דין פירות" בא ר"א לומר שליתומה בעודה תתתיו יש פדיון, ואינו נראה לענ"ד.

גט — שהרי מעין "מקדטעות" יש כאן) הרי למפרע ניתק, והיה כלא היה; לפיכך ברור לרש"י כי על הבעל להחזיר פירות שאכל²⁷; ובדאי שאין מקום לקנס באילונית וממאנת, כמ"ש כבר לעיל!

ועל כן פירש"י שהכוונה לפנינו כי אין לה דין פירות, היינו פדיון (אם מיאנת), שכן אין לבעל פירות, וכמ"ש; ומה שהקשינו מן הירושלמי לא קשה, שכן הסוגיא העיקרית היא ביבמות ועוסקת בשניה, והועתקה לכאן ללא אבחנה, ולעולם אין כוונת הירושלמי לממאנת ואילונית!²⁸

ונצטרך לומר ביישוב התוספתא, כי רבי אליעזר סובר שהיתומה יש לה פירות גם טרם המיאון, ולדעת משנתנו כל שלא מיאנה הפירות ביד הבעל, וכמ"ש הר"ף²⁹:

"ובממאנת היינו טעמא (שהפירות לבעל), משום דכיון דתקנו דבגן נישואין לקטנה משום תקנתא... זיכו פירות נכסיה לבעל"³⁰

וכונתו — כפי ביאורו של התו"ט — שחכמים תקנו זאת לממאנת "כדי שלא ינהגו בה הפקר", כלומר, כדי שהיא תחשב נשואה ממש (כל עוד לא מאנת); על תקנה זו חולק ר' אליעזר, לדברינו, וסבור כי כיון שנשואין אלה אינם מאושררים עדיין, הפירות נשארים ברשות האשה...³¹

אמנם הרמב"ם אף בממאנת פסק — בעקביות — כי "זאין לה פירות" הכוונה כמשמעו, שאינה מוציאה ממנו פירות שאכל, ור"ף בעקבות הירושלמי³². ובאילונית, כבר נתקשו הראשונים מדוע באמת זוכה הבעל בפירות — והלא מקת טעות ממש הוא, וכך למשל ברמב"ף³³:

"ולא פירות — מפורט בירושלמי שאינה יכולה להוציא ממנו פירות שאכל; ואע"פ שבאילונית בטעות אכל — אמרינן בפ' איזהו נשך משום דמחילה בטעות שמה מחילה"³⁴...

27. ור' לעיל ע' 383 הע' 230 כי רש"י לשיטתו בספור פישון הגמל, שגרם לממאנת הפסד במזכו פירות נכסיה במידה "כפושה", עיי"ש.

28. ועי' מש"כ בעל "אור גדול" ביישוב דברי רש"י (בהשמטות, בסוף מס' כתובות במשניות דפ' וילגא).

29. בסוגיית כתובות פ"א הג"ל (דף ג"ט בד' וילגא) ד"ה ולא פירות.

30. וכן הביא בשמו בעל תו"ט במשנת כתובות פ"א ו.

31. וראה באורחיוע ח"א סימן תרפ"ד (ויטאמיר תרכ"ב, ד"צ בירושלים תשכ"ח) כי פסקו הגאונים (רב שרירא ורב האי, ואחרים רבינו חננאל והר"ף) שקטנה שלא מיאנת — בעלה יודשה (אם מתה לפני שמיאנת), ולפי דברינו יתכן כי ר' אליעזר חולק בזה; ור' בשער ירושה ע' 222 ואילך, הדברי ר"א לא נזכרו בסוגיית יבמות פ"ט שם מכל וכל.

32. פכ"ד הלכה ה'. וראה סוגיית יבמות בבבלי קו ע"א, שביאר רב פפא מח' ב"ש (רק ארוסות ממאנת) ובי"ה (גם נשואות) משום "פירי", ועיי"ש בתוספות ד"ה דאי שלדעתם אף אם אכל פירות שלא בדן, כיון שאינם בעין, אינו צריך לשלמם, וכמ"ש הרמב"ם.

33. נדפס בחידושי הרשב"א על כתובות דף ק"א ב (מהד' לוינ אפשטיין ע' 83) ד"ה הא דתנן.

34. בבלי בבא מציעא ס"ז כ"ס"ז א, ועיטמו הר"ן תב"ל (הע' 24).

מסוגית הבבלי שהזכיר הרמב"ן יוצא ברור כי מדובר בפירות ממש. ובאילונית אין מוציאים את הפירות מן הבעל, אפילו למ"ד מחילה בטעות לא היא מחילה — "משום דניחא לה דתיפוק עלה שמא דאישות", ולכן יש באילונית דין מיוחד — שאינו בכל אדם. ודומני כי רמז לדבר מצינו כבר בתוספתא³⁵:

"אמר ר' יהודה: רוצות בנות ישראל שלא לטעום תבשיל ופירות —
ואל יצאו יום אחד מתחת יד בעליהן..."³⁶

עוד נחלקו הראשונים מה דינם של פירות הממאנת וכו' שלא אכלם הבעל, אך הם תחתידו, תלושים. לכאורה מלשון הירושלמי שהביאו "שאינן מוציאים ממנו פירות שאכל" יוצא כי דווקא אם אכל, אך אין כאן מקום להאריך בזה, ועיי' ספר "עצי אלמוגים" לרבינו נדחייםצבי ברלין³⁷ שהאריך בכל הנושא³⁸.

לסיכום, נראה כי דעת רוב הפוסקים היא שהן בשניה, הן בממאנת והן באילונית — אין להן פירות מחד, ואין על הבעל חובתפדיון מאידך, וכל אחת לפי טעמו המיוחד של הדין ונימוקו: המבוכה והמחלוקת בדין זה, מקורו בשאלה: אפילו אם אין כאן נישואין, מדוע לא נוטל על הבעל חובת הפדיון כיון שהוא אוכל פירות?!

3) אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדייט³⁹

למדנו כבר כי באלמנה לכו"ג יש לה פירות⁴⁰, ורש"י פירש כדרכו⁴¹.
נחלקו אביי ורבא בענינה באשר לפדיון: וזו לשון הסוגיא⁴²:

(פסקא) "ובבהנת אהררינך למדינתך וכו':

אמר אביי: אלמנה לכהן גדול⁴³ חייב לפדותה, שאני קורא בה⁴⁴

35. תוספתא כתובות פרק ד' ע' 79 במהדורת ליברמן, ועיי' בחסדי דוד.
36. ועל אותו משקל — "רוצה אשה בקב ותפלות, מעשרה קבין ופרישות", בבבלי כתובות ס"ב ב.
37. זולצבאך תקל"ט, הלכות שניות לעריות סימן ב' סעיף א' ס"ק ה, בע' רמ"ד שם. ועיי' בטוש"ע סימן קט"ז (סעיף ה') ובגו"כ שם.
38. עיין בהשלמות עמ' 476.
39. מכאן ואילך, בקיצור, אלמנה לכו"ג ותו לא, או אלמנה וכו', וכמוכן שבמציאות עיקר ההלכה דווקא בגרושה לכהן הדייט.
40. ברייתא בבבלי יבמות פ"ה א, ועיי' לעיל ע' 378.
41. ראה לעיל עמ' 379; 420: ולקמן עמ' 478.
42. בבלי כתובות נ"א ב — נ"ב א.
43. בכ"י (3) נוסף גרושה וחלוצה לכהן הדייט, וכ"ה בכמה מן הראשונים.
44. בכ"מ ליחא.

ובכחנת⁴⁵ אהדיינג למדינתך, ממזרת ונתינה לישראל אינו חייב לפדותה, שאין אני קורא בה⁴⁴ ואותבניך לי לאנתו; רבא אמר: כל שאיסור שבייה⁴⁶ גורם⁴⁷ לה — חייב לפדותה, איסור דבר אחר⁴⁸ גורם⁴⁹ לה — אינו חייב לפדותה⁵⁰.

רבא "כממזרת ונתינה כאבוי סבירה ליה"⁵¹. המחלוקת ביניהם מצטמצמת איפוא באלמנה לכ"ג וכו': לאבוי חייב לפדות, לרבא אינו חייב.

במה נחלקו?

— לדעת הרי"צ דינר⁵² אבוי דורש תקנת הסופרים דברים ככתבם, וכיון שהלשון "ואהדיינג למדינתך" יכולה להתקיים אף באלמנה וכו', חייב הבעל לפדותה — ואילו רבא דורש כוונתם של הסופרים, והכוונה היתה לחייב בפדין רק את מי שהיא אשתו בהיחר, "אבל לנאסרה מחמת דבר אחר לא נשתעבד"⁵³.

ועם העיון, קשה לכאורה הן למ"ד "יש לה פירות" — "דין פירות", והן למ"ד "שמוציאין ממנו פירות שאכל":

שהרי באלמנה לכ"ג "יש לה פירות" תנן, אבל לדעת רבא אין חייב בפדיונה, וקשה למ"ד "דין פירות!" ומאידך, למ"ד מוציאין ממנו פירות שאכל, למה לדברי אבוי יתחייב לפדות?

ולכאורה אפשר היה להכריע מכאן, כי אפילו אם ננית, כסוגית הכבלי (ואבוי ורבא הני גם הדנים ב'פרקונה תחת פירות!') — שקיים קשר בין חובת הפדיון וחובת הפירות, טבל מקום אין זה קשר של תמורה, אלא קשר של נימוק, ושיטת רש"י היתה מתיישבת לדעת אבוי:

אך הנה הראשונים כבר עמדו על קשיים אלה, ויישבום איש איש לפי דרכו:

(א) התוספות⁵⁴:

"לאבוי דאמר בפרק נערה זכו' — הוי פירות כמשמעו דין פירות, דהיינו פירקונה דהוי תחת פירות⁵⁵... ולרבא דאמר שם אלמנה

45. בכ"ל ליתא וכן בכמה ראשונים.
46. בכ"מ, כ"ד(3) וכ"ל — שבייה.
47. בכ"ד (4,3) גרס, ועי' רמב"ם אישות י"ד כ"ב וברי"ף.
48. בכ"מ במקום (דבר אחר) — ערה.
49. ר' העי' 47 וכן כאן בכ"מ.
50. ברי"ף מסיים והלכה כרבא.
51. לשון רש"י נ"ב א ד"ה רבא אמר.
52. בהגהותיו כאן (הנ"ל הערה 26 בפרק ג') ע' 28.
53. לשון רש"י שם באמצע הדיבור.
54. יבמות פ"ה א ד"ה אלמנה לכ"ג, והשווה גם תוס' כתובות ק"א א ד"ה אילמא. ור' בהפלאה לכאן (קכ"ז ע"ד ד"צ אפיכאך) שדן במת' תוספות ורש"י.
55. מענין שתוספות רואים פירוש זה כ"משמער", היינו הפשט המילולי; ואף רש"י נאלץ לפרש בדומה בסוגית כתובות נ"ג א "הא מתה היא (ארוסה) אין לה כתובה" — דין כתובה, עיי"ש.

לכ"ג דאינו חייב לפדותה, גראה לר"י לפרש "יש לה פירות" — שאם נשבית משלם הבעל פירות שאכל לפדותה בהם, אבל מה שפרקונה יתר על דמי פירות שאכל לא יהיב. ומתוך פירוש הקונטרס משמע שאין לבעל פירות באלמנה כלל, ואפילו לא נשבית חייב להחזיר פירות שאכל... ואל"בא דרבא דכתובות פירש בן, אך גראה לר"י כמו שפירשנו, ולא מטלם הבעל אלא לצורך פרקונה כשנשבית, וכן פירש הריב"ן.

(ב) הריטב"א⁵⁶:

"...ולענין פסק הלכה, כרבא וכאביי — הלכה כרבא, דאמרינן ממונת ונתניה לישראל אין חייב לפדותה; ואלו בפרק מותרת⁵⁷ אמרינן שיש לה וכו' — לא קשיא, דהתם הכי אמרינן: שיש לה פירות שאכל מנכסי בעלה⁵⁸ — שמוציאין ממנו פירות שאכל".

ומשמע מדבריו, שפירש כרש"י ואל"בא דרבא בלבד, וכמ"ש התוספות.

(ג) תוס' ר"ד⁵⁹:

"...ובאלמנה לכ"ג פליגי בה אביי ורבא... והלכה כרבא, והלכך — כיון שאינו חייב לפדותה אינו רשאי לאכול הפירות(!), ואם אכל — שלא כד"ן אכל..."

ויש בדבריו תוספת, שלא רק פירש כרש"י (ומשום שהלכה כרבא), אלא אף פסק שלכתחילה אין הבעל רשאי לאכול פירות אשתו (באלמנה לכ"ג וכו'), ובכך מתמקדת ביותר מחלוקת הראשונים: לרש"י ודעימיה אין לבעל כל זכות על הפירות, ואילו לדעת התוספות זכותו בפירות ככל בעל, ורק אם נשבית חייב להחזירם ע"מ שתיפדה...

(ד) רמב"ן⁶⁰:

"... והא דתניא יש מותרות גבי אלמנה לכ"ג יש לה כתובה ופירות — לומר שיש לה להוציא ממנו, שכיון שאין חייב לפדותה — שלא כד"ן אכל, דפירי תחת פרקונה תקיננו..."

56. בחידושו לכתובות דף נ"ב א' (ע' פג טור ב' במהד' ת"א תש"ח).

57. צ"ל יש מותרות.

58. כגראה צריך להיות: שיש לה פירות שאכל בעלה מנכסיה.

59. לכתובות ק"א א ד"ה ולא פירות, וראה שם מה שפירש לענין שנייה.

60. ראה לעיל הערה 33.

(ה) ר"ץ⁶¹:

"ופירות היינו דין פירות, שאם נשכית — או יפדנה או ישלם פירות שאכל; ואע"ג דאמר רבא... היינו לומר שאינו חייב להוסיף משלו אם פדיונה יותר על פירות שאכל, אבל פירות מהדר אי לא פריק להו"

(ו) הרא"ש⁶²:

"לאביי דאמר בפרק נערה הנשכית חייב לפדותה... הרי פירות כמשמעו דין פירות... ולרבא דאמר התם באלמנה לכ"ג דאינו חייב לפדותה, צריך לפרש יש לה פירות דאם נשכית משלם הבעל פירות שאכל לפדותה בהם אבל מה שפרקונה יתר על דמי הפירות שאכל לא יחייב... ורש"י פירש... ולא מסתבר שיפו [כוחת] בזה יותר משאר נשים".

(ז) הריב"ש⁶³:

"... אלמנה לכ"ג אינו אוכל פירות... ופירוש שמוציאה ממנו פירות שאכל וחייב לפדותה לדעת אביי כיון שאני קורא בה 'ואהדרין למדינך' — ואין נראה לי שיתחלף פירוש זאין לה פירות⁶⁴ בין אביי לרבא..."

סיכום שיטות הראשונים:

רש"י, ריטב"א, ר"ד, ורמב"ן מפרשים בשיטת רבא "שיש לה פירות", ממש, כלומר שהיא אוכלת פירות ולא הבעל, ואם אכל — מוציאים מידיו. אבל בשיטת אביי יפרשו גם הם, שיש לה "דין פירות" דהיינו זכות פדיון.

ולעומתם מפרשים תוספות, ר"ן, ורא"ש שהבעל אוכל פירות בין לאביי בין לרבא, וכשנשכתה — לאביי חייב לפדותה וזהו "יש לה דין פירות"; ואילו לרבא עומדים דמי הפירות לצורך פדיונה, והבעל אינו חייב להוסיף עד כדי דמי פדיונה, וזהו "יש לה פירות".

ושיטת הריב"ש כרש"י ודעימיה בדברי רבא, ומוציאים ממנו פירות, ומוסיף הריב"ש שגם

61. בפירושו על הרי"ף לכתובות פ"א, דף ס' ע"א בד' וילגא ד"ה אלמנה לכ"ג.

62. בתוספותיו ליבמות (ד"צ נ"י תשי"ב) דף פ"ה א ד"ה אלמנה לכ"ג יש לה פירות, וכי"ב בתוספותיו לכתובות לדף נ"ב ע"א (שם ע' ס"א) בענין ממורת ונתינה.

63. שו"ת הריב"ש מהדורת דייכעש, ד"צ ירושלים תשכ"ח, סימן שפ"ו (ע' קי"ד).

64. ומשיגרא דלישנא כתב זאין לה פירות, והכל ענין אחד הוא.

לאביי "יש לה פירות" מתפרש כמו לרבא, שמוציאים ממנו פירות, ובכל זאת חייב הבעל לפדות את אשתו כתקנת חכמים.

וקשה לנו בשיטת הרא"ש⁶⁵ — ובשיטת בעלי התוספות — מדוע לדעתם אליבא דרבא יש באלמנה לכ"ג מעין יצור כלאיים: מחד, זכאי הבעל בפירות ואינו חייב בפדיון כתנאי כתובה רגיל, ומאידך — חייב לשלם פירות שאכל אם נשבת — ומזהיכי תיתי? ופירוש רש"י נראה מרוות הרבה יותר: לרבא באמת אינו חייב בפרקונה כיון שנאסרה עליו משום ערוה⁶⁶ עוד לפני השבוי, ומה שתקנו חכמים פרקון לאשה — לא תקנו למקרה זה, אך מכל מקום אין מקום לקנוס כאן את האשה, ולכן על הבעל להחזיר פירות שאכלו⁶⁷ וכבר הכריע כרש"י רבינו שלמה לוריא בימשלשלמה⁶⁸:

(לאחר שהביא שיטת תוספות וריב"ן הנ"ל) "... ואני אומר מאחד ואין להם קושיא על רש"י⁶⁹ — אם כן פירושו הוא הנכון, דסתם קאמר תלמודא יש לה פירות; ותמה אני על הטור שדילג דין זה לגמרי..."

והרמב"ם פסק⁷⁰:

"...גטא אחת מחייבי לאוין והכיר בה... וכשכופין אותו להוציא מוציאין מן הבעל כל פירות שאכל מכל נכסיה⁷¹".

ובשו"ע הוכרעה ההלכה כתוס' ר"ן ורא"ש⁷²:

"האשה שהיתה אסורה על בעלה מחייבי לאוין ונשבת — אינו חייב לפדותה⁷³ — אלא נותן לה כתובתה והיא תפדה את עצמה (הג"ה: ומשלם לה הפירות שאכל מנכסיה)".

ועל פי זה נראה לומר בביאור מחלוקת אביי ורבא, כי לדעת אביי נתקנו פדיון ותקנת פירות כ"א בפני עצמה, וחכמים מאוחרים נתנו טעם ונימוק והצמידו כל זכות של

65. ע"י גם מש"כ הרא"ש בכתובות פ"א ס' כ"ה (דף קלה בד' וילנא ריש טור ב' ועיי"ש בקרבן נתנאל).

66. השוה לעיל הע' 48.

67. ובניגוד לשנייה, וכמו שהאריכו הראשונים (כל הנ"ל) לבאר ששם קנסוה חכמים מפני שהיא מרגלתו לעבירה, ואכמ"ל; ובהקשר כל הענין ע"ע במקורות שציין ליברמן בתוספתא כפשוטה ליבמות ע' 13.

68. יש"ש ליבמות, ד"צ בני ברק תשי"ט, פ"ט סימן ד' (ע' 47 טור ב').

69. ולענ"ד לא דק, שלשיטת רש"י קשים דברי אביי, וכמ"ש לעיל.

70. פכ"ד מאישות ה"ד.

71. שיטת הרמב"ם קרובה לשיטת רש"י, אלא שהוצאת הפירות מהבעל רק כשמגרשה וראה לעיל פרק ראשון הערה 57.

72. שולחן-ערוך אה"ע ס' ע"ת סעיף ז', הגהת הרמ"א שם, ט"ז וח"מ שם שמשלם לה כל דמי הפירות ולא כשעת הוול; ודבריהם אולי אף לשיטת התוספות, שכן תולדה מנוסחת אם נשבת.

73. כרבא, וכמותו כבר הכריעו כל הראשונים, ואכ"מ.

הבעל לזכות מקבילה אצל האשה, אך אין קישור זה מחייב שבהבטל הזכות האחת — בטלה גם זו שכנגדה; לפיכך באלמנה לכהן גדול הבעל חייב לפדותה משום שתנאי ב"ד יכול להתקיים כלשונו, וכיוון שהתחייב הבעל בנישואין (והללו תקפים ויש לה כתובה ותנאיהו) לפדות וכו' — הוא פודה ככל בעל; מאידך — כיון שבאיסור נשאה, קנסוהו חכמים שלא יזכה בפירותיה;

ואילו לדעתו של רבא, הקשר של "זה תחת זה" הוא קשר מהותי, ומעיקר התקנה היה שיזכה הבעל בפירות על מנת לפדות את האשה — וכיון שלשון המשנה "יש לה פירות" מזכה את האשה בפירות, אין הבעל חייב לפדותה; אמנם אם אכל, בדיעבד, מן הפירות נחלקו הראשונים האם מחייבין אותו, לדעת רבא, להחזיר (אולי עפ"י סברת המחילה שראינו באילונית, או משום שהאיסור בנשואין הוא גם מצד האשה) — אך מכל מקום אם נשכית, דוקא משום הקשר שבין התקנות — חייב לפדותה לפדות בסכום הפירות שאכלו!⁷⁴

בשיטת הירושלמי נחלקו מפרשיו. וז"ל הירושלמי⁷⁵:

"ולא פירות: אמר רבי ירמיה, שאין לו עליה אלא אכילת פירות בלבד; תני ר' יוסי ציידניה⁷⁶ קומי ר' ירמיה ופליגי על רבי ירמיה: 'זוכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת'⁷⁷ נדריה. מהו 'ולא פירות'? — שאינה יכולה להוציא ממנו אכילת פירות שאכל".

ועי' בפנ"מ וקה"ע שפירשו דברי ר' ירמיה, שכונתו לומר כי זלא פירות' במשנה בא למעט, שרק פירות יש לו לבעל, ולא שאר זכויות, ועל זה הקשה ותלק ר' יוסי: ולפי דעתם חידושה של המשנה הוא בכך ש'אין לה פירות' פירושו שאין לה דין פירות (וכמ"ש לקמן בס"ד), ואין דמריהם נראים כפשט הירושלמי, ומדרכם לפרשו בהרמוניה עם הבבלי; ובשיירי קרבן שם⁷⁸ הציע לגרוס "אמר רבי ירמיה שאין לו עליה אכילת פירות" (ללא 'אלא')⁷⁹ — והכוונה שהבעל אינו זכאי בפירות (בשניות), ועל זה הקשה רבי יוסי שהרי הבעל זכאי בכל השאר, כמציאתה ומע"י וכו' ומדוע נשתנה דינם של פירות? — אך אם הבעל זכאי בפירות, מה פירוש דברי המשנה "ולא פירות"? ועל כך תירוץ רבי יוסי, כי הכוונה היא בדיוק זו: להשמיענו כי הבעל זכאי בפירות, ואין האשה יכולה להוציאם ממנו:

74. וע"ע במאירי כתובות ע' 193.

75. לשון הגר"ש ליכרמן בתוספתא כפשוטה ליבמות ע' 13.

ובירושלמי הוא ביבמות פ"ט הלכה ד' (דף ג"א ב בד' וילנא), ומקבילה בכתובות פ"א, דף ל"ד ע"ג בד' ונציה.

76. ככ"ל בד"ו בכתובות צידווייא, וכנראה שהיה מן העיר צידון, ולא כפירושו השני של בעל קה"ע שהוא אומן מצודות.

77. בד"ו ובהפר, כשיטת א"י בכ"מ, ועי' לעיל פרק א' הע' 60.

78. וב"עמודי ירושלים" שם הביאו על הדף.

79. בעי" הנ"ל ציין שכן גרס הרמב"ן בחידושו כאן, פ"ד א.

ועי' בתוספתא כאן⁸⁰ שברוב כתבי היד (מחוץ לכי"ע) הגירסא "ואינו זכאי במציאתה" וכו', ולפי"ז יש לר' ירמיה על מה לסמוך!⁸¹ על כל פנים למדנו מכאן, כי יש מקום לומר בסוג מסוים של נשואי איסור שאין הבעל זכאי לפירות נכסי-מלוג של האשה: לפירושו של רש"י ודעימיה כך הוא הדין באלמנה לכ"ג, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט; לדעתו של בעל שיירי קרבן — כך היא דעתו של ר' ירמיה בשניות (ויש לו סמך ידוע בתוספתא), וכנראה שכך תהא דעתו של ר' יוסי באלמנה לכ"ג וכו' — שכן אם "ולא פירות" משמעו שהבעל זכאי בפירות, א"כ "יש לה פירות" משמעו כרש"י, וזהו שאמרנו כי מן הירושלמי קצת סמך לשיטתו.

ומכל מקום עלה בידינו בעקבות הבירור, כי "ולא פירות" (או ניגודו "יש לה פירות") נחלקו הראשונים בביאורו, ואולי זו מחלוקת האמוראים. ולדעתנו יש כאן עדות לאי-הבהירות באשר לתקנה של "זה תחת זה" ומידת הקשר בין תקנת פירות לתקנת פדיון; דומה כי אי-בהירות זו מאשרת את טענתנו כי מתחילתן היו התקנות גפרדות (וכשיטת התלמוד הירושלמי) ורק במאוחר (בבבל) נתקשרו ע"י תקנה שלישית של "זה תחת זה". וכדי לברר ענין זה יותר, נבדוק כפרק הבא דין היבם בפדיון ובאכילת פירות, אלא שלפני כן עלינו לצרף לבירורנו עוד סעיף אחד, המעלה פירוש מקורי ומיוחד לביטוי "ואין לה פירות".

4) גולאק על "כתובה פירות מזונות בלאות"

בין לשיטת רש"י ודעימיה, בין לשיטתם של בעלי התוספות וסיעתם, קשה מקומו של הביטוי פירות: לשיטת רש"י, שהמכוון הוא לזכות הבעל בפירות — מה לפירות בין חובות הבעל לאשה? וראוי היה לשנות את הפירות יחד עם מציאתה ומעשה ידיה; ואילו לשיטת תוספות קשה מה ראו חכמים להכליל את דין הפירות ולא להכליל את (- הפדיון) הקבורה או הרפואה, שאף הם מתנאי כ"ד?

מתמת קושי זה ובצרוף הקשיים שראינו למעלה ודיחוקיהם של הראשונים, מציע פרופ' א' גולאק ז"ל פירוש אחר לגמרי, ואלה דבריו⁸²:

מקור הביטוי הוא במשפט העמים (בעיקר היווני-מצרי והרומי). באחת התעודות נמצא שטר נשואין, המפרט את חובות הבעל לאשתו עם גירושה⁸³:
 (א) תשלום דמי הכתובה ובכלל זה נכסי השום או דמיהם;
 (ב) החזרת פירות נכסיה של שנת הגירושין כמגיע עפ"י דין⁸⁴;

80. פ"ב ה"ד ע" 6 במהדורת ליברמן (בשניות).

81. וראה מש"כ מהר"ש ליברמן בביאורו הארוך, ע" 15 ואילך.

82. "כתובה פירות מזונות בלאות" (לפי דיני המשנה), תרביץ שנה ג' ירושלים תרצ"ב, ע' 249-257.

83. השטר נדפס ב' CPR XXVII, ומצוטט ע"י גולאק שם בע' 257.

84. ראה בפירוט לקמן.

(ג) הספקת מזונותיה עד זמן תשלום כל דמי כתובתה⁸⁵;
(ד) החזרת נכסי מלוג, כמו שהם בבלאותיהם.

ולפי זה, הביטוי שלפנינו "כתובה פירות מזונות בלאות" חוזר, בדקדוק, על כל ארבעת התנאים בשטר הנישואין היווני-מצרי!

עלינו עליכן, להבהיר מעט או יותר את המכוון ב"פירות".

ביוון הקדומה, קיבלה אשה שנתגרשה את נכסי הנדוניה פלוס מחצית הכנסתם⁸⁶, ובדומה ברומא, היו מחלקים את פירות הנכסים באופן הבא: את כל היכול של אותה שנה היו מחלקים לשנים-עשר חלקים שווים ומסתכלים על תודש הגירושין: הבעל היה מקבל את הפירות במספר חלקים כמספר תודשי השנה עד לגירושין (למשל, אם חודש הגירושין היה הרביעי לאחר האסיף — היה הבעל מקבל ארבעה חלקים מן ה-12), והאשה הייתה מקבלת את החלקים הנותרים (בדוגמא שלנו — שמונה מן ה-12), שהרי מפירות אלה בא חלקה במזונות!

ומקבילתו של דין זה כמשפט העברי⁸⁷, במחלוקת התנאים במשנת כתובות פ"ה ג':

"והמחזברים בקרקע... וחכמים אומרים: המחזברים לקרקע שלו,
והתלוטטין מן הקרקע — שלה, ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות;
דבי שמעון אומר: מקום שיפה כוחו וכו' — פירות המחזברין
לקרקע בכניסתה שלו וביציאתה שלה, והתלוטטין מן הקרקע
בכניסתה שלה — וביציאתה שלו".

ונחלקו הראשונים אם הלכה כרבנן (שהמחזברין לקרקע שלו הם תמיד⁸⁸, ש"מה שגדל ברשותו — שלו - רש"י) או כרבי שמעון: ר"ף, רמב"ם וראב"ד (עפ"י התוספתא⁸⁹), רבינו תננאל ובעל ה"ג פסקו כר' שמעון, ואילו רבינו שמואל הנגיד ור"י הלוי ותרמ"ה פסקו כרבנן⁹⁰;

לדעתו של גולאק, זו כוונת הביטוי: "ולא פירות" — שלאשה מן הסוג האמור (שנייה, ממאנת, אילונית וכו') — אין זכות לפירות המחזברין וכרבי שמעון!

85. ראה ב"מ פ"א מ"ה וירושלמי שם: והשוה תשה"ג קרוניל סי' מ"ט בסופו, ותשה"ג מנטובה קע"ז, אפשטיין בתרביץ א' ג' ע' 144, וע"י ר"ף שם; ומפורש בירושלמי כתובות סי' ה"א ("הודי ר' יצחק") — עפ"י גולאק שם ע' 254, ואכמ"ל.

86. ראה במקורות שציין שם בע' 251.

87. ראה לעיל ע' 369.

88. ראה בבלי כתובות ע"ט ב' "מחזברין בשעת יציאה איכא בינייהו".

89. ראה בתוספתא כפשוטה ע' 312 שסקר מחלוקת הראשונים וציין מקורותיהם.

90. ע"י ברא"ש שם שהביא דברי רבינו יונה (וכן הביאם רבינו ירוחם במישרים נתיב כ"ג ה"ז, ד"ז דף ג"ש ג) אע"פ שמקובלנו כי "כל העומד ליקצר" וכו' "דאכילת פירות תקנת חכמים היא", וחכמים תקנו לבעל פירות רק בעודה תחתיו (!) וע"י בטור אה"ע סימן פ"ח.

(ויש לעיין בדינם של הפירות התלושין: מחד שנינו בתוספתא⁹¹:

"היוורד לנכסי אטתו ונתן עיניו לגרסה, אם קדם⁹² ותלש מן הקרקע
כל שהוא — הרי זה זריז ונטיכר".

כלומר, כל התלוש — לבעל הוא; ומאידך במשנה⁹³ —

"המוציא הוצאות... מה שאכל אכל ומה שהוציא הוציא",

כלומר, רק מה שאכל ונהנה ממנו הוא שלו, אך התלושין — לאשה...⁹⁴)

ולעניינדעת, אין דבריו של גולאק נראים, מכמה סיבות:

- (א) פירושו חולק על דעת כל הראשונים כולם, והוא לפלא;
(ב) יתכן לפרש כך במקום שיש קגם לאשה, כגון בשנייה או באילונית כשלא הכיר בת, או באשה שאין לה אורח כנשים⁹⁵ וכד' — אך מדוע בממאנת?
(ג) הפירוש לוקה מבחינת ההגיון המשפטי: הפירות — מעיקרה של ההלכה — שייכים לאשה; חו"ל תקנו לבעל שיוכה בהם — בתנאים מסויימים: או כאשר הוא מפקח על הנכסים, או כשהוא פודה את האשה, או למען רווח ביתא — כפי שהארכנו להראות עד כאן; בהינתק קשר הנשואין — שוב חוזר המצב הראשוני על מקומו, והפירות שייכים ממש לאשה — ומדוע יזכה בהם הבעל? ומה לי אם הבעל הוא החייב לגרש את האשה, או אם האשה 'מביאה את הגירושין על עצמה'?

לפיכך אין ספק בלבי כי כוונת חו"ל היתה אמנם כשיטת רש"י — שאין לאשה זכות לתבוע מן הבעל פירות שאכל אצ"פ שהנשואין פקעו — או כשיטת התוס' שאין לאשה דין פירות — והיינו פדין;

אלא שדבריו גולאק יבהירו לנו את הקושי שהעמדנו בתחילת דינונו זה:

מדוע שבצו חו"ל את דין הפירות יחד עם הכתובה והמוזנות (לשיטת רש"י) ומדוע לא הזכירו תנאי כתובה אחרים (לשיטת תוספות)?
ולדבריו הכל אתי שפיר, שבאמת הבטוי המרובע 'כתובה פירות מוזנות בלאות' היה בטוי משפטי נפוץ ומקיבל, מכוח היותו נוהג כמשפטי העמים, וחכמים עשו בו שימוש בהלכה העברית, ואע"פ שבכוונה אחרת⁹⁶!

91. כתובות פ"ח ה"ב, ע' 84 במהד' ליברמן.

92. הירושלמי יבמות פט"ז ח"ג — קפז.

93. הנ"ל ליד הערה 87.

94. וראה בהשגות הראב"ד על הרי"ף בכתובות שם, ובבבלי ב"מ ל"ח ב' ואכמ"ל. וע"ע לקמן ע' 470 בהשלמות. במשפט הרומי בעל הזכות לפירות אינו זוכה בהם אלא משעה שהחזיק בהם לעצמו ('תלש'), והשוה באינסטיטוציות של יוסטיניאנוס, מהד' איינשטדט (ירושלים תרפ"ט) ע' 44 סעיף 36.

95. השוה במשנה סוף פ"א בנדה, ובר"ף כאן בסוף פ"א דכתובות.

96. לדוגמא כיו"ב, ר' מה שפירש פרופ' ח' אלבק על פרובול — (בהשלמותו לפרק האחרון במס' שביעית

5) לסיכום הפרק

בראשית דיונונו, במקומו בפרק הראשון, עמדנו על הקושי שבכטוי "ולא פירות" או "ויש לה פירות" המופיע במשנה ובתוספתא, ובמיוחד לאור הקשר עם תקנת הפדיין: ביררנו דבריו המוזרים והמתמיהים של רש"י ביבמות פ"ה והראינו כי מקורם אינו אלא בטעות המעתיקים; בדקנו דינן של השנייה הממאנת והאילונית ואת הסברות והנימוקים לדין "אין להן פירות" לפי שיטות הראשונים; מכאן חזרנו לדון באלמנה לכהן גדול, בהביאנו מחלוקת אב"י ורבא לענין פדיון ושיטות הראשונים בהסבר "ויש לה פירות", ולאחרונה הצענו שיטת גולאק בהבהרת המושג, ומה שיש לנו לומר על דבריו.

כפי שכבר אמרנו למעלה, נעבור מכאן לסוגית היבם בפירות יבימתו, המצביעה על הקשר ההדוק — לשיטת בבל — בין תקנת פירות לתקנת הפדיין.

[הערת פרופ' קירשנבאום]: מפרופ' ש' אברמסון למדתי על דוגמא אחרת: כידוע, תקנו הגאונים שלא להשבע בשם המיוחד אלא באלה (או "גזירתא"; ר' לכל הענין מאמרו של גדעון לייבוון "הגזירתא בתקופת הגאונים ובראשית ימי הביניים", שנתון המשפט העברי כרך ה' (תשל"ח), ע' 79-154); והנה כותב בעל "שערי שבועות" [המיוחס לר' יצחק בן ראובן: לדעת פרופ' אברמסון, אין ר"צ ב"ר ראובן אלא מתרגם הספר, שנחבר בערבית ע"י דוד בן סעדיה, בן דורו של ר' שמואל הנגיד] כי "אם שינה... מחזירין אותו עד שישבע כדרך תקנת חכמים..." וכו' והלשון תמוזה — שהרי אמרו כי אין זו שבועה כלל! (ר' בשער ג') והתירוץ פשוט, כי המחבר עושה כאן שמוש במטבע לשון שהשתמש בו אמוראים בגמרא (ר' בבלי שבועות ל"ח ע"ב) ואף שכוונתו לענין אחר, ודו"ק.

פרק חמישי

האם אוכל היבם פירות?

(1) סוגית החולץ

שתי סוגיות מרכזיות עוסקות בשאלת היבם: האחת ביבמות בפרק החולץ¹ הדנה בזכות האלמנה-שומרת-יבם על נכסיה, והשנייה בכתובות בפרק גערה הדנה בחלותו של תנאי-בי"ד בענין פדיון על היבם. נסקור לראשונה את סוגית החולץ, ונראה לאחר מכן כיצד השפיעה סוגית כתובות על ההלכה.

במשנה שנינו²:

"שומרת יבם שנפלו לה נכסים — מודים ב"ש זב"ה³ שמוכרת ונותנת וקיים. מתה, מה יעשה⁴ בכתובתה⁵ ובנכסים הנכנסין ויוצאין עמה? — ב"ש אומרים: יחלוק⁶ יורשי הבעל עם יורשי האב, וב"ה אומרים: נכסים⁸ בחזקתו, כתובה⁹ בחזקת יורשי הבעל, נכסים¹⁰ הנכנסין והיוצאין עמה בחזקת יורשי האב".

1. בבלי יבמות ל"ח-ל"ט.
2. יבמות פ"ד מ"ג (מ"ב בכ"ק) ומקבילתה בכתובות פ"ח מ"ו.
3. בכ"ק נוסף שהיא, וכ"ה בד"נ; ובכ"ל שאם מכרה ונתנה.
4. כ"ה בכ"ק במשבי"ד ומשבי"ב; אבל בדפ' המשניות יעשו, ובכ"מ — יעש.
5. בכ"ל ובכ"י קישטא של הרי"ף — כתובה.
6. בכ"ק, כ"מ ומשבי"ד — והיוצאין, וכ"ה לקמן, והשוה אצל מהרי"ן אפשטיין במלגה"מ ע' 1089.
7. בכ"ל — יחלקו, וכוזו היא גירסת הנקדן של כ"ק.
8. בכ"ק ובמשבי"ד — הנכסים.
9. בכ"ק וכתובה, ובכ"מ כתובת, ואין כאן מקום להאריך בכיאר ענינה של ר"ז זו שהאריכו בה הרבה הראשונים, ותורף מחלוקתם אם נכסי צאן גדול בחזקת הבעל (לגורסים בלא ו"ו; "נכסים בחזקתן" הוא כלל, ו"כתובה" כוללת כל שרשום בה, כולל מנהמאתיים ונצ"ב וכו') או בחזקת שניהם (לגורסים עם ו"ו; "בחזקתן" = בחזקת שניהם, ו"נכסים" הם נצ"ב) — וראה מה שהאריך בזה מהרי"ן אפשטיין שם ע' 1101-1099 וסקר כל הדעות והנוסחאות, ולדעתו אין הכרע לדין מן הגירסא, ואנן מה נענה אבתריה... [הבעיה היא בפירוש "כתובה"; האם הכונה לנצ"ב (הרשומים בה) לבדם, או הכוונה למ"מ? ולענין זה תשובה גם הלכת ב"ש "מה יעשה בכתובתה" וכו', ועי' לזה במ"ש הלבני שם ביבמות ע' מד; וברי שלדעת אב"י אין "כתובה" אלא מנהמאתיים].
10. בכ"ק, לו, ד"ג ומשבי"ד — ונכסין.

ועל כך הקשו בגמרא¹¹:

"מאי שנא רישא דלא פליגי (מוזדים ב"ש וב"ה שמוכרת) —
ומאי שנא סיפא דפליגי?" (ב"ש אומרים יחלוקו... וב"ה אומרים
וכו')

ותירצו בכבלי בארבעה אופנים¹²:

- (א) "אמר עולא: רישא דנפלה¹³ כשהיא ארוסה, וסיפא דנפלה¹³ כשהיא נשואה..."
- (ב) "... אמר ליה רבה¹⁴: אדמפלגי בגופה ולאחר מיתה, לפלגו¹⁵ בחייה ולפירות? אלא אמר
רבה: ...רישא דאיהי קיימא¹⁶, הוה לה¹⁷ איהי ודאי ואינהו¹⁸ ספק, ואין ספק מוציא מידי
ודאי; סיפא דמתה¹⁹ — הללו באים לירש והללו באין לירש, ויחלוקו"
- (ג) "אבי אמר: רישא שנפלו לה כשהיא שומרת יבם, וסיפא דנפלו לה כשהיא תחתיו
דבעל²⁰; וקסבר אביי ידו כידה²¹."
- (ד) "אמר ליה רבא²²: אי דנפלי²³ לה כשהיא תחתיו דבעל, דכ"ע לא פליגי דידו עדיפא
מידה²⁴!
אלא... רישא דלא עבד בה מאמר, סיפא — דעבד בה מאמר..."

11. בבלי יבמות ל"ח א.
12. עיין תשה"ג הרכבי (ברליון תרמ"ז) סימן פ' (ע' 48-50) — שהיא ככל הנראה תשובה לרב האי, (ר' הרכבי בהערותיו שם, ע' 354), ונתבארה הסוגיה דילן כפי שהראינו: לדעתו של הגאון, כל ארבע השיטות באו לתרין שיטת ב"ש, ועל כן אינן רלבנטיות להלכה הנפסקת כב"ה (ר' סוף התשובה), אבל להלן ננסה להראות כי יתכן ויש הבדל רלבנטי בין השיטות לענין אכילת הפירות.
13. מ (כ"מ): דנפלו לה, וכן לקמן. ועי' ברש"י לפנינו שגירסת הדפ' סוברת שהמזכיר ביבמה שנפלה לפני היבם מן האירוסין הראשון; אבל לגירסת כ"מ מדובר בנכסים שנפלו לה כשהיא ארוסה, והשהה פירוש זה למה שהעלה הפני משה בבאור גירסתנו בירושלמי כאן (ר' וילנא דף כ"ח).
14. מ נוסף: לעולא, ועי' רש"י, ואי אפשר להכריע מדבריו אם הוא לשוןפירוש (או במן הגליון) או מעיקר הספר, שכן ההפרדה בין הציטוט והפירוש ברש"י היא מאוחרת.
15. מ: ליפלוג. 16. מ: דאיתח לדידה. 17. מ: היא ליה.
18. מ: ואיהו, וט"ס ואולי צ"ל ואיהו.
19. מ: דלית לדידה, והוא לשיטתו לעיל הערה 16; ונוסף: ספיק ספק הוא, ועי' רש"י ד"ה סיפא: "...הלכך ספק וספק הוא".
20. עפ"י מ, ובדפוסים בשנויים קלילים.
21. ל: רש"י ד"ה קסבר: "מדאיקי פלוגתייהו בנפלו לה כשהיא תחתיו, ואפי' הכי לב"ה נכסים בחוקתו, קסבר אביי ידו כידה ולא יותר, הלכך כשמת ואין ליבם בה אלא זיקה, ידו גריעא מידה, ונכסים בחוקתו... ובכתובות (פג.) גמי פליגי אביי ורבא, דקאמר אביי ידו כידה, ורבא אמר ידו עדיפא מידה, ואמרינן התם 'נפקא מינה לשומרת יבם'."
22. מ: רבא אמר. וההבדל חשוב: האם דרשית לפנינו (דפוסים) — או מסירת דברים מאוחרת? (כ"מ).
23. מ: דנפלו. 24. מ: מדידה.

לא נאריך כאן בבירורה של הסוגיה²⁵, ונעמוד רק על חילוקי השיטות לענין הלכת פירות: בנכסי מלוג ("הנכסין והיוצאין") — שהם עיקר עניננו — כ"ע מסכימים ברישא שהאשה רשאית לעשות בהם כרצונה. בסיפא — לבית שמאי חולקים, לבית הלל — הנכסים בתוקף יורשי האב (היינו — יורשי האשה מצד אביה); לאור זאת עלינו לבדוק את השיטות השונות²⁶:

(א) שיטת עולא: הסיפא מדברת בשומרת יבם מן הנישואין; זיקת יבום היא כספק נשואה; בנשואין גמורים למדנו²⁷ "הבעל מוציא מיד הלוקחות" — ולכן בספק — לב"ש חלוקה עדיפה, לב"ה חוקה עדיפה, ועל נכסי מלוג יש לאשה חוקה ולפיכך יורשים אותה יורשי האב. לאור דבריו של עולא — וכך הכינים גם רבא²⁸ — זוכה היבמה בעודה בחיים גם בפירות הנכסים (לב"ה).

(ב) שיטת רבה: הסיפא מדברת לאחר מותה של האשה, ואז סבורים ב"ש שיש לחלוק, "אבל בחייה ולפירות אפילו ב"ש מודו דנכסים בחזקתייהו (כלומר בחזקת האשה) ולא שקיל כעל (היינו היבם) מיד²⁹."

(ג) שיטת אביי: מדובר בסיפא בנכסים שנפלו לה בעודה תחת בעלה הראשון; לב"ש, כיון ש"ידו עדיפה מידה", עם מותו נחלשת הויקה, ויד היבם כידה ולכן יחלוק; לב"ה — "ידו כידה", ועם החלשת הויקה במות הבעל, ידה עדיפה מידו, ולכן הנכסים בחזקתה. לאור דברי רב פפא לקמן, גם לאביי זוכה היבמה בפירות הנכסים בחייה.

(ד) שיטת רבא: לכ"ע בעודה תחת בעלה, "ידו עדיפה מידה", וכמותו גם ב"ה מודים לב"ש שיורשי הבעל נוטלים חלק בנכסים³⁰; הסיפא שלפנינו עוסקת ביבמה שנעשה בה מאמר, וב"ש וב"ה חולקים אם מאמר קונה או לא³¹, ודוקא ביחס לנכסים שנפלו לה בהיותה שומרת יבם.

מכאן, שבנכסים שנפלו לה תחת בעלה, סבור רבא כי אין האשה אוכלת בהם (בהיותה יבמה) אלא מחצית הפירות לכל היותר³².

25. ראה מה שכתב עליה בקצרה פרופ' דה פריס בספרו "מחקרים בספרות התלמוד" (הנ"ל בע' 370) ע' 216-7, וכן ב"תרכיז" כרך ל"ד ("יתו לא מיד") ע' 31-32.

26. אמנם ר' תשובת רס"ג בשע"צ (ד' ד' ל"ה) כי נחלקו דוקא בצ"ב, אבל בנכס"מ כולם מודים שהם בחזקת יורשי האב; אך כבר העיר הרב א' קרלין (ר' לקמן ע' 440 בהערות) כי רב סעדיה יחידיאי בפירושו זה, ואכ"מ להאריך בבירור שיטתו; אמנם יש לזכור עובדה זו בשקלנו את מה שנביא להלן (שם) בשיטת רס"ג בענין פירות נכס"מ.

27. במשנת כתובות פ"ח מ"א (האשה שנפלה).

28. לעיל תחילת אות ב'. וכן ברור, שדרי משנת האשה שנפלו הועמדה בגמ' שם "בחייה ולפירות", וע"י מש"כ בזה בתק"א.

29. לשון רש"י ל"ח ב' סד"ה סיפא.

30. ראה רש"י שם ד"ה דידו עדיפה מידה (ל"ט א).

31. לעיל פ"ג מ"ג (כ"ט א).

32. כ"ל מלשון רש"י; לעומת זאת אפשר לפרש דברי רבא (לעיל אות ד') ש"ידו עדיפה מידה" מדבר אף

אמנם, סוגית החולץ עוסקת — מלכתחילה — בירושת נכסי המלוג, ולא באכילת פירותיהם, ועל כן מדויק היה לסכם כי לרבא, יורשים יורשי האב מחצית הנכסים לכל היותר וכו'. ובאמת ענין הפירות, קשור קשר הדוק גם בסוגית פדיון שבוייה, בכתובות³³:

(2) "תנו רבנן: נשבית בחיי בעלה ואח"כ מת בעלה, הכיר בה בעלה³⁴ — יורשין חייבין לפדותה, לא הכיר בה בעלה — אין יורשין³⁵ חייבין לפדותה.

לוי סבר למיעבד עובדא כי הא מתניתא, א"ל רב הכי אמר חביבי³⁶: לית הלכתא³⁷ כי הא³⁸ מתניתא, אלא כי הא דתניא: נשבית לאחר מיתת בעלה³⁹ אין היתומין⁴⁰ חייבין לפדותה, ולא עוד אלא אפילו נשבית בחיי בעלה ואח"כ מת בעלה, אין היתומין⁴¹ חייבין לפדותה, שאין אני קורא בה זאותבינך [לין לאנתו]."

נראה כי הברייתות נחלקו בשאלה שהעלינו למעלה: לשיטת הברייתא הראשונה, עיקרו של חיוב הפדיון הוא ממוני, וכיון שהכיר בה בעלה "ונתתייב בפרקונה בחייו"⁴² — חייבים היורשים לפרוע חוב ממוני זה מן הירושה; לעומת זאת סבורה הברייתא השניה כי עיקר החיוב (או, לפחות, חלק בלתינפרד ממנו) הוא בעצם החזרתה לבעלה, וכיון שמת ואין אפשרות זו קיימת יותר — אין חובת הפדיון חלה.

על היבם, ולפי זה זוכה הוא בכל הפירות כולם, וכמדומה שכך סובר הרא"ש (כתובות פ"ד סי' כ"ב, ועי' לקמן): "אבל נכסים שנפלו לה כשהיא תחתיו דבעל — אוכל היבם פרי לרבא... ומקורו ככל הנראה בדברי הר"ף, וכפי שביאר בעצמו כאן (יבמות פ"ד סי' י"ג) שהר"ף שותק כאן מכל התירוצים ובהכתוב מביא מח' אבי ורבא וכו', וכ"נ מדברי הגר"א בהגהותיו על הבבלי כאן את א', עיי"ש. מאידך, חולץ הראב"ד (בהשגותיו על הר"מ פכ"ב מאישות ה"י) בשיטת רש"י וכותב "והולק עמה בפירות נכסי מלוג" וכו' עיי"ש, וע"ע לקמן במה שנדון בכ"ז.

33. בבלי כתובות נ"ב א.
34. בכ"ל (פירקובין) נוסף: ומדע לו שנשבית ונתתייב בפדיונה, והוא בודאי לשון פירוש (עפ"י רש"י), וכבר ראינו לעיל שהוא מדרכו של כ"י זה.
35. בכ"מ, כ"ד וכ"ל — היורשין.
36. בכ"מ ובקטע גניזה רב חביבי. עי' רש"י שהכוונה לדודו של רב — ר' חייא.
37. בכ"ד (3) — אין הלכה.
38. כ"מ: כהאי, וכן לקמן.
39. בר"ף — הבעל.
40. בכ"ד (3) וכ"ל — היורשין, וכן בכמה ראשונים; ובגניזה וכן בתוספתא כתובות פ"ד ה"ה — היבמן, ועי' בתוספתא כפשוטה ע' 239 שהאר"ך בכ"ז, וע"ע בדק"ס השלם כאן ומה שהביאו מן הראשונים.
41. עי' דק"ס השלם. ומה שהוספנו תיבת ל"י בשורה הבאה (בסוגריים מדובעים) הוא עפ"י רוב כה"י ודפויי והמשנה, ואינו יודע למה נשמט בדפוס וילנא.
42. לשון רש"י שם ד"ה הכיר בה בעלה.

ופשוט, שאם אף החיוב הממוני אינו קיים — כגון כאשר נשבית לאחר מות בעלה — שאין היתומים חייבים לפדותה, ועל כן מנוסחת הברייתא שלפנינו בלשון 'מן הקל אל הכבד'. לאור זאת קצת קשה להבין שיטת הירושלמי⁴³:

"תני: יבמה שנשבית אין היורשין חייבין לפדותה; רבי חייה בר אשי בשם רב: לא סוף דבר שנשבית בחיי בעלה, אלא אפילו שנשבית לאחר מיתת הבעל, אין היורשין חייבין לפדותה. רבי חייה בר אהא: מתניתין מסייע⁴⁴ לרב: זאותביגך לי לאנתו' — אין כאן אינתו"

סדר דברי רב הפוך ממה שהביא רב בבבלי: שם האפילו' מוסב על נשבית בחיי הבעל ואח'כ' מת, וכאן האפילו' מוסב על נשבית לאחר מות הבעל!

ומן הדוחק, היפך בעל קרבן העדה כאן את הגירסא והישווה לכבלי, ועי' בפנ"מ שפירשה כמות שהיא, ועי' במה"פ: ואולי אפשר לומר, כי שני התלמי' עוסקים במקרים שונים: הבבלי מדבר ביורשים, בעוד שהירושלמי (כבתוספתא) מדבר ביבמין⁴⁵, ומכאן ההבדל: שיטת הבבלי מוסברת כפי שהעלינו למעלה, אך לשיטת הירושלמי, אם נשבית בחיי בעלה — פשיטא שאין היבמין חייבין בהחזרתה לאשה, אך אם נשבית בהיותה זקוקה ליבום, שמא נאמר כי ויקה זו מחייבת את היבם לקחתה לו לאשה כתנאי כ"ד — קמ"ל שאף ביבם אין תחולת התנאי אלא על הבעל הראשון!

לפי"ז בעוד שבבבלי יש וכוח והתלבטות אם החיוב הממוני עיקר או תנאי ההחזרה, הרי שבירושלמי כ"ע ל"פ שהחזרה עיקר, ודו"ק⁴⁶!

מכל מקום מבורר הדבר כי אין היבם חייב בפדיון היבמה, בין אם נשבית בחיי בעל בין אם נשבית בהיותה זקוקה ליבום, וכך פסק הרמב"ם⁴⁷:

"אלמנה... נשבית — אין היורשין חייבין לפדותה, אפילו היתה יבמה, ואפילו נשבית בחיי בעלה ומת והיא בשביה, אין חייבין לפדותה מנכסיו אלא נפרית מטל' עצמה, או תטול כתובתה ותפדה עצמה".

וכך אנו שבים לשאלתנו הראשונה: האם אוכל היבם פירות נכסי מלוג של זקוקתו?

43. כתובות פ"ד ה"י, דף ל' ע"א בילגא, כ"ט א' בד' ונציה.

44. בד' ונציה מסייעא, וכן נראה.

45. ר' תחילת הברייתא בירושלמי "יבמה שנשבית", ובטוי זה אינו בבבלי.

46. בהמשך הסוגיא בירושלמי בא כאן הקטע שדברנו בו למעלה בע' 400:

"ובכוונת אהרין למדינתך מהו למדינתך ממש ליישוב", עיי"ש; ויש להקשות מה צירוף ענין זה לשאלת היבמה או היורשין, ואולי י"ל כי הכוונה היא שאם באמת החזרה עיקר, כדברינו למעלה, האם כהן חייב להחזירה לבית אביה או ליישוב כל דהו; וקצת קשה מדוע לאור זאת לא יתחייבו יבמי כהנת לפדותה שהרי בה מלכתחילה אין דין החזרה.

47. פ"ח בהלכות אישות ה"ה, וכ"ה בטושי"ע אה"ע סי' ע"ח.

3 רב סעדיה גאון פסק בתשובתו המפורסמת⁴⁸:

"ולענין תבואת השרה שנה בשנה, שבינתיים הלכה רווחת היא שאין היבם אוכל פירות שדה יבמתו, כי כן שנינו⁴⁹ היבם אינו אוכל פירות כי תקנו חכמים פירות תחת פרקונה".

ודבריו מיושרים עם פסק הגאונים כי במחלוקת החולץ דלעיל הלכה כאב"י וכמ"ש בעל הלכות גדולות⁵⁰:

"...ופירי בחייה לא אוכל... דכיון דהלכה כבית הלל דאמרי נכסין בחזקתן וכתובה בחזקת יורשי הבעל, פירי דכתובתה אוכל בעל ופירי דנכסים הנכנסים והיוצאים עמה אכלה היא, והלכה כאב"י דהא אמר רב פפא כוותיה דאב"י מסתברא⁵¹".

אך לכאורה קשה שיטת הרי"ף⁵², שבענין פדיון פסק כרס"ג —

"...הלכך לית להו (ליבימין) פירי, דכי תקינו דבגן פירות לבעל — תחת פרקונה הוא דתקינן, והני כיון דלא מיחייבי בפרקונה לית להו פירי; תדע, דהא תגן אלמנה נזונת מנכסי יתומין ומעשה ידיה שלהם ואין חייבין בקבורתה — אלמא דכיון דחייבין במזונותיה מעשה ידיה שלהן, וכיון שאין יורשין כתובתה — אין חייבין בקבורתה, הכא נמי, כיון דלא מיחייבי בפרקונה — לית להו פירי!"

48. תשה"ג שערי צדק חלק ד' שער ד' סי' ל"ה (ע' קלח במהד' ירושלים תשכ"ו), אוצה"ג ע' 248, והביאו גם מהר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה ע' 240, עיי"ש.
- ראה מה שכתב הר"א קרלין במאמרו על "הלכה ומשפט בתש"רס"ג", בספר רס"ג הוצ' מוסד הרב קוק ירושלים תש"ג על הלכה 13, ולא עמד על כל שהבאנו כאן.
49. הערת לרין שם את ג': מכלל הדברים במשנתנו כאן, וע' אוצה"ג יבמות ע' 64 סי' קנ"ד, ולקמן מד.
50. מצוטט עפ"י הלכות גדולות ד' וארשא, הלכות יבום וחליצה דף נט: וכן היא בהלכות פסוקות (מהד' ששון ע' 229): "...ופירי בחייה לא אוכל עד דמיבמא וכו' פירי דכתובה אוכל יבם (ולא "בעל" כבה"ג לפנינו, וע"ע) וכו', והלכה כאב"י וכו'; וע"ע בתוספות כאן ד"ה אע"ג ובתוס' ישנים וברא"ש סי' י"ג.
51. "והא דלא חשיב כיע"ל קג"ם משום דאמוראי בתראי סברי כוותיה" — לשון תוס' תרומ' הנ"ל, וכן הביא הראב"ן ביבמות (מהד' עהרנרייך דף רמ"ב א'); וע"ע בשו"ת אורזרוע סי' תר"מ (ח"א ע' 176) שהביא מספר המקצועות תשובה לרבינו נתן בן רב חנינא גאון (מקירדאן, בדרו של רב גטרונאי בן הילאי גאון בבבל) שהזקקה ליבם קטן יכולה להיוון מדונייתה, ואכמ"ל; וראה בתשובה זו ומקבילותיה באוצה"ג ליבמות ע' 88-91.
- וראה מש"כ בעל נדע ביהודה (כתרא אה"ע סי' ג) אם נפסקה הלכה כאב"י נגד רבא תוך מע"ל קג"ם, וביד מלאכי סימן קנ"ג ואילך, ובאנציקלופדיה התלמודית כרך ט' ע' שה.
52. דף י"ט בוילנא, וגורס בברייתא שם "יבמין", וע"י ברא"ש כתובות פ"ד סימן כ"ב שהביא דבריו וגירסתו, וע"י לקמן.

אך לעומת זאת, כבר ראינו למעלה⁵³ כי לדעת הר"ף הלכה כרבא בסוגיית החולץ, ולכאורה פסקו סותרים עצמם, שאורכא — כיון שיש ליבם פירות עפ"י הסוגיא שם, תחתיהם יתחייב בפדיון כאן!

ושמא יש לומר, כי עיקרה של סוגיית החולץ והמשנה שם בדין ירושה, וכמו שכבר הערנו לעיל; אמנם, מלכתחילה נצטרפה לדין הירושה גם אכילת הפירות, שכיון שהנכסים בחזקת צד אחד, הוא גם אוכל פירותיהם; עם זאת — וללא קשר — לא נתחייבו היבמין בפדיון היבמה; אלא שלאחר שתיקנו חכמים בתקנה מיוחדת כי "פירות תחת פרקונה" — נתבטלה הלכת החולץ לענין פירות ועמדה לענין ירושה בלבד, וזה עומק כוונת הר"ף!

והרא"ש אחרי הביאו את גרסת הר"ף הוסיף וחילק⁵⁴:

"והא דיבם לא אכיל פירות, היינו בנכסים שנפלו לה כשהיא שומרת יבם, אבל נכסים שנפלו לה כשהיא תחתיו דבעל — אוכל יבם פירי לרבא דאמר לקמן בריש פרק הכותב⁵⁵ דידו עדיפא מידה, כדמוכח בפרק החולץ; ומיהו לא מחייב בפרקונה כל זמן שלא כנסה, דלא קרינא ביה ואותבינך לי לאינתו".

יש קושי בחילוקו, שאם אין היבם חייב בפדיון עד שלא כנס, מהיכי תיתי לזכותו בפירות נכסי מלוג — אפילו אם נפלו לה כשהיא תחת בעלה הראשון? כלומר, כיוון שהראש פוסק כרבא, ובנכסים שנפלה בעודה תחת בעלה כ"ע מודים שיש ליורשי הבעל חלק (או הכל) בהם⁵⁶ — כיצד יכול הוא לפסוק לפנינו כרב סעדיה וכר? וכבר הרגיש בקושי זה הרשב"א, ועוד יש בדבריו חוספת חידוש⁵⁷:

"...אדמיפלגי בגופא ולאחר מיתה ליפלגו בחייה ולפירות' — מהא משמע דיבם אוכל פירות נכסי מלוג בדנפלו לה מיהא כשהיא תחתיו דבעל, וקשיא לי — דהא פירות תחת פרקונה תקינו, ויבם אינו חייב לפדות... ואפילו כנסה משמע שאינו חייב לפדותה, שהרי אין לה כתובה עליו... ואם כן האיך יאכל הפירות? ועריך לי עיון...".

53. ע' 437 הע' 32. וכן פסק בשם הר"ף הרשב"א בשו"ת חלק ג' סי' ל"ז וקב"א, ועי' בח"יב סי' י"א ובשו"ת הר"ן סי' מ"ז.

54. הנ"ל בסוף הערה 52, והוא בדף קב"א בדי' וילגא ודף קב"ח בדפ"ר.

55. בבלי כתובות פג.

56. ראה לעיל סוף ע' 437.

57. בחידושי ליבמות ל"ח ב באמצע הדיבור "דאי", וראה מש"כ מהר"ש ליברמן בדבריו בתוס' כפשוטה הנ"ל הע' 48.

והר"ן הביא דבריו של הרשב"א⁵⁸, וניסה ליישב קושייתו:

"...ובודאי דההיא דפרק החולץ מוכחא בהדיא דאותו זכות עצמו שיט ליבם בגופה של קרקע (- לענין ירושה) יש לו באכילת הפירות — ולפיכך אני חוזר לתרץ מה שהקשה הרב ז"ל: דנהי דאין היבם חייב לפדותה... אפילו הכי כל שנפלו לה תחתיו דבעל — יבם אוכל פירות מחציתן, ולא מכח עצמו אלא מכח אחיו שהוא יורשו; ואע"פ שאינה נפדית מנכסי אחיו, הרי לא תלו חכמים פירות בפרקונה לומר שכל שאינה נפדית לא יזכה בפירות, אלא חכמים חייבוהו בפרקונה כל היבא דקרינא ביה ואותבינן לי לאנתו, אבל היבא דלא אפשר, כגון שמת, יורשין זוכין מכחו בפירות ואין חייבין לפדותה; וכן מה שכתב ז"ל שאין היבם אוכל פירות נכס"מ שלה ואפי" לאחר שכנס... נראה לי שאפילו בנכסים שנפלו לה כשהיא שומרת יבם — כל שכנסה אוכל פירות ופודה... דכיון דזכו חכמים ליבם פירות לאחר שכנס — חייב בפרקונה, דהא פרקונה תחת פירות, וכיון שהוא זוכה בפירות חייב לפדותה... מחמת נישואין, כדתנן עשאת יתר עליו הבעל שהוא אוכל פירות בחייה⁵⁹, והוא הדין ודאי ליבם דין הוא שיתחייב בפרקונה, אע"ג דלית לה כתובה מיניה!"

כלומר: א) יש הבדל בין זכוי בפירות מחמת הנשואין, (- היבום) לבין הזכיה בהם מחמת ירושה; במקרה הראשון, הוא מתחייב בפדיון מעצם תקנת חכמים, במקרה השני, כיון שהוא מנוע מסיבה אובייקטיבית-חיצונית לפדות, הוא זוכה בפירות ואינו פודה; ב) הר"ן חולק על הרשב"א בדין יבם לאחר שכנס, ולדעת הר"ן אע"פ שאין ליבמה כתובה, מסיבה שאכ"מ לדון בה — יש לה פדיון, כיון שיש ליבם פירות, וכדין נשואה בדרך כלל. ואע"פ שאין הדברים מפורשים בר"ן, יתכן שהסימן לדבר הוא בכמות: במקרה הנשואין, זוכה היבם בכל הפירות כולם, ולפיכך הוא פודה; אך בבואו לאכול הפירות כיודש, הוא זוכה רק במחצית⁶⁰ — ואינו פודה⁶¹.

58. בפירושו על הר"ף פרק האשה שנפלו (דף ל"ט ע"ב בד" וילנא), בשנויי לשון מעטים.

59. ראה לעיל ע' 363.

60. ראה הערה 32 בפרק זה.

61. ראה לעיל ע' 417 ואילך (בהערה 85 שם), ולפי דברינו שם יתכן לומר כי זו מחלוקת הרשב"א והר"ן: לדעת הר"ן זה תחת זה' בא כנימוק — ובעיקרן נפרדות התקנות, ואפשרי מצב (כלפנינו) בו אוכל היבם פירות ואינו פודה; לעומת זאת סבור הרשב"א כי התקנה הנ"ל באה לומר כי פדיון ופירות נתקנו יחד, זה תמורת זה, ולפיכך אינו מבין מדוע היבם אוכל פירות אם אינו פודה.

4) שיטת הרמב"ם:

נסיים פרק זה בנסייון להבין את שיטת הרמב"ם, שהרבה האריכו בה המפרשים⁶²:

"שומרת יבם יש לה למכור וליתן במתנה נכסים שנפלו לה כשהיא שומרת יבם⁶³, ואין ליבם פירות אפילו בנכסי צאן בדול שהכניסה לאחיו עד שיכנס⁶⁴; מתה כשהיא שומרת יבם — יודשיה מאביה יודשין בנכסי מלוג שלה וחצי נכסי צאן ברזל, ויודשיה הבעל יודשין כתובתה וחצי נכסי צאן ברזל⁶⁵..."

ועיקר הקושי ברמב"ם הוא בענין פירות נכסי צאן ברזל⁶⁶, וכך גסת את הקושיא בעל "מגיד משנה", רבינו חיים וידאל:

"זאין ליבם פירות וכו': בנכסי מלוג הוא מפני שאין היבם חייב לפדותה... ועוד, שאם מתה יודשי אביה יודשין נכסי מלוג שלה... אבל מה שכתב שאפילו בנכסי צ"ב אין לו פירות הוא תימה, למה לא יזכה במחציתן — שהרי אם מתה הוא יודש מחציתן כמבואר בסמוך? ואולי שהוא סובר שאין לו זכות אלא בגוף הקרקע ליורשה אם תמות, אבל לא בפירות — ולא ידעתי מאין הוציא זה, והרבה מן המפרשים חלוקים עליו בזה⁶⁷, ודעת הרמב"ן ז"ל ביבמות שבפירות יש לו המחצית⁶⁸."

שתי קושיות יש כאן על הרמב"ם: הראשונה, כפי שהזכיר ה"ה, שהרי יש לבעל "חזקה" על מחצית מן הנכסים יודשיו וזכים בהם — ומנין לו לרמב"ם להפריד בין זכות הירושה לפירות?

62. פרק כ"ב מהלכות אישות הלכה י'.
63. לכאורה נראה שפוסק כאביי (שלא חילק בין עשה בה מאמר ללא עשה) וכשיטת הגאונים, וכך העיר בעל מגדל עוז כאן; אמנם הרמב"ן (ור"ן בשמו והביאו בעל כ"מ כאן) בחידושי ליבמות ל"א א (ע' רכו במהד' בני ברק תשי"ט) ביאר דבריו גם אליבא דרבא, עיי"ש.
64. וכשיכנס זוכה בפירות, ודלא כהרשב"א הנזכר למעלה, ועי' רש"י בכתובות דף פ' ע"ב (במשנה) ד"ה ילקח בהן קרקע — "אלא שהיבם אוכל פירות אם מייבם אותה", וכך נפסק להלכה בשו"ע אה"ע סימן ק"ס סעיף ו'.
65. ראה לעיל השרה 9, ובמגיד משנה כאן.
66. והראב"ד — השיגו (ישעיה בכל אלה") בענין אחר, ואכמ"ל.
67. בשו"ע הנ"ל: "... ובנכסי צ"ב שהכניסה לאחיו אין לו בפירותיה אלא מחצה, ויש מי שכתב גם בהם אין לו פירות כלל (הרמב"ם) עד שיכנס. (הגהת הרמ"א: וראשון עיקר...").
68. כנ"ל בהערה 63.

ושנית, כפי שהקשה הרמב"ן, הרי בנכסי צאן-ברזל לא תופס הנימוק שכיון שאינו פודה אינו אוכל פירות, "דתחת פירות דצאן ברזל לא תקנו פדיון כלל!"

ונראה לענ"ד, שלאור דברי האורשמה שהזכרנו בפרק הראשון⁶⁹, כי לדעת הרמב"ם התקינו פדיון תחת כל הפירות — הן בנכס"מ והן בנכסי צ"ב — יתבררו הדברים היטב: היבם אינו אוכל פירות מכל נכסיה רק מפני שאינו פודה (ודלא כה"ה שנתן טעם שני לדבר — כיון שיורשי האב יורשין), וכמו שכבר ראינו בדברי רס"ג; סוגית החולק מדברת בירושה בלבד — ויש להפריד אמנם בין דין ירושה לדין פירות!

ומה שהקשה המ"מ "לא ידעתי מאין הוציא זה", יש לומר אולי כי מקורו של הרמב"ם בקושיא על אכ"י שלא ניתרצה בגמרא "ליפלו בחייה ולפירות", וכיון שהרמב"ם פוסק הלכה כשיטת הגאונים וכאכ"י, הנה צריך ליישב קושיא זו בעצם ההפרדה בין דין הירושה לדין הפירות!

ודומה כי כמין תומר הוא: טעם הדבר, הסברה שבהפרדה, הוא שהפירות ניתנו לבעל תמורת הפדיון, ואם אין פדיון — אין פירות; אמנם הירושה תלויה בבעלות, ולכן בחזקה. ומכאן שאם הנכסים בחזקת האשה — יורשי האב זוכים, ואם הנכסים בחזקת הבעל — יורשי זוכים, ואין ענין זה קשור לפירות כלל, שאם היו אפילו הנכסים בחזקת האשה, והבעל או היבם תיבנים בפדיון — היו הם זוכים בפירות⁷⁰!

והיטיב להסביר את שיטת החולקים על הרמב"ם הריב"ש בתשובותיו⁷¹:

"... אלא שאין טעם זה עיקר⁷², שכיון שתקנו חכמים שהבעל יתחייב בפרקונה, כל שאפשר לו להחזירה לו לאשה ולא בזולת זה, ומפני חיוב זה תקנו לו פירות, הנה ביבם ראוי שלא יתחייב בפרקונה ומ"מ זכוחו בפירות, מחמת מה שעומד במקום בעל לא פקע מיניה, ואין כאן משפט מעוקל חלילה, דהוי כמו במדיר את אשתו לדעת ר' יהושע⁷³, דס"ל דאינו פודה דלא קרינן ביה "ואהדרינך" ... ואע"פ שבוודאי נראה שאוכל פירות נכסיה בין הדרה לגירושין; וכן בנטיבת בחיי בעלה ומת שאין היורשין ולא היבמין ויביבין לפדותה⁷⁴ — ואע"פ שאכל פירות שבין שבייה למיתה... ואם חז"ל כמו שתקנו שמפני חיוב פרקונה עד כדי דמיה ועד כדי כתובתה ולא יותר⁷⁵ יאכל פירות נכסיה עשרת אלפים ככר כסף, וכן לפעמים

69. תערה 57 שם.

70. ור' דיוגנו בשיטת הרמב"ם בתקנת ירושהקבורה, לעיל ע' 137; ההשוואה בין שיטת הרמב"ם שם וכאן עדיין צריכה עיון, ואי"ה נשוב לכך במק"א.

71. סימן שפ"ה (ע' קי"ג א במהדורת דייכעש, ד"צ ירושלים תשכ"ח), ובמיוחד בסימן שפ"ז (ע' קי"ד).

72. היינו שאין ליבם פירות משום שאינו חייב בפרקונה.

73. ראה לעיל ע' 395.

74. לעיל ע' 437.

75. לעיל ע' 397 ואילך.

יתחייב בפרקונה ואין לה נכסי מלוג, היו מתקנים גם בן שמפני חיוב פרקונה בחייו בלבד יאכל פירות נכסיה הוא ויורשיו אחריו לעולם — מה משפט מעוקל היה כאן? כל שכן שלא תקנו כ"א ליבם רקאי במקום בעל ובנכסים שזכה בהם הבעל!

כלומר, הקשר שבין תקנת פדיון לתקנת פירות אינו יכול להיות קשר של תמורה, שכן בכמה מקרים אנחנו מוצאים חוסר כל יחס בין שני התשלומים ההדדיים; על כרחנו, שהקשר אינו אלא כנימוק, ומכאן היותו כזה אפשר להמר שחכמים חייבו בפדיון גם כשאין פירות, ולהפך — זיכו בפירות גם כשאין פדיון, כאשר הוא מנוע מסיבה כלשהי! ממילא יתכן שהיבם יאכל פירות (ובודאי בנכסי צאן ברזל שהם בחזקתו) אע"פ שאינו פודה בשום פנים, והפירות ניתנו לו ע"י חכמים מלכתחילה באופן זה.

5) לסיכום הפרק:

מטרתנו בפרק זה היתה לבדוק את מהות הקשר בין שתי התקנות תוך כדי עיון בשאלת היבם; מחד ראינו בסוגיית החולץ ביבמות כי נחלקו אמרואים בפירוש המשנה אם יש מקום לומר כי היבם אוכל פירות בנכסי זקוקתו, וכיון שהגאונים וכמה מן הראשונים פסקו כאב"י — אין היבם יורש נכסי מלוג כלל; ומאידך ראינו כי לכ"ע אין היבם (והיורשים) חייב בפדיון, ולאור הנתונים הללו נסינו לעמוד על המחלוקת היסודית: האם הקשר (המצוי — לשיטת הבבלי וההלכה הנפסקת בעקבותיו — מכל מקום) בין התקנות הוא קשר של תמורה, או שמא אינו אלא קשר מאוחר וחיצוני? כפי שנסינו לשער, סבור הרמב"ם כי הקשר הוא של תמורה, ועל כן אף בנכסי צאן ברזל אין ליבם פירות כיון שאינו פודה; אמנם כבר העירונו כי ניסוחו של הרמב"ם⁷⁶ מורה שהתקנה של "זת תחת זה" היא שלישית בסידרה הכרונולוגית⁷⁷, ועל כרחנו שגם לדעתו הוגדר ענינה של התמורה לאחר ההתקנה היסודית של כל אחת מן התקנות דידן; ושמא בכך יש עוד תוספת נופך להסבר מדוע "חולק" הרמב"ם על הקושיא של "ליפלגו בתייה ולפירות": אמנם נכון, ועל המשנה הקושי קיים, אבל הלכה למעשה — כיון שמאוחר יותר נתקן "זה תמורת זה" — יש באמת להפריד בין ירושה לאכילת פירות!

לעומתו ראינו שיטותיהם של ראשונים אחרים ואת ניסוחו הברור של הריב"ש, כי לא יתכן שהקשר הוא של תמורה, ועיקר ענינו בכלליותו, בעובדה ש"עם הבעלים" חייב לפדות ולעומתו "עם הנשים" נותן פירות, ומכאן שיש מקרים בהם אין ההדדיות חייבת להתקיים.

76. ראה נוסח דברי הרמב"ם, בפ"ב מהלכות אישות הלכות א-ד.

77. וכך סבור גם הרמ"א בלאך בשערי תורת התקנות (הג"ל בהערה 2 בפתח השער), עמ' 217.

פרק ששי

תקנת זמן בגיטין

1) סוגית גיטין

עלינו לברר כאן תקנה נוספת של חכמים, הלא היא לכתוב בגט את תזמן המדויק שבו נכתב¹; הקשר שבין תקנה זו לתקנת פירות חשוב לנו משתי בחינות: א) ברצוננו לעמוד על תחומי הזמן שבו חלה תקנת פירות, וכפי שיבואר, ב) יש בסוגיא זו מולקת ראשונים המחזירה אותנו לבידור הקשר שבין תקנת פירות, וכפי שנברר בע"ה². מקור ההלכה במשנת גיטין³: "הכותב טופס גיטין צריך שיניח...ומקום הזמן... מפני התקנה".

וכך מצינו בבבלי גיטין⁴:

"איתמר: מפני מה תיקנו זמן בגיטין? רבי יוחנן אמר משום כח אחותו, ריש⁵ לקיש אמר משום פירות; ריש לקיש מ"ט לא אמר כד' יוחנן? אמר לך⁶ — זנות לא שכיחא; ורבי יוחנן מ"ט לא אמר⁷ בריש לקיש? — קסבר יש לבעל פירות עד שעת נתינה... והא איפכא שמעינן להו, דאיתמר: מאימתי מוציאין לפירות? רב יוחנן אמר משעת כתיבה⁸, וריש לקיש אמר משעת נתינה! — איפור".

פירוש הדברים בקיצור: לדעת ר' יוחנן כותבים זמן בגט כדי שלא יוכל הבעל לכתוב גם ללא זמן ואם תזנה אשתו — קרובתו יתפה עליה ע"י שיזיף וירשום במקום הפני תאריך

1. או נחתם, ועוד נדבר בהלן. ראה לענין תקנה זו מש"כ עכשיו הרב אליהו גרינצייג ב"יד רא"ם" (תשל"ה).
2. ראה לענין תקנה זו, מש"כ פישר ב— JILG (האהרבהך הפ"פ) כרך ט' (1911) ע' 56 והע' 2. וראה שצייין שם לרמב"ח בגטפשוט סי' קכ"ו ולר"י נבון בגט מקושר באותו סימן, עיי"ש.
3. פ"ג מ"ב, דף כ"ו, א'.
4. דף י"ז א-ב, וש"נ עפ"י דקדוקי סופרים למס' גיטין מהד' פלדבלום, וראה לעיל ע' 357 הערה 19.
5. מ: וריש, וכן לקמן.
6. א נוסף: ריש לקיש.
7. במ ליתא.
8. בתוספות ר"ד כאן משעת חתימה, ועי' תוס' ד"ה איפור בע"ב, וכן הוכיח הרשב"א בחידושו כאן ד"ה בשלמא.

קודם לזה שעליו העידו שבו ונתה; לדעת ר"ל אין צורך בתקנה במקרה זה, כיון שבדבר שאינו שכיח לא תקנו חכמים, והסיבה לתקנת זמן בגט היא שמא יאכל הבעל פירות נכסי האשה שלא כדין בין תאריך כתיבת הגט לבין תאריך נתינתו; רבי יוחנן חולק בעצם הלכה זו, ולדעתו אוכל הבעל פירות עד שעת נתינתו בדין; מקשה הגמרא שמצאנו לר"י ור"ל מחלוקת הפוכה, כאשר ר"י הוא הסובר שמוציאין הפירות מן הבעל משעת כתיבתו ור"ל סובר שמוציאים משעת נתינת הגט, ומתרצת הגמרא כי יש להפוך את הגירסא, ור"י כר"ל ולהפך.

מתברר אם כן, כי רבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בתחומי-הזמן שבו חלה תקנת פירות: לר' יוחנן משתרע זמן זה על כל משך הנשואין הפורמלי — וכיון שאין הכריתות הגמורה חלה אלא משעת נתינת הגט¹⁰, זוכה הבעל בפירות עד שעת הנתינה, ואילו לר"ל חלה תקנת פירות רק כל עוד מתקיימים הנשואין בפועל, וכיון שמשעת כתיבת הגט אסורים בני הזוג ביחוד¹¹, אין הבעל זוכה משעה זו בפירות.

אלא שמן הגמרא לא נתברר עדיין אם אמנם רבי יוחנן הוא הסובר כך ור"ל כך וכדברינו, שהרי הביאו שם מימרא הפוכה והקשו ממנה על הראשונה, ותירצו "איפוך", ולא נודע אם היפוך זה חל על המימרא הראשונה או על השנייה!

לדעת רבינו חננאל¹² יש להפוך את המימרא האחרונה (בתרייתא), אך בעל העטור¹³ הוכיח מן הירושלמי כי יש להפוך דווקא את הראשונה ("קמייתא"), וזו לשון הירושלמי¹⁴:

"אמר רבי יוחנן: פסול מפני אכילת פירות. אמר ליה ריש לקיש: מעתה תחוש לגיטין הבאים ממדינת הים שמא נכתבו ביום ונחתמו בלילה? אמר ליה — זה זיזפו ממקום אחר!"¹⁵

וכיון שלא נסתפק הירושלמי בגירסא (ולשיטת התוקרים החדשים עדיפות המסורות הירושלמיות על הבבלויות — לפחות במה שנוגע לחכמי א"י כר"י ור"ל) יש לשער כי אמנם רבי יוחנן הוא הרואה באכילת פירות את הנמוק העיקרי לתקנת זמן בגיטין, וממילא שאין

9. עפ"י רש"י; ועי' תוספות שם ע"ב ד"ה עד.

10. "וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה" (דברים כד, א), והשוה רמב"ם הלכות גירושין פרק א' ה"ג ובמקורות שציין המ"מ שם.

11. ראה בדברי הר"ף לקמן, והשוה רמב"ם פ"ג מהלכות גירושין ה"ה.

12. רא"ש בפסקיו כאן, ואוצה"ג בליקוטי רבינו חננאל ע' 11.

13. ראה דבריו לקמן.

14. גיטין פ"ב ה"ב (דף י"א בדפ' וילנא).

15. ועיי"ש בפנ"מ ובריב"ז שפירשו מחלוקתם כמימרא בתרייתא שלפנינו.

הבעל אוכל פירות אלא עד שעת כתיבה...¹⁶ וחשיבות הענין היא משום הכלל "רבי יוחנן ריש לקיש — הלכה כרבי יוחנן"¹⁷;

ומשבאנו לענין ההלכה, הנה הענין סבוך מעט, וכמדומני ששלשה שקולים ראויים להתלבן לצורך ההכרעה: א) אם "איפוך" בתרייתא או קמייתא; ב) אפילו אם נכריע כי איפוך בתרייתא — האמנם הלכה כאן כרבי יוחנן? ג) הנוכל להציע שיקול הגיוני, "סברא", לטובת אחד הצדדים החולקים?

(2) שיטות הראשונים

א) לענין איפוך:

- 1) פירש רבינו הנבאל איפוך בתרייתא¹⁸.
- 2) בעל העטור¹⁹: "ומסתברא מדרסינן בירושלמי ר' יוחנן אמר משום אכילת פירות, שמע מינה דקמייתא מפכינן, ור"י ור"ל קי"ל כרבי יוחנן..."
- 3) רמב"ם²⁰: "הא דאמרינן איפוך, נראה לי מדלא איסתיימינן איפוך בתרייתא או קמייתא, ומאי חזית דאפכתהך — איפוך אידך, ואשבתן נמי בכמה דוכתא בתלמודא דאיתמר "הניחא למ"ד משום פירות אלא למ"ד משום נתינה"²¹, ולא אמר "הניחה לר"י או לר"ל" — שמע מינה דבגמרא נמי מספקא הי מינייהו; וכיון שכן אין כאן הכרע גמור לפסוק הלכה בפירוש... והגאונים נחלקו בדבר".
- 4) רא"ש²²: (אתרי הכיאו את בעל העיטור הנ"ל) "... ואף מן הירושלמי אין ראייה כי הוא פליג אנמרא דידן, כי אינו מפרש בירושלמי טעמא דבת אחותו, אלמא גם ר' יוחנן אית ליה טעמא דפירות, אבל בגמ' דידן דפליגי, משמע ד"איפוך" קאי אבתרייתא, דאי אקמייתא קאי — הוה ליה לפרושי ולומר "אלא איפוך" — ומדקאמר "איפוך" סתמא, משמע דקאי ארסמיה ליה, הלכך ק"ל כר"י דאמר יש לבעל פירות עד שעת נתינה..."

16. אך ראה עכשיו בחוספתא כפשוטה לגר"ש ליברמן לסדר נשים. ב"תיקונים ומילואים" ע' 992-993 שלדעתו (ר' ד"ה עמ' 739 ולהלן "כרב" ואלף) עיקר התקנה אף לר' יוחנן משום שמא יחפה על בת אחותו, והדיון רק בגט שנכתב ביום ונפסל בלילה, שבו נחלקו ר"י ור"ש, ועיי"ש. אך ראה באור שמח (לרמב"ם פ"י מהל' גירושין הל' ל') שאף הוא רואה דברי הירושלמי עיקר, עיי"ש.
17. בבלי יבמות פרק החולץ דף ל"ז א "הלכה כרבי יוחנן בר מתלתי, ועי' ב"יד מלאכי" סימן תקס"ח (ע' 95 במהד' ברלין תרנ"ז, ד"צ ירושלים תשכ"ג) שרבים מן הראשונים סוברים שיש לכלל זה הרבה יוצאים מן הכלל בתנאים שונים, ועי' באנצ' התלמודית כרך ט' ע' ש"ב.
18. ראה לעיל הע' 12, וחזרנו כאן על דבריו להשלמת התמונה.
19. מהדורת ר' מאיריזנה מאמר ראשון ערך זמן, דף ו' ע"ב, והביא דבריו הרא"ש כאן.
20. בחידושי לגיטין י"ז ב ד"ה הא, ע' שלא במהד' בני ברק תשי"ט.
21. זו ט"ס ככל הנראה, וצ"ל או "משעת נתינה" או "משום בת אחותו", וראה, למשל, דוגמא לדבריו בגיטין כ"ו ב.
22. גיטין פרק ב' סימן ד'.

כל קשת הדעות האפשרית פרושה לפנינו: מן הירושלמי, משמע לכאורה, שיש להפוך קמייתא; מסגנון הבבלי, יש ללמוד לכאורה שנתכוונו להפוך בתרייתא; אבל מסגנון הבבלי בכל מקום "למאן דאמר" ולא בפירוש שם האמורא — משמע לכאורה שהדבר בספק אצל האמוראים עצמם!

ומסתבר, שטוב נעשה אם נבדוק שקוליהכרעה אחרים, שמא מתוכם נוכל להכריע גם בשאלת איפוך.

(ב) שקולים לטובת פסיקה הלכה כריש לקיש:

(1) ר"ף²³: "איכא מאן דאמר הלכתא כרבי יוחנן, ואיכא מאן דאמר הלכתא כרבי שמעון בן לקיש דאמר משעת כתיבה, כדקיי"ל לענין ג' חדשים (להלן בבבלי²⁴): "איחמר מאימתי מונין²⁵ לגט? רב אמר — משעת נתינה, ושמואל אמר משעת כתיבה²⁶... והלכתא משעת כתיבה"²⁷) והא — לאו מילתא היא, דהתם לענין 'מאימתי מונין לגט' — בייחוד תליא מילתא, וכיון דאינו מתייחד עמה משעת כתיבה²⁸ — מונין משעת כתיבה..."

(2) בעל העטור²⁹: "... ומפרטי רבוותא איפוך בתרייתא, ואיכא פלוגתא ביניהו, שבעל מתיבות³⁰ פסק כריש לקיש דאמר משעת כתיבה וזמן משום פירות, ורב אלפס פסק כר' יוחנן וזמן משום בת"אחותו. ורבינו חננאל כתב פלוגתא דרבוותא, ולא אכרע בחד³¹ מיניהו³². ואנן מסוגיא דשמעתא לא סלקא לן הילכותיה³³, דשמעתא

23. לסוגיין, דף ח' ריש ע"ב בדף וילנא.

24. דף י"ז א.

25. רש"י: ג' חדשים שהאשה צריכה להמתין (היינו ג"ת אבתנח).

26. כך גם פסק הירושלמי ביבמות פ"ד ה"א (ו' ע"ב): והלכה, מונה לגט משעת כתיבה אם לא נתייחד עמה, אבל הגר"ש ליברמן בהערותיו לספר המעשים (תרביץ ספר ב' ע' 138, וחזר ונדפס בקובץ "ספר המעשים" בהוצ' ציון ת"א תשל"א ע' 32) חושד כי פסקה זו נוספה בירושלמי במאוחר ועפ"י הבבלי, ולדבריו סתם ירושלמי מתנגד לזה, וכמו שפסק אף בספר המעשים (במאמרו של לוי בתרביץ א' ע' 98) כי על האשה להמתין ג"ת מיום נתינת הגט, עיי"ש.

27. כלומר, כיון שלענין חיי אישות נפסקה הלכה כשמואל, גם לענין פירות יש לפסוק כר"ל.

28. ראה הערה 11 לעיל.

29. הנ"ל בהערה 19.

30. חבור א"י קדמון, והוציאו רכ"מ לוי מליקוטי ראשונים וכ"י בירושלים תרצ"ד, ראה שם: דברי בעל העטור (שהוא ראש המביאים את בעל המתיבות מכין הראשונים) במקומו צוטטו אצל לוי שם בע' 42, וע"ע באו"ז ח"א סי' תשי"ב.

וידוע כי המתיבות קשור בירושלמי, ולפיכך פשוט כי פסק כר"י בירושלמי שהוא ר"ל בבבלי... (ור' לעיל ע' 368 הערה 100).

31. יתכן שצ"ל כחד.

32. למעשה ראינו כי לדעת ר"י איפוך בתרייתא, ויתכן כי מה שלא הכריע הוא משום שיש מקום לפסוק — על אף תהיפוך! — כריש לקיש, וכמו שמבואר בעטור להלן.

33. בשער החדש מציע להגיד: מסוגיא דשמעתא לא סלקא לן הלכתא.

אליבא דתרווייהו אולא, ור"ש³⁴ פירש דכולהי קשויתא אליבא דתרווייהו הוי;
...ולפידוש רבוותא, רמי בר חמא נמי הכי סבירא ליה³⁵, ואישתכחא דעולא³⁶
ורמב"ח וריש לקיש קיימי בהד שיתטא, הלכך ר' יוחנן יהירא הוא לגביהן ולית
הלכתא כוותיה³⁷ — ועוד, דר' שמעון דמתניתין הכי סבירא ליה דמשום פירות
הוא³⁸, וכן הלכתא³⁹.

נמצאו השיקולים לטובת ריש לקיש שלושה: א) נפסקה הלכה כשמואל כי מוגין ג' חדשי
אבחנה משעת כתיבה (והר"ף מחלק שאין הכרח מכאן); ב) רמי בר חמא ועולא סוברים
כר"ל ור"י יחד בדעתו; ג) לשיטת הירושלמי יש להפוך את המימרא הראשונה, ולכן אף אם
נפסוק כר"י — הלכה כר"ל לפני ההיפוך.

ג) שיקולים לטובת פסיקת ההלכה כרבי יוחנן:

1) ר"ף⁴⁰: "...אבל הכא לענין פירי — בפרקנה תליא מילתא כדאמרינן יתקנו
פרקונה תחת פירות, וקיי"ל⁴¹ דלא פקע פרקונה מיניה עד דמטי גיטא לידה,
הלכך כל כמה דמחייב בפרקונה — אית ליה פירי, ושמעתי מינה דהלכתא כרבי
יוחנן⁴²".

ונראה מדברי רבינו, כי השקול המרכזי בפסיקת ההלכה כרבי יוחנן מבוסס על ההגיון
המשפטי הישר: מאחר ולא סביר לומר כי הפרקון תלוי בגורם אחר מלבד משכם הפורמלי-
חזי של הנישואין, והיינו עד פקיעתם במתן הגט, וכיון שזכות אכילת פירות נזקשרה בחובת
הפדיון, על כרחנו שהלכה היא כר"י ובעל אוכל פירות עד שעת נתינה. אלא שדברי הר"ף
הללו הועמדו בספק ע"י הרמב"ן ובעקבותיו הר"ן, וזו לשונם:

34. הוא רש"י, ובניגוד לתוספות שם י"ח א ד"ה אנהיה.

35. ראה יבמות נ"ב א, וראה מה שהשיגו הרא"ש כאן.

36. בגיטין כ"ז ב' וד' ר"א"ש הנ"ל.

37. ראה הערה 17 לעיל.

38. במשנה (פ"ב ב, י"ז א) מכשיר רבי שמעון גיטי נשים שנכתבו ביום ונתתמו כלילה — בניגוד לחכמים
הפוסלים — ובבבלי להלן דף י"ח א: "אמר רבא מאי טעמא דר"ש? קסבר כיון שנתן עיניו לגרשה שוב
אין לו פירות" ויש הרבה מקום עיון בכאן. — הרי אם אין הלכה כר"ש (שהוא יחיד נ' רבים) כיצד
פוסק העטור כר"ל; מאידך — לשיטת ר"י כיצד נסביר מחלוקתו של ר"ש? ואכ"מ.

39. ולדבריו אתיא שפיר מה שנקט ר"ל כל הזמן לשון "כתיבה" ולא לשון "חתימה" (ראה הערה 8 לעיל),
שכן בזה נחלקו — לר"ל — רבנן ור"ש במשנה, ועי' תוס' ורשב"א שהכריחו שלר"ל לאו דווקא
כתיבה אלא כוננתו לחתימה ופסק ר"ל כרבנן, ולדברי העטור פסק כר"ש, ודו"ק. וע"ע בשער החדש
כאן ס"ק ל"ג במה שנחלקו הראשונים בסוגית גיטין כ"ז ב אם כתב גט לארוסתו ואח"כ נשאה אם
פקע זכות פירות ואכמ"ל.

40. המשך דבריו לעיל, ליד הע' 23.

41. ע"ע היכן נפסקה הלכה זו, וראה לקמן ברמב"ן ור"ן שהקשו כן.

42. וכן הביאו דבריו ופסקו כמותו הרשב"א בחידושיו כאן והמאירי.

(2) רמב"ן⁴³: "זמה שכתב רבינו ז"ל⁴⁴ דקיי"ל דלא פקע פרקונה עד דמטא גיטא לידה — איני יודע מנין לזו דלא ליפקע בכתיבת הגט לכשיתגרש בסוף⁴⁵ — דודאי למאן דסבר הכי, פקעה!

זמדלא איתברר הי מנייהו כד"י, מטפיקא לא נפקא מילתא; ועוד... משמע דעולא ס"ל כמ"ד משעת כתיבה...⁴⁶

(3) רבינו נסים⁴⁷: "דברי הר"ף ז"ל בכאן צריכים עיון: דמנא ליה דלא ליפקע פרקונה בכתיבת גט לכשיגרש בסוף? — ודאי מאן דאית ליה משעת כתיבה בפירות — פרקונה נמי פקע בההיא שעתא! ועיקר פיסקא⁴⁸ דההיא שמעתא הוא מדאיתמר בגמ' וכו' איפוך, ולא מסיימי אי מפכינן קמייתא או בתרייתא... אבל מטמע דקושטא דמילתא היא דר' יוחנן הוא דאמר משעת נתינה, וק"ל כוותיה..."

כלומר, הר"ן פוסק הלכה כר"ף ולא מטעמו — ולשיטת הר"ן עיקר הארגומנט לפסיקה כד"י הוא כהבנת ה"איפוך" בדרכו של הרא"ש⁴⁹; אלא שלדיוגנו חשובה ההבנה במחלוקתם של הר"ף והר"ן: יתכן שלדעת הר"ן תלויה תקנת הפדיון בזכות הפירות, ואם אין פירות אין פדיון — בעוד שלדעת הר"ף תלויה זכות הפירות בתקנת הפדיון — ואם אין פדיון, ורק אז, אין פירות!⁵⁰

אלא שדיון זה מביאנו כבר אל השאלה אם "פרקונה עיקר" או פדיונה, ושאלה זו עתידה להתברר לקמן בפירוט בע"ה⁵¹; ולאור מה שיובא שם יוברר, כי הן לדעת הר"ף והן לדעת הר"ן פרקונה עיקר, ומחלוקתם כאן עדיין צריכה עיון⁵².

ובעל קרבךנתנאל⁵³ ניסה לישב קושית הראשונים על הר"ף:

"... ויש ליישב דברי הר"ף מיצד הסברא: דבשלמא כל זכות שיש לבעל ממנה, כיון דדעתו לגרשה משעת כתיבה — ראוי שיפסיד כל

43. הנ"ל הערה 20.

44. הר"ף.

45. כלומר, החיוב יפקע משעת הכתיבה, אבל הדבר יתברר למפרע רק בשעת הגירושין עצמם, וכן הוא בר"ן לקמן.

46. וע"י במגדל עזו על הרמב"ם פ"א מגירושין הלכה כ"ה.

47. על הר"ף שם, ד"ה איכא.

48. יש גורסים כאן ספיא.

49. לעיל ע' 448.

50. בפשטות י"ל שהר"ן מסכים לר"ף שחנת פירות תלויה בתקנת הפדיון וחולק הר"ן רק על ההנחה שבפדיון חייב הבעל עד שעת נתינה.

51. בפרק השביעי.

52. צ"י לקמן ע' 473: הרב שאול ישראלי שליט"א, בפד"ר סרך ה' ע' 381 טרח להסביר מחלוקתם בדרך משלו, עיי"ש. וראה עוד מש"כ בזה האו"ש (פ"ו גירושין הל' ל').

53. על הרא"ש הנ"ל אות ה', ומקורו ב"נתיבות המשפט" על ספר מישרים לרבינו ירוחם נתיב כ"ב ח"י.

זכותו שייש לו ממנה, אבל זכות שהוא לטובת האשה, כל זמן שלא נתגרשה בפועל — מהיכא תיסק ארעתיה דתפסיד? דא"כ כל אדם יעשה כן להפקיע זכות אשתו ממנו...!"

על כל פנים, מצאנו כי לשיטת ראשוני ספרד, ההלכה כר' יוחנן, ותחום זמנה של תקנת פירות (ותקנת הפדיון!) הוא עד לגירושין ממש, היינו עד שעת נתינת הגט; לעומת זאת ראינו כי לדעתו של בעל העיטור יש לפסוק כר"ל בסוגיין, ואין לבעל פירות משעה שכתב את הגט — כלומר, משעה שנתן עיניו לגרשה. סיוע לדברי בעל העיטור מצאנו ממקום אחר לגמרי — והוא ממעשה דתותרנית.

(3) המעשה באשה התותרנית

הבבלי במסכת בבא בתרא⁵⁴ מביא מעשה כאדם שנכנס לחורבה עם אשה תותרנית⁵⁵ — ליתר דיוק, שחשד בה כי כזו היא — על מנת לבדוקה, ובבדיקה נמצא שאיננה כזו⁵⁶; לא הספיקו לצאת משם, עד שנפלה עליה החורבה ומתה, ואמרו חכמים "הואיל ולא נכנס אחריה אלא לבדוקה — מתה אינו יורשה"⁵⁷.

ונחלקו הראשונים בביאור הדברים להלכה:

לדעת הרשב"ם יש לגרום בגמרא "הואיל ונכנס אחריה לבדוקה", והספור מדבר באשה נשואה; לדעתו, אין הבעל יורשה כיון שכלל בדינו שמי שנתן עיניו לגרש את אשתו — אינו זכאי בממונה כבעל, וכמ"ש בגיטין⁵⁸.

(וכן הביא בשם הרשב"ם המרדכי בגיטין⁵⁹, אחרי הביאו את דברי הר"ף בסוגיין, שהוסיף: "והיינו דלא כפירוש הרשב"ם בפרק מי שמת גבי מעשה דתותרנית").

54. דף קמ"ו א-ב.

55. חסרת חוש הריח.

56. כדי שלא לסטות מעיקר הדיון עד כמה שאפשר, אינני רוצה להכנס לביורוה השלם של סוגיא זו על גווניה השונים ופירושיה המרובים; אם נמצאה תותרנית אם לאו — נחלקו המפרשים, וראה משהו להלן.

57. ור' לעיל בשער הירושא ע' 236 ואילך.

58. י"ח א, וראה לעיל הערה 38; קצת קשה לכאורה כי הרשב"ם מסתמך על זה:סבר בדעת ר' שמעון — אלא אם כן הוא פוסק הלכה כמותו, ואז דאי הוא שהלך בשיטת העטור! ועי' בתדושי המהרש"א כאן, שלפירושו של הרשב"ם מוכרחים לומר כי אמנם נמצאה תותרנית — אחרת הרי נתפיים עמה ושוב יורשה! וראה לקמן בדברי הר"י מיגאש. אמנם דאי שצריך תחילתו של מעשה גירושין, כגון כתיבת הגט; שבכל מקרה אחר ואפילו "ביקש להוציאה עדיין הוא יורשה, וראה לזה בשו"ת הגאונים שע"צ סי' ע"ג, ובהלכות קצובות (תש"ד ע' 27) ומעשה הגאונים סי' ע"ג, והביאם מהר"ן אפשטיין במאמרו על ספר המעשים לבני א"י (תרכ"ב ע' 35, קובץ ציון הנ"ל ע' 36), עי"ש ואכמ"ל.

59. סימן של"ו.

ואחיו הצעיר ממנו, רבינו יעקב תם, חולק עליו בחוספות שם⁶⁰ מפני שבין לר"ל ובין לר"י יש לאשה פירות עד שעת כתיבת הגט, לפחות. ומעמיד את הספור כגירסת הגמרא בארובה, ומה שאינו יורש הוא משום שלא כנסה באותו ייחוד שבחורבה...⁶¹ ובשיטה שלישית הולך רבינו יוסף אבן-מגאש בחידושו כאן: לדעתו, מדובר בגשואה, אולם כיון שאמרה "כותבות יריתו" נגלה הדבר שתותרנית היתה, ולכן יש לגישואין דין מקח טעות (אמנם, צריך גט) — והבעל אינו חייב כתובה, ולכן גם אינו יורשה! נראה לומר, כי הרשב"ם ורבינו תם נחלקו בשאלת תיהום זמנה של תקנת פירות: לדעת הרשב"ם, כיון שנתן עיניו לגרשה שוב אין לבעל פירות, ובה במידה אינו זכאי ליורשה (ושמא אף אינו חייב בפרקונה) — אך לדעת רבינו תם הרי יש לה עדין פירות, וע"כ המעשה דנן אינו מטפל כלל בשאלת זכויותיו הממוניות של הבעל, ומה שאמרו חכמים שאינו יורשה — משום שזו הזכות היחידה שיש מקום לדבר עליה — ולכן פירש בארוסה שלא הכניסה לייחוד!

ומעין ראיה לדברינו יש במה שהקשה רבינו אשר על דברי הרשב"ם⁶²:

"ועוד תמיה לי, מה ענין אכילת פירות שהוא תקנת חכמים, ואפשר שלא תקנו לו כשנתן עיניו לגרשה, אבל ירוטה דאורייתא⁶³ — מי הפקיע ירוטתו אם הוא שונאה? אטו אב שבנו שונאו⁶⁴ לא יירשנו? ועוד, אי הא עובדה בגשואה איירי, מה הוצרך להכנס אחריה לחורבה כדי לבדקה — למה לא בדקה בתוך ביתו?⁶⁵"

מדבריו למדנו, כי אמנם קשר רשב"ם את זכות אכילת הפירות לזכות הירושה, (והרי "משנתן עיניו לגרשה" נאמר דוקא לענין "שוב אין לו פירות!") — ואע"פ שחילק ואמר כי לשיטת ר"ת יתכן לפסוק כר"ל ואעפ"כ אין הבעליהארוס יורש, מכל מקום נראה כפשוטם של דברים שר"ת הולך בשיטת התוס' והראשונים הספרדיים ופוסק הלכה כרבי יוחנן, בעוד

60. ד"ה נכנס.

61. ועפ"י משנת כתובות (מ"ח ב) "לעולם היא ברשות האב" וכו'.

62. רא"ש פרק ח' סימן ט"ז, אחרי הביאו מחלוקתם והכרעתו כר"ת.

63. ועי' בחידושי אורשנח על הש"ס (מהר" גרינולד, ירושלים תשכ"ז) ע' רלב שתיריך קושיית הרא"ש, שהרי המעשה בתותרנית נמסר כאן ע"י רב יהודה אמר רב (אמנם בנימיקריוסף על הר"ף כאן גרס "אמר שמואל") ורב סובר (בכתובות פ"ג ב) כי ירושת הבעל דרבנן!

64. דומני שצ"ל אב ששונא את בנו.

65. קושיא זו של הרא"ש אפשר אולי לתרץ באמרנו כי לא רצה לבדקה בתוך ביתו מחשש שמא תדע מה החביא בכגדה ועי' ברא"ש שם מה שתיריך קושיית רשב"ם על שיטת ר"ת; ועי' בפלפולא הריפתא (לרבינו בעל תוי"ט) שם את ש' שהקשה שהלא בכתובות פסקינו שירושת הבעל דרבנן, דתיריך שמא עשו בה חיזוק כשל תורה, דבריו דחוקים מעט, שהלא מכל מקום יכולים חכמים להפקיע ממון, ובאמת עפ"י אפשר היה לתרץ קושיית הרא"ש שאפי' אם ירושה דאורייתא, מ"מ חכמים הפקיעו במקרים מיוחדים והפקר ב"ד הפקר.

הרשב"ם הולך בדרכו של העטור (בן זמנו הצעיר ממנו); לפיכך יפ"ם דברי הר"י מיגאש, תלמיד הר"ף, שמכח הראיות הפנימיות בסוגיא סובר אמנם כי מדובר בנשואה, אך כיון שבוודאי אף הוא פוסק כר"י בעקבות רבותיו — העמיד את הענין במקח טעות ולא קיבל את דברי הרשב"ם ש"משנתן עיניו לגרשה" וכו', ודו"ק.

ויש אריכות רבה בראשונים כאן בסוגיא⁶⁶, ולענינו נזכיר כאן עוד מה שהביא במדרכי בשם ראשוני אשכנז⁶⁷:

רבינו יואל הלוי פסק כר"ף שירושת הבעל פוקעת רק בגרושין גמורים; וראב"ה לא נראה לו כרבינו תם, וכתב דאפילו לדברי המפרשים בנשואה, דווקא בתורתנית שהוא פושע, שהרי אינה ראויה לגרש בשביל מום קטן כזה!

כלומר: אין כאן עוד מחלוקת משפחתית (בין רבינו יואל הלוי, חתן הראב"ן, לבנו הראב"ה); ולעולם אין הירושה נפקעת אלא בגירושין גמורים; ומכל מקום במקרה הזמיון שלנו, הפקיעו חכמים את הירושה מן הבעל, שכיון שרצה לגרשה משום דבר שאין ראוי לגרש בגינו — קנסוהו!⁶⁸

ובהמשך מביא המדרכי בשם הר"ר אברהם ביה"ם מרגנשבורג⁶⁹ דאין הלשון משמע כרבינו תם, שהלא "אשתך תותרנית היא" קאמר, ולא 'ארוסתך'... ועוד, דחורבה אינו מקום סתירה (היינו להתייחד בו)... ונמצא שלפי דבריו היו קידושי טעות (שהרי הבעל הוא היחיד שמעיד אם תותרנית היתה אם לא)... ואינו יורשה.

נמצא על כל פנים, כי כמה מראשוני אשכנז נטו דווקא אחרי פירושו של רשב"ם, והמחלוקת בענין זמנה של תקנת פירות איננה יותר דעת יחידים כעטור ורשב"ם, והיא לובשת — אולי — אופי טריטוריאלי, כאשר חכמי ספרד וכמה מן הצרפתים, פוסקים כרבי

66. כמה אזכורים בקצרה: הרמ"ה פירש בכנס סתם לחורבה שקנה, אבל כאן כיון שנכנס לבודקה לא קנה; המאירי מביא דעת הרשב"ם ופוסק כמותו "ולענין פסק, זו אינה אף לפירות", ולהלן מביא דעת הר"י מיגאש; הטור מביא דעת רשב"ם "ולא נראה לא"א הרא"ש, שהירושה נפקעת רק בגירושין גמורים", וע"י ב"י שם שהביא רשב"ם, ורבינו ירוחם שהביא במישרים (נכ"ג ח"ה) דעת הר"י מיגאש, ועיי"ש במה שכתב בדעת הרמב"ם.

67. ב"ב פ"ח רמ"ז תרי"ב.

68. ולשיטתם בודאי ירושת הבעל דרבנן, והשוה לדברי הרא"ש למעלה; והנה בעל העטור בעצמו פוסק שאין הירושה פוקעת מן הבעל אלא בגירושין גמורים (עי' דבריו בערך "מרד", מהד' רמא"י ס"ח ד), ועל כרחק שיש להבדיל בין דין פירות לדין ירושה, וע"ע גוסף. וע"ע במה שהביא שם העטור לענין ספק מגורשת שנחלקו הראשונים אם יש לה מונגות ופרקון ואם כעלה ירושה, ואע"פ שיש קשר בשאלה זו לענינו, אין ברצוננו להאריך בה כאן, וראה בשער ירושה לעיל, ע' 236 ואילך.

69. הוא כנראה ר' אברהם בר' משה, וראה עליו כמבוא לראב"ה (אפטנבויר) בע' 306 זמ' שנחלק אפטנבויר עם אורכך בספרו "בעלי התוספות" ע' 358 הערה 48 בענינו.

יוחנן, ואילו חכמי אשכנז וכמה צרפתים⁷⁰ פוסקים כריש לקיש וכרבי שמעון, שאין לו לבעל פירות משעת כתיבת הגט, "משנתן עיניו לגרשה"⁷¹.

4) הערה לזמנה של תקנת פירות

הר"מ בלאך ב"שערי תורת התקנות"⁷² האריך לבאר עניניה של תקנת זמן בגיטין, ואנו עסקנו בה רק מצד דיוננו בתקנת פירות; והנה בדבריו שם⁷³ העיר, שכמו שיוצא ברור מדברי התוספות והרא"ש⁷⁴ שעיקר תקנת זמן — לרבי יוחנן — נתקנה בימי בית שני, כאשר נהגו דיני נפשות⁷⁵ — כך אין סברא לומר שריש לקיש נתלק על ר"י גם בענין זמן התקנה, ובודאי שאף תקנת פירות לר"ל היא קדומה ומאוותה תקופה — מימי בית שני⁷⁶.

ואע"פ שאין דבריו מכריעים (שהלא בכל זאת יתכן כי נתלק ר"ל גם על זמן התקנה) — הם בהחלט מצטרפים למה שהעלינו למעלה כי תקנת פירות קדומה היא, ובודאי לדעתם של ר"ל ור"י שנחלקו בענינה בבעל המביא בכורי אשתו, וכמ"ש, ודו"ק.

5) לסיכום הפרק

בתקנת זמן בגיטין נתלקו רבי יוחנן וריש לקיש אם עיקרה משום שמא יחפה על בתאחותו או משום אכילת פירות, ומצאנו שתי גירסאות בתלמוד אם הבעל זוכה בפירות עד שעת נתינת הגט או רק עד שעת כתיבתו, כאשר לאחת הגרסאות ר"י סובר עד שעת נתינה ור"ל עד שעת כתיבה, ולחברתה השיטות הפוכות. עמדנו על מחלוקת הראשונים באשר לפסיקת ההלכה בסוגיית גיטין, ועמדנו על מחלוקת מקבילה במעשה האשה התרנית

70. והעטור — על אף קרבנו לספרד (מרסיל) — משמש מעין גשר בין השיטות;
71. ואולי בכך מתבאר גם מדוע לא הסכימו עם התוספות שיש לגרוס בדברי ר"ל "משעת חתימה", וכמ"ש למעלה.
72. וראה בשו"ת מהר"ל החדשות (מכון ירושלים תשל"ז ע' ש"ג-ד) שכל רבני אשכנז חולקים על הרשב"ם.
73. כרך ב' 2 (כרך ד' במהד' מקור הנ"ל בהע' 1 בפתח השער) עמ' 208 ואילך.
74. ראה ע' 181 ובמיוחד להלן ע' 182.
75. לא ידעתי למה כוונתו בתוספות, וראה שם דף י"ז א ד"ה בת אחותו, ודברי רש"י שם ד"ה משום; אכן הרא"ש מביא שם (פ"ב סימן ד) את המעשה בירושלמי גיטין פ"ד ה"ג באתד שהיה נשוי לבת אחותו וניתה וכו', ודן שם בשאלה אם דברי רבי יוחנן שייכים גם בזמן הזה (למשל — לענין ממזרים), וכנראה שאליו נתכוון.
76. ראה מש"כ והאריך בענין זה וודי כב' השופט ח' כהן בספרו על "משפטו ומותו של ישו הנצרי" הוצ' דביר תשכ"ח בפרק שנים ע' 26-35, ומה שכתב על דבריו בביקורתו על הספר פרופ' פלוסר ברבעון "מולד".
77. ומה שכתב בלאך שם שהמזוהר ב"תקנת פירות תחת פרקונה" יתכן שלא דק, שאפשר כי תקנת פרקון (ר"ה תחת זה") מאוחרת יותר וזמנה רק לאחר החורבן וכמו שהעלינו למעלה, וריש לקיש בודאי מדבר בתקנת פירות לבדה.

בבבאיבתרא, ועלה בידינו כי תחולת תקנת פירות שנויה במחלוקות אלו, ולאחד המתנות חלה התקנה עד לפקיעתם הפורמלית-הגמורה של הנשואין, בעוד שלפי המחנה האחר זוכה הבעל בפירות כל עוד יש יחס-נשואין בין בני הזוג ויש לחוש לאיבה, אך אם נתן הבעל עיניו לגרשה — שוב אין לו כל זכות בממונה.

פרק שביעי

פרקונה עיקר — או פירות?

לאור דברי הבבלי "תקנו... פרקונה תחת פירות"¹, נשאלת בצדק שאלה ראשונית ומכרעת בחשיבותה: האם עיקר התקנה היא שיתחייב הבעל לפדות את אשתו כשנשבעת, ומשום כך תקנו לו שיזכה בפירות (בין אם נבאר שהוא כתמורה, בין אם נאמר שאין זה אלא נימוק²), או שמעיקר התקנה זיכו לבעל פירות (כנימוק הירושלמי או שלא תהא לו איבה וכו' ולרווחת הבית), וכיון שזיכו לבעל פירות נכסי האשה — חייבו אותו בפדינות, שהרי אין לה יותר במה לפדות את עצמה?

מבחינה הסטורית גרידא³, הראינו כבר כי שתי התקנות נתקנו כל אחת בפני עצמה ומנימוקים עצמיים, ושאלתנו אינה רלבנטית מהיבט זה; אך התקנה של זה תחת זה מחייבת אותנו לשאול — מה הוגדר כעיקר, ומה כטפל? יתר על כן: שאלה זו השלכות לה הלכה למעשה; שהרי ההגיון מחייב — וכמו שנראה גם חכמים תפסו כך — שאם התקנה העיקרית היתה הפדיון, ולטובת האשה, הרי שלכאורה יכולה אשה לוותר על טובתה זו, וממילא לא יזכה הבעל בפירות, ולהפך — אם היתה התקנה העיקרית שיזכה הבעל בפירות, שמא יכול הוא לוותר על זכותו ולהיפטר מחובת הפדיון?

לכאורה, נחלקו בשאלה זו הראשונים, ולצורך הבהרתה, גייסו לעצמם ראיות משתי סוגיות בתלמוד הבבלי. הסוגיא הראשונה היא הסוגיא המקורית של תקנת פירות, וכבר דנו בה למעלה⁴, ואין אנו צריכים לחזור ולהביאה כאן; ואילו הסוגיא השנייה היא במסכת בבאיתרא⁵ — וזה לשונה:

1. כתובות מ"ז ב, וע"י לעיל ע' 406.
2. לעיל ע' 415 ובעוד מקומות.
3. רב צעיר (ר' חיים טשרנוביץ) ב"התקופה" (כרך י"א וארשא תרפ"א) במאמר "פרקים בהל' אישות עפ"י התלמוד", דן בפרק מיוחד (ע' 276 ואילך) על יחסי רכוש בין בני זוג; בע' 278 שם טוען כי תקנת פירות קדמה הרבה לתקנת פדיון; בזמן מאוחר בבבל, כשלא היה צורך פדיון, קבעו שהוא משום "דיווח ביתא" (ראה לעיל); ולדעתי אין לדבריו התחלה, שאם ההנחה הבסיסית היא קפות האשה בהלכה, שמא יש ללכת עפ"י דרכו; אך אם ההנחה הבסיסית היא חגנה על האשת, שוב אין צורך בכל הנ"ל, ועל כן רלבנטיים המקורות המובאים להלן!
4. ראה ע' 363 וע' 405 ואילך.
5. מ"ט א-ב, ומקבילתה (והיא הסוגיא המקורית, ככל הנראה) בכתובות פ"ג א; אנו הבאנו סוגית ב"ב משום דברי הראשונים שעליה.

(1) סוגית בבא בתרא (פרק חזקת הבתים)

"זלא לאיש חזקה בנכסי אשתו וכו' (לשון המשנה): פשיטא? כיון דאית ליה לפירא, פירא הוא דקאכיל!
לא, צריכא: דכתב לה דיודברים אין לי בנכסייך... אמרי לה? רבי רבי ינאי: בכותב לה ועודה ארוסה... וכדבבא, דאמר רבא: כל האומר אי אפשי בתקנת חכמים כגון זאת — שומעין לה.
מאי 'כגון זאת'? כדרב הונא אמר רב, ...יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניוזנת ואיני עושה".

(לעצם חידושם של דבי רבי ינאי בדבר אפשרות הסילוק, כבר התייחסנו בפרק הראשון בדיון על ההסתייגויות מזכות אכילת הפירות⁸; כאן עניננו דווקא בדברי רבא).
ופירש הרשב"ם קטע זה שם:

"דכיון דאית ליה פירא⁹ בתקנת חכמים שתקנו פירות של נכסי אשה לבעל תחת פרקונה, אותן פירי הוא דקאכיל, ואין לו בגוף הקרקע כלום ואין צריכה למחות, שהכל יודעין שבתורת פירות ירד לקרקע
זו..."

ולהלן¹⁰:

"... קסבר מזוני עיקר, כלומר — תחילה תקנו עיקר מזונות לאשה מן הבעל בעל-כוחו, בין תעשה בין לא תעשה (- בין תעשה האשה מלאכה שיוכה בה הבעל בין לא תעשה), ואח"כ תקנו מלאכה תחת מזונות — שלא תהיה לה איבה, וכיון דלסוכתה נתכוונו לתקן לה מזונות תחילה, והיא עוקרת לומר איני חפצה בתקנה זו ואיני חוששת למזונותי — הרשות בידה, וכיון דעקרה תקנת המזונות — גם תקנת מלאכת ידיה לבעלה בטלה ממילא...
והוא הדין לפירות של נכסי מלוג, שתקנו חכמים לבעל פירותיה

6. בבבלי דף מ"ב א.
7. בכ"מ ליתא, וכן ליתא בסוגית כתובות הנ"ל, ונראה נכון ומה שנוסף בדפוסים הוא כנראה משיגרא דלישנא.
8. ראה לעיל ע' 374, וראה אצל זהיריס, מחקרים (לעיל ע' 370), כי ככל הנראה עיקרה של הסוגיא בכתובות, ועי"ש דבריו ע"ע 253-255.
9. דפוס וילנא מופיע משפט זה כדבורהמתחיל, ובאמת הוא דבור אחד עם 'פשיטא' שלמעלה, וכך הוא בדפ"ר, ומכאן שהדין של דכיון היא של הרשב"ם.
10. שם ע"ב ד"ה כדרב הונא אמר רב.

תחת פרקונה, כל שכן וכל שכן שאם אמר 'איני מקבל עלי תקנת פרקונה ואיני חושש בפירות נכסי מלוג שתקנו לי' — דמועיל התנאי בעודה ארוסה טעדיין לא זכה בקרקעותיה לפירות...¹¹

משמע מדברי הרשב"ם, כי יש להשוות דין מעשהידיה תחת מזונות לדין פרקונה תחת פירות: כשם שבתקנה הראשונה מזונות עיקר ומע"י ניתן כמעין תמורה, ועם היתור על המזונות בטלה גם תקנת מע"י — כך בתקנה דידן דין פירות הוא עיקר, והפדיון כמעין תמורה, ואם וכאשר מותר הבעל על זכות הפירות — בטלה גם חובתו לפדות את אשתו אם נשכית!

והנה נחלקו בעלי התוספות על הרשב"ם בזה, ולדעתם לעולם אין הבעל יכול לפטור עצמו מחובת הפדיון, וזו לשונם¹²:

"פירש בקונטרס וכו' קאמר נמי איני מקבל פרקונה¹³ ואיני חושש בפירות נכסי מלוג שלה שתקנו לי דמועיל התנאי באותה ארוסה... וקצת היה נראה לרשב"א¹⁴ להביא דאיה לדבריו מרתניא בפרק נערה שנתפתתה 'תקנו פרקונה תחת פירות'¹⁵ — שמע מינה דפירי עיקר ויכול לומר כן¹⁶... ומכל מקום¹⁷ אומר רשב"א דאי אפשר לומר כן — דאדרבא, פרקונה עיקר, כמו שמדדק ר"י בכתובות (שם) דאמר 'מאי לפיכך בעל אוכל פירות, מהו דתימא מיכל לא ניכלינהו'¹⁸ אנוחי נינחינהו וכו', קמ"ל דהא עדיפא, זימנין דלא מלו ופריק לה מדידיה, וקאמר נמי התם לעיל 'בשלמא בעל תקינו ליה רכנן פירות דאי אשתבאי הויא ליה איבה ומימנע ולא פריק' — משמע דלטובת האטה נתקן¹⁹!

ובירושלמי פרק נערה קאמר בהדיא אהא דתנן נשאת יתר עליו

11. וכן ברבינו גרשום שם: "ואם מתנה איני מבקש מפירותיה ואיני קברה (כנראה טעות הדפוס או המעתיקים: ואולי צ"ל פודה) — שומעין לו..."
12. תוספות מ"ט ב ד"ה יכולה.
13. בדפ"ר (ונציה ר"פ, מהר" צילום ירושלים תש"ל) פרקונה, והבי"ח הגיה עפ"י רשב"ם תקנת פרקונה.
14. והוא רבינו שמשון בן אברהם משאנץ, תלמידו המובהק של הר"י ומגדולי בעלי התוספות (אורבך ע' 227 ואילך); התוספות לבי"ב מכילים פירושים רבים שלו, ואורבך מונה אותם בע' 504, אע"פ שלא הזכיר את מקומנו.
15. ראה הערה 1 למעלה.
16. כוונתו לסדר הרכיבים: פרקונה תחת פירות — משמע שהפירות קדמו.
17. ראה בהגהת הב"ח.
18. בדפ"ר — אכילנא.
19. ועי' בתוספות כתובות מ"ז ב ד"ה זימנין: "... דעיקר תקנה בשביל ידיה כדמשמע הכא וכן לעיל..."

הבעל שאוכל פירות בחייה — 'בעל שאמר אי אפשי לאכול ולא לפרוק אין שומעין לו'²⁰;

והא דתנן פרקונה תחת פירות²¹ אע"ג דפרקונה עיקר, לא תני הכא²² אלא לאשמועינן שלא תוכל האשה לומר איני נפדית ואיני נותנת פירות; ואע"ג דלכותבה נתקן — שלא תטמע בין העובדי כוכבים²³; ועוד — ולא דמי למזונות... דהתם לא מפקעת תקנת מעשה ידיה, שאם אינה עושה ואינה ניזונת היום — למחר תעשה ותהא ניזונת, אבל אם אמרה איני נפדית ואיני נותנת פירות — הרי מפקעת לגמדי תקנת פירות דפירות של כל ימיה הם תחת פרקונה; אי נמי שאני פירות משום דידו כידה, שהוא זוכה בגוף הקרקע, אבל מעשה ידיה היאך יזכה בהו, שאינן בעין? דלא שייך למימר שיזכה בגוף הידיים..."

הארכנו בהבאת זכרי התוספות משום חשיבותם, ונציין במרוכז עיקרי שיטתם:

- (א) מן הבבלי בכתובות יוצא כי תקנת פדיון עיקר,
- (ב) וכך גם (לגירסתם) מן הירושלמי שם, במפורש;
- (ג) הנסוח 'פרקונה תחת פירות' אינה ראייה, ונתנסח דווקא כך כדי ללמד שהאשה אינה יכולה לומר 'איני נפדית ואיני נותנת פירות';
- (ד) הנימוק לכך (שאע"פ שלכותבה — אינה יכולה להסתלק) — שלא תטמע בין הגויים²⁴;
- (ה) נימוק נוסף — ובהבדל מתקנת המזונות — שאין לאשה להפקיע תקנת חכמים לגמרי, כיון ש'פרמית הבטוח' הם כל הפירות כל חייה;
- (ו) ונימוק שלישי — בפירות זוכה הבעל מראש (ע"י הזכיה בקרקע), משא"כ במזונות²⁵.

והנה קושיותיהם של בעלי התוספות על הרשב"ם הם גדולות מאד, ומצוה לישב דברי גדול מן הראשונים; וכבואנו לכך, ברצוננו להראות קהם על שתי נקודות קשות בסגנון דבריו של הרשב"ם:

(1) מהו שכתב "כל שכן וכל שכן" — הלא אם רצה להשוות דין מע"י תחת מזונות לדין פרקונה תחת פירות — הוא הדין ולא כל שכן!

20. בירושלמי לפנינו הגירסא "אי אפשי לאכול ולא לפקח", ובכך נופלת ראיית התוספות מכאן; ועי' לעיל ע' 403 והערה 4 שם.
21. ראה לעיל שזו אינה משנה אלא ברייתא, ועפ"י הגהתה בגמרא!
22. בדפ"ר — הכי, וכן נכון בדאי.
23. בדפ"ר — בין הגויים. ועי' תוס' שצויין לעיל בהע' 19.
24. השוה לעיל בסוף ע' 402 בדברי הגור"ם מרוטנבורג; ושעם זה לא נוסר בגמרא כנימוק לפדיונה של האשה, והוא מתורש בתוספות בכתובות וכאן, וממנו בשאר הראשונים ובפוסקים, כמו שיוכח להלן.
25. רעיון זה צריך עיון, שהרי העמדנו בכותב לה ועודה ארוסה, ואז צדיין אין לו זכיה בגוף הקרקע; ועי' ברא"ש כתובות פ"ד ס"י שהביא דברי תוספות דגן ע"מ ליתן טעם מדוע אין האשה יכולה לומר איני נפדית ואיני נותנת פירות אפילו לאחר נישואיה, ולדבריו אתי שפיר.

(2) מדוע כתב בהמשך מיד 'שאם אמר איני מקבל עלי תקנת פרקונה ואיני חושש בפירות' וכו' — והקדים מה שנפטר ממנו למה שהוא מוותר עליו — הלא הסדר הנכון הוא קודם לוותר על הזכות, וכפועל יוצא להפטר מן החובה:

והנה, בעייני בדברי הרשב"ם ובהשוותי אותם לנוסח דבריו בדפוס ונציה (דפ"ר) ראיתי כי במילת "איני מקבל עלי תקנת פרקונה" חסידה היו"ד, והמשפט משתנה מכל וכל: "כל שכן וכל שכן שאם אמר אני מקבל עלי תקנת פרקונה ואיני חושש בפירות" וכו' — ובגירסא זו מתיישבים דבריו הפלא ופלא!²⁶

- (א) מה שכתב "כל שכן וכל שכן" — ברור ומוכרת, שאם בתקנת מזונות האשה מוותרת על זכותה ונפטרת מחובתה, כאמת כל שכן שאם הבעל מוותר על זכותו ואינו מבקש להפטר מחובתו אלא מקבלה על עצמו — ששומעין לו!
- (ב) ופשוט מדוע הקדים "אני מקבל עלי תקנת פרקונה" — שלא נבוא לחשוש שאם מוותר על זכותו לפירות שרוצה להפטר מפדין!
- (ג) כאמת מסכים רשב"ם עם בעלי התוספות שתקנת פרקונה עיקר!

(2) בירורים נוספים במחלוקת רשב"ם ותוספות

עם העיון, קשה לכאורה להגיה ברשב"ם כדברינו: הלא הרשב"א בתוספות, דור אחד אחרי הרשב"ם²⁷, כבר מצטט אותו בלשון 'איני'²⁸!

והנה מצאתי ראייה נפלאה לגירסת דפ"ר ברשב"ם: בסוגיה המקבילה בכתובות פ"ג, כותב המאירי²⁹ שמדרכ הונא אמר רב נלמד שאף בפירות יכול הבעל לסלק את עצמו, והוא מקשה שם:

"ושמא תאמר והרי אלו אף תקנה שלהם, שהרי פדייה תחת

26. אחרי שמצאתי גירסא מעניינת ומופלאה זו בדפ"ר, ראיתי כי כבר כיון אליה רבינו שלמה גנצפריד, בעל ה"קצור שולחן ערוך", בספר חידושינו על מס' בבא בתרא "פני שלמה", ד' זאלקווא תר"ו (1846) דף כ"ט ע"ב, ואלה דבריו:

"ד"ה יכולה אשה וכו' (בתוספות), פירש בקונטרס וכו' — צע"ק, שהרי הרשב"ם ז"ל בעצמו כתב שתקנו פירות תחת פרקנה (-בד"ה מאי כגון זאת, ולעיל בד"ה כיון דאית ליה פירא), והו"ל להתוס' להקשות מדידיה!

ולולי שידאיתי הייתי מגיה בדברי הרשב"ם 'אני' במקום 'איני'... וחכם עדיף מנביא! [ור' עכשיו ב"חרכי"ן מ"ד ע' 198 שהבאתי הדברים מכאן].

ובדורנו דן במחלוקת זו הגר"מ פיינשטיין ב"דברות משה" על ב"ב (גיו יורק תשכ"ח), בח"ב ע' קלז-קמט (סימן מד) ועשה בזה מחלוקת סוגיות, עיי"ש.

27. ראה אצל אורבך שם, ע' 228, שיש רגלים לדבר כי הר"ש משגץ עוד יושב לפני רבינו תם.

28. בכל נוסחאות התוס' וכן בדפ"ר, הגירסא "איני", והוא מוכרת, שהרי עפ"י גירסא זו מתקשים התוס' ברשב"ם.

29. מהדורת ר' אברהם סופר, ע' 364.

פירות וקבודתה תחת ירושה? — פירושה חכמי צרפת בשקבל עליו
 כן אף בלא פירות וירושה".

והעיר שם המהדיר³⁰ שלא מצא דבר זה בראשונים;
 אך לדברינו זו באמת שיטת הרשב"ם — שקיבל עליו כן (= היינו לפדות ולקבור) מחד,
 ונסתלק מזכויותיו (= פירות וירושה) מאידך!
 ובאמת משמש הבטוי "חכמי צרפת" אצל המאירי לרבינו תם ולאחיו הרשב"ם:

על כרחנו, שלפני המאירי היתה הגירסה "אני מקבל עלי", ואילו כבר לפני הר"ש משנץ
 שבשו המעתיקים דברי הרשב"ם!

מצד אחד, דומה כי שיטת הר"ש משנץ קשה בעצם הבנת הסוגיא שלפנינו: שהלא הגמרא
 הביאה "וכדרכא, דאמר רבא כל האומר א"א בתק"ח כגון זאת שומעין לו", ו"כגון זאת"
 היא תקנת מוזנות וכדבר הונא א"ר וכר; כלומר — הכותב לאשתו דו"ד וכר; בעודה ארוסה
 — רשאי, וכמו במוזנות, ושם — לטובתה נתקן, והיא יכולה לומר, ולכן כאן, שהוא יכול,
 לטובתו נתקן!

וכן הקשה כאן המהרש"א, וזתירץ שהבעל יכול לומר כאן כנ"ל כיון שמדובר בכותב לה
 בעודה ארוסה; אלא שלפי זה קשה שוב מדוע הביאה הגמרא את האנלוגיה לדין מוזנות —
 הרי בארוסה מן הסתם יכול להתנות בין אם היתה התקנה לטובתו בין אם היתה לטובתה!

ולשיטת הרשב"ם (עפ"י גירסתנו) אתי שפיר, שהגמרא הביאה את האנלוגיה למוזנות כדי
 להוכיח, ללא צל של ספק ("כ"ש וכ"ש"), כי אמנם רשאי הבעל להסתלק מן הפירות, ואין
 כל מקום לחוש שמא תיוצר בכך איבה כלשהי שאולי היתה מביאה את חז"ל לעמוד על
 קיום התקנה כלשונת...

מעתה עלינו לשאול, אם התוספות מסכימים אף הם עם דברי הרשב"ם הנ"ל כי לעולם
 יכול הבעל למחול על פירותיו (כל עוד הוא מקבל על עצמו את פדיונה) — או שמא נחלקו
 בנקודה זו על הרשב"ם, ולדעתם אין הבעל רשאי למחול על זכותו לפירות מכל וכל, ואף
 בעודה ארוסה, שמא יבוא מכאן לידי איבה ושמא לא יפדנה אע"פ שקיבל על עצמו?

ואף אם נאמר כי בארוסה יודו התוספות לדברי הרשב"ם — שהלא משנה מפורשת
 היא³¹, וכך גם כתבו התוספות בעצמם לפנינו³² — שמא נחלקו בגשואה, ולרשב"ם כיון שאף
 בגשואה יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניוזנת ואיני עושה, כ"ש וכ"ש שיכול הבעל לומר
 איני אוכל פירות אע"פ שאפדה, ולשיטת תוספות אולי בכך אין לומר כרשב"ם? וצ"ע נוסף.

בהקשר זה עלינו להעיר, כי בעצם אין קושי על התוספות ממשנת הכותב הנ"ל; שהרי

30. שם אות י'.

31. ראה לעיל ע' 372 ובבל הפרק הנ"ל שדנו בו בענין הסילוק, והבא לכאן.

32. ב"ב מ"ט א ד"ה דכתב וכן שם ד"ה בכותב לה ועודה ארוסה.

לדברינו היו תקנת פירות ותקנת פדיון נפרדות זו מזו עד לימי האמוראים, ולפיכך נשנתה משנת הכותב ונתקיימה אפשרות הסילוק כיון שלא היתה קשורה עדיין לחובת הפדיון — ולאחר התקנה של פרקונה תחת פירות באמת אין הבעל יכול לסלק עצמו יותר!

והמאירי מסכם התלבטות זו באמר³³:

“כל אלו שאמרנו שאדם יכול להפקיע זכותו מהו, כתבו מקצת הגאונים שלא בטל זכותו שכנגדן לאשה, ד”ל שאע”פ שהפקיע עצמו מזכות הפירות לא נפקעה היא בכך מזכות פדייה שכנגדה, אלא אם כן פירש, וכן בכולם, והדברים נראין, אלא שיש לפקפק בהן...”

(3) שיטות שאר הראשונים

מכל האמור עולה כי הן לדעת הרשב”ם ובודאי לדעת התוספות עיקר התקנה היתה לטובת האשה, ומה שאין האשה יכולה לומר ‘איני נפדית ואיני נותנת פירות’ הוא מטעמים אחרים; האם נמצא מי מן הראשונים הדבק בכל זאת בשיטה כי עיקר התקנה היתה לטובת הבעל?

במפורש מצאנו לרבינו ישעיה דייטראני הזקן הסבור כי אמנם לטובת הבעל נתקנה התקנה בעיקרה, וז”ל³⁴:

(א) “... הכי נמי כל דין נכסי מלוג, בין פירות בין ירושה, תיקון חכמים הוא שתיקנו לטובתו של בעל, ויכול הוא להסתלק מהן...”

ואולי זו גם דעת הראב”ן³⁵:

(ב) “ת”ר תיקנו מזונות לאשה תחת מעשה ידיה, דזימנין דלא פסקה³⁶ במע”י, לפיכך הואיל ולתקנתה הוא — אי אמרה איני נזונת ואיני עושה יכולה לומר; ותיקנו פרקונה משבייה מן הבעל תחת פירות נכסי מלוג שהוא אוכל בחייה, ותיקנו קבורתה מנכסי בעלה תחת כתובתה שהוא יורש”.

כלומר, כיון שניסת כי הפדיון בא בתמורה לזכי בפירות, משמע כי תקנת פירות עיקר, ולכן לא חש לחזור ולומר כי כמו במזונות כך גם כאן רשאי הבעל לומר איני אוכל פירות ואיני פודה, ומ”מ כיון שלא פירש דבריו אין להכריע מכאן בבירור.

33. על כתובות דף פ”ד, ע’ 7-366.

34. תוספות רי”ד על כתובות פ”ג א ברפוס וילנא.

35. על כתובות, מהזרות עהרנרייך דף ר”ס ע”ג.

36. גלעני”ד שצ”ל ספקה.

לעומת זאת, סוכרים חכמי הספרדים כולם כבעלי התוספות, ונזכיר דבריהם בקצרה ותוך כדי הדגשת החידוש שבדברי כ"א מהם:

(ג) הרמב"ן³⁷:

"הא דתניא ופרקונה תחת פירות — לאו למימרא דפירי עיקר, דהא כלהו סוגיא פרקונה עיקר... וטעמא דר"י בר יהודה נמי מוכחא, דאף לאב יהיב פירי משום פרקונה, ותנן נמי 'משום שהוא תנאי ביד', וכל דתנן תנאי ביד — איהו עיקר! ...ויש במשמע לפום מאי דאמרן, שאם אמרה איני נפדית ואיני נותנת פירות ושאה היא, וכן דעת קצת מחכמי הדורות³⁸; אלא לדידי מסתברא דתנאי פרקונה לתרווייהו ניחא להו, ואע"ג דתקנתא דילה עיקר, לדיליה נמי אית ליה תקנתא במילתא, שהרי קני שפחה לשמשו וצריך הוא לפדותה, לפיכך יכול הוא לומר 'אוכל אני ופודה'."

בארבע דרכים מוכיח הרמב"ן שפרקונה עיקר: (א) סוגית כתובות 'למעלה', (ב) סוגית כתובות 'למטה' (ושני אלה — בתוספות ב"ב הנ"ל); (ג) מדברי ריב"ב, (ד) תנאי ביד (ושני האחרונים — חידושינו!);

אבל עיקר חידושו של הרמב"ן הוא בטעם המתודש מדוע אין האשה יכולה לומר איני נפדית ואיני נותנת פירות: מכיון שאף הבעל נהנה מן הפדיון — בעצם העובדה שהאשה חוזרת לשכון בבית ולשמש את בעלה!

בעקבות הרמב"ן הולך תלמידו הר"ן, והוא מרחיב קצת את הביאור בענין "שפחה לשמשו" ומוסיף נימוק חדש³⁹:

(ד) "...ומיהו אע"ג דפרקונה עיקר, לא יכלה למימר איני נפדית ואיני נותנת פירות, דנהי דלתקנתה דידה אתקין, אפ"ה תקנה נמי איכא לדידיה בהכי, כרי שתהיה לו שפחה לשמשו, ולא דמי למוזנות דמציא למימר איני נזונת וכי' — דהתם ליכא פסידא לבעל, שהרי עומדת לפניו ומשמשתו, אבל בפרקונה ליכא למימר הכי, הלכך אין שומעין לה;

ועוד, שאם אתה אומד שומעין לה — מה הועילו חכמים בתקנתן שתקנו לו פירות? שכל הנשים כשיהא להם פירות יהו אומרות כן, וכטלא יהא להן פירות נחייב את הבעל לפדותן, ולקתה מידת הדין בכך!"

37. בחידושי הרשב"א לכתובות (וכבר הערנו כ"פ כי חידושים אלה נתיחסו לרשב"א בטעות והם לרמב"ן) על דף מ"ז ב, ע' 70 במהד' לוינ אפשטיין.

38. ר' משה כהן מלונל בהגהותיו על הרמב"ם, שנדפסו זה מקרוב במהדורה החדשה של ר' שבחי פרנקל (בני ברק תשל"ז, סדר נשים: הספר הופיע בשוק רק השתא) — ר' הגהתו לפי"ב ה"ד מהלכות אישות (ע' קטז).

39. בחידושינו על הרי"ף פרק נערה (דף י"ז בד' וילנא), ד"ה תחת פירות.

נתפרש לנו כי אף הר"ץ סבור שפרקונה עיקר⁴⁰, ונתחדש לנו בדבריו נמוק רבי'ענין: תקנת פירות ותקנת פדיון הסמוכה עליה אינן יכולות להיות מושוות לתקנת מזונות תחת מע"י: בעוד האחרונות הן בודאי תמורה פרטית, היינו — לכל אשה חיוב מזונות וחובה לעשות לבעלה, הרי שכפירות כל עיקרה של תקנתהקשר הוא בכלליותה, כאשר קבוצת כל הבעלים זוכה בפירות ולעומתם קבוצת כל הנשים הנשבות נפדות, ואם נעביר את התקנות לפסים פרטיים, תימצא מידת הדין לוקה!

תלמיד אחר של הרמב"ן, הריטב"א⁴¹, אינו מכריע קטגורית כי עיקר התקנה לטובת האשה נקבעה, אך לדעתו שתי התקנות עיקר, ובאופן הבא:

(ה) "...ושמע מינה דפרקונה עיקר ואין הבעל יכול לומר איני אוכל פירות ואיני פודה, והכי משמע ממתניתין דידן להדיא, שלא כתב לה אם תשתבאי אפרקינך חייב מפני שהוא תנאי ב"ד⁴¹, דאלמא תנאי מוחלט הוא כשאר תנאי כתובה, דהא כדי פרקונה תחת⁴² פירות, דמשמע פירות עיקר — נקט הכי לאשמועינן דפירות עיקר התקנה ואין האשה יכולה לומר איני רוצה שתפדה ותאכל הפירות, אלא תקנת שניהם קיימא: הוא אוכל פירות על כרחיה, והוא חייב לפרוקי בעל כרחיה, ואין אחד מהם יכול לעקור שום דבר מן התקנות אלו, וטעמא דמילתא מטום שלא תהא משוקעת בין הנכרים כשתהא נשבית".

ובלשונו הזוהב ניסח רעיון זה יפה רבינו מנחם המאירי⁴³:

(ו) "מדבריו סופרים חייב לה עוד בשבעה דברים... ג' — פרקונה... והוא זוכה עליה בארבעה דברים מר"ס: מע"י ומציאתה ופירות נכסיה וירושתה; והבמים תקנו מקצתן של אלו כנגד מקצתן⁴⁴... ומאחר ששתי התקנות שוות, הם זוכים זה בזה אף במקום שאין האחרת מצויה, כגון אע"פ שאין לה כתובה⁴⁵ חייב בקבורתה, וכן אע"פ שאין לה נכסי מלוג שיהא הוא אוכל פירות — חייב בפרקונה, ואע"פ שאומרת 'איני רוצה בפדיונך' — לעולם הוא זוכה בפירות, וכן כל כיוצא בזה".

אולי רמוז בדבריו רעיון נוסף, חשוב ומאלף: כיון שכל אחת מן התקנות נתקנה באופן

40. ראה לעיל ע' 451 מה שהקשינו מכאן על שיטת הר"ן.

41. בתדושינו לכתובות דף מ"ז ב; ד"ה ת"ר, דף עט טור ב במהדורת ח"א תשי"ז, והשוה גם אצל בלאך הנ"ל ע' 117.

41א. [כתובות נ"א, א].

42. בדפוס לפנינו אחת, והיא בודאי ט"ס: דפוס זה מלא שיבושים רבינו, וכל המשפט שלפנינו כנראה טעון תיקון. יתכן שצ"ל בתחילתו "והא" (במקום דהא).

43. מהדורת סופר (תש"ז) ע' 178-177.

44. דברי המאירי כאן מבוססים על דברי הרמב"ם אישות פ"ב א-ד, ושיגה פה ושם לתוספת הסבר; דומה כי מסכים הוא עם הרמב"ם בכך שחקנת "זה תחת זה" תקנה עצמאית היא ומאוחרת!

45. כוונתו לנכסי צאב"ד (שהלא כתובת מנהמאתיים יש לכל אשה), וכך פירש במשנה.

עצמאי ונפרד, כל אחת לפי הזמנים והמקומות, לא יתכן שהתקנה השלישית של "זה תחת זה" באה למעט ולומר כי במקרה של ויתור על זכות — יפטר הבעל או תפטר האשה גם מן התובה שבתקנה השנייה!
 (ולכל היותר — באה התקנה השלישית לקשר במקרה של מניעה, כגון במקרה היכם או אלמנה לכתן גדול וכו'...).

ובהמשך דבריו מביא המאירי נימוק נוסף לאלה שכבר מנינו למעלה מדוע אין האשה רשאית לומר:

"...בפירות מיהא לא מציא אמרה לא יפדני ואיני נותן⁴⁶ לו פירות, שבמזונות כל שאומרת כן⁴⁷ — יודעת היא בעצמה שמשפיקין לה, וזו היא תקנתה, אבל פדיון אין דעתה גומרת בכך! אלא סבורה היא שלא תבוא לידי כך, וכשתבוא לידי כך תתחרט, ואין זו תקנתה, והוא טאמרו בתלמוד המערב⁴⁸ אמר שלא לפדות ולא לאכול אין שומעין לו, והוא הדין שאין שומעין לה, וגדולי הרבנים שכתבו בשלישי של בתרא שפירות עיקר, וטהבעל יכול לומר איני אוכל ואיני פודה, אין דבריהן נדאין⁴⁹".

כלומר, אשה האומרת "איני נפדית ואיני נותנת פירות" אינה גומרת בדעתה אינה יודעת על מה שהיא בעצם מוותרת, ויש כאן מעין דין אסמכתא⁴⁹, ומשום כך הפקיעו הכמים זכותה לומר כן⁵⁰!

4) לסיכום הפרק

העמדנו בראש הדין את השאלה אם תקנת פירות לבעל עיקר או תקנת הפדיון לאשה, וביררנו דעת הרשב"ם והראינו כי אע"פ שבעלי התוספות סברו כי לדעתו פירות עיקר — מכל מקום יש מקום לומר שאף הרשב"ם מודה כי פרקונה עיקר, ולכל היותר רשאי הבעל

46. צ"ל נותנת.

47. היינו איני ניונת ואיני עושה.

48. ראה לעיל הערה 20 בפרק זה.

49. כונתו ככל הנראה לרשב"ם (לגירסת התוספות), ודבר זה מעיד כי גם לפניו היו שתי נוסחאות בדברי הרשב"ם, וכמ"ש למעלה ע' 461.

49א. [המאירי צירף שתי סיבות: א. שאין כאן גמירות דעת. ב. שתקנתה של האשה שתעמוד לרשותה זכות הפדיון ודו"ק].

50. וכן יש להוסיף שיטת הרשב"א, שהתקנה לטובת שניהם, וראה בחידושי הרשב"א לכתובות (הרש"ר, ירושלים תשל"ג) ע' קמ"ג-קמ"ד, והבא לכאן ועיי"ש עוד בע' רמת.

ליותר על אכילת הפירות בתנאי שיקבל על עצמו פדיונה אם תישבה⁵¹; העלינו כי לדעתו של הרי"ד ואולי אף הראב"ן בכ"ז פירות עיקר, וסקרנו דעת ראשוני ספרד (ויש להוסיף עליהם את רבינו ירוחם⁵²) הסוברים כי פרקונה עיקר, והוכיחו זאת מסוגיות כתובות בבבלי ובירושלמי (לגירסתם) וכן כיון שתקנת הפרקון היא תנאי ב"ד: לאחרונה עמדנו על קשת הנימוקים שבגללם אין האשה יכולה לומר "איני נפדית ואיני נותנת פירות" אע"פ שעיקר התקנה לטובתה נתקנה — ותחשובים שביניהם: א) שלא תטמע בין הגויים, ב) שהיא גם לטובת הבעל — "כדי שתהא לו שפחה לשמשו", ג) שאין דעתה גומרת בכך, וויתורה הוא אסמכתא.

51. וכך נפסק להלכה בטור אה"ע סימן ס"ט (דף קב ב בד' וארשא): "... אבל בכל שאר הדברים (=חזן מעונתה, עיקר כתובה וירושא) תנאו קיים, כגון שהתנה עמה ע"מ שאין לה שאר וכסות או שלא יאכל פירות נכסיה וכיוצא בו — תנאו קיים...", וע"ע שם בסימן ע"ח (דף קיז ב שם) ובסימן פ"ח (דף קכג ב שם) ובכ"ז ובכ"ח שם שכן הוא אף בעודה ארוסה, וע"י בדרישה ס"ט ס"ק ג ובפרישה ע"ח ס"ק ב, ובשו"ע ס"ט סעיף ה' ובח"מ שם.
52. במישרים נתיב כ"ג חלק ד-ה.

פרק שמיני

נספחות, שונות והשלמות

במחקרנו לא עסקנו בכמה סעיפים הנוגעים לתקנת פירות (כגון למהות ההבדל שבין "קרן" ל"פירות"¹, או לדין הרחב בגמרא בענין ולד בהמת מלוג, ועוד². אף במה שעסקנו בודאי נעלם מאתנו הרבה; בפרק הבא ברצוננו להעמיד על כמה נקודות [שבאו לידינו במאוחר, או בדרך אגב], כדי לתרום ולו במעט להשלמת התמונה הכללית אותה בקשנו לצייר.

מטבע הדברים שאין ההשלמות הללו מלאות ומבררות את הענין לכל היקפו, ויתכן שכמה מן הנקודות דורשות עוד בירור מלא לעצמן³, ואעפ"כ ראינו לנכון להביא את החומר שנצטבר בידינו, ונקוה להשלימו בהודמנות.

(1) מנהג מבטל הלכה

ראינו למעלה כי רשאים האיש והאשה להסכים ביניהם על חיובי הממון בנישואין גם שלא כהלכה הכללית⁴; הסכמה זו איננה הכרחית, ויתכן גם שההלכה הכללית כפי שתיקנה חז"ל לא תחול על בני הזוג — אם מנהג המקום הוא אחר⁵. כך פוסק הרשב"א בתשובותיו כמה פעמים⁶, והוא קובע שאם דעת בני הזוג לדור במקום

1. ראה לענין זה מאמרו המאסף של בועז כהן על אכילת פירות בספרו הנ"ל (הערה 3 בפתח השער) ע' 577-557, בו הוא דן יפה במסכת ההבדלים שבין קרן לפירות, וראה במיוחד שם ע' 567 שם הביא דוגמא להבדל באוצרות טבע (מכרות) והעמיד על המחלוקת בענין עיי"ש.
2. לבעיות הנ"ל (ואחרות עמהן) יש מכנה משותף: התגדרה המדויקת של "פירות" נתקלת מדי פעם במקרי גבול לאינהרים; פסיקת חז"ל בהם היא בודאי מאוחרת לתקנה דיון ועל כן דורשת עיון גפרד — אולי בתחום פרשנות התקיקה.
3. כגון דבריו של הרשב"א על מנהג המקום, ר' לקמן.
4. ראה בפרק הראשון, ע' 372 ואילך, ובפרק השביעי כולו, ובמיוחד שם ע' 467 הערה 51, (ומה שהבאנו שם מן הטור הוא ציטוט לשון הרמב"ם בפרק י"ב מהלכות אישות הלכה ט').
5. אין באפשרותנו להכנס כאן לשאלה מדוע מנהג מבטל הלכה: יתכן לומר בפשטות כי מנהג כמותו כהסכמה מכללא, אבל אין רעיון זה ממצה, וראה עוד לענין המנהג והשפעתו בסוף שער הירושה, ע' 320 ואילך.
6. ראה שו"ת ח"ג סימן תל"ג, ובמיוחדות סי' י"ד, ובחלק ה' סימן פ"ג; תשובה אחרונה זו היא ככל הנראה קדומה לרשב"א, ושייכת לראב"ד בעל האשכול (חותנו של הראב"ד בעל התשגות; כעל האשכול הוא הראב"א אב"ד נרבונה), וראה נוסחות ב"ספרין של ראשונים" לר"ש אסף, ירושלים תרצ"ה, ע' 8-17.

מסוים שבו נוהגת תקנת-הקהל⁷ — מחייבת תקנה זו אפילו לא נכתבה בין תנאי הכתובה. ענין זה מביאנו — בעקיפין — לשאלת דינם של נכסי מלוג בהלכה הישראלית הפוזיטיבית. עפ"י חוק שווי זכויות האשה⁸ הסכים בית-משפט מיוחד⁹ כי "אין עוד קיום למוסד של נכסי מלוג במשפט הפוזיטיבי המקומי"; אע"פ שאין לבנו שלם כלל וכלל עם הכרעת ביהמ"ש העליון בשאלה זו, ובכל הכבוד נראה לעניות דעתנו כי השופטים (ושמא אף המחוקק) טעו בהבנת המערכת השלימה של יחסי הממון בישראל בין בעל לאשתו — ושמא יש במחקרנו זה משום תרומה להגברת ההכנה — והנושא טעון עיון מרובה שאין כאן מקומו¹⁰, מכל מקום כיון שהחוק הוחק, והוא נוהג למעשה בבתי הדין החילוניים בישראל, יש מקום לראותו כ"מנהג המקום" ולאור דבריו של הרשב"א (והפוסקים דעימיה) יתכן גם יתכן שפסיקה זו מחייבת מעתה את הציבור בישראל¹¹.

(2) שותפות

לאור הדיון נראה כי מערכת היתסים בין אשה לבעלה דומה יותר לשותפות מאשר לבעלות של כ"א על הנכסים דיליה; ראינו כי אין האשה יכולה למכור מנכסיה ואין האיש רשאי למכור זכויותיו בהם, ואף אינו רשאי להפקיע משעבודם את נכסיו האחראין לכתובתה; מאידך נועדו הפירות כפי שראינו לא לבעל לבדו אלא ל"רווח ביתא". רמז לדבר מוצא צבי קארל¹² במאמר הירושלמי¹³:

"אין הדא פלוגית תסבי... ולא תצבי בשותפותיה, תהיי נסבה פלגות פרין".

(ותרגומו: אם אותה פלוגית תנשא... ולא תרצה בשותפותו, תקבל מתצית הכתיבה)

ולדעתו, מדבר הירושלמי על אשה שאינה רוצה בשותפות כלכלית עם בעלה¹⁴!

7. תקנת טוליטולא (בענין ירושה) שנוכרה בח"ג הג"ל כסימן תל"ב.
8. תשי"א — 1951, סעיף 2.
9. סידס נ' יו"ד ההוצל"פ, ב"מ 1/50, פסקי דין ח' ע' 1020 ואילך; וראה לכל הפרשה אצל וילברג, המעמר האישי בישראל, ע' 400 ואילך.
10. ראה לכל הענין במאמרי על הנושא, "דיני ישראל" כרך ר' ע' 121 ואילך.
11. וכבר הציע כך העו"ד הרב א' שפטלוביץ בספרו "דיני המשפחה ושיפוטם ליהודי ישראל", הוצאת גולים ת"א 1965, ע' 94: "אין לראות בכך... התנגשות בין הדין העברי לבין החוק הממלתי, כי כל הוראה של חוק ממשלתי בעניני ממונות שהיא בעלת תוכן שונה מהוראת הדין העברי נחשבת בהשקפת הדין העברי כ"תקנת הציבור" שגם מצד הדין יש לה תוקף". ויש להשיג על דבריו מכמה פנים, וראה מש"כ ומקורות שצינו במאמרי הג"ל, ואכמ"ל יותר.
12. "ההוכחות במשפט העברי", קובץ ה' של "המשפט העברי" ע' 138.
13. והוא תנאי בכתובה; ראה כתובות פ"ז ה"ז, והובא אצל גולאק באוצר השטרות ע' 29.
14. שם בהערה 1; וראה עוד לירושלמי זה אצל ליברמן "הלכות תירושמי" דף ס"א.

שאלת השותפות בין בעל לאשתו מועלית כבר ע"י הרשב"א בתשובותיו¹⁵ — שם הוא דן במי שלוח ממון מבעל ואשתו, ופוסק כי הלווה רשאי להחזיר הכל לאשה בדין שותפים שאפשר להחזיר לכל אחד מהם כשבצעו עסקה יחד. ואגב מעלה שאם לווה מן האשה חייב להחזיר הכל לאשה ואין לבעלה בגין זכות אכילת הפירות כל זכות בממון שהוא "קרן". והאריך הרחיב בנושא זה ד"ר נחום רקובר בהרצאה על "יחסי ממון בין בני זוג"¹⁶ בה הוא דן בשאלה האקטואלית שעמדה לדיון בפני הכנסת בישראל¹⁷, והוא מצטט שם כמה מקורות במשפט העברי שעמדו בשאלה זו¹⁸; ועדה מיוחדת (בראשות השופט זוסמן, 1965) דנה בשאלת שיתוף הנכסים והרוב בה סבר כי יש לחייב השותפות, בעוד כב' השופט שרשבסקי סבור שם כי עמדת המשפט העברי היא אחרת: מטרתו — שלימות המשפחה ואחדותה, ועל כן יש לשחרר את האשה מעול ואחריות כספית¹⁹.

3) עוד לטעם תקנת פירות

למעלה²⁰ הבאנו מחלוקת הראשונים אם הלכה כדרכנו שהפירות המחוברין לקרקע ביציאתה לבעל הם או הלכה כרבי שמעון שהם לאשה, וצריך להבין סברת המחלוקת²¹. והנה הבאנו שם דברי רבינו יונה²² "דאכילת פירות תקנת חכמים היא, וחקנו פירות בעודה תחתיו", וכן פירש לעיל מיניה שבכניסתה המחוברין שלו מאותה סיבה; ולפי דבריו יתבאר, כי אולי המחלוקת תלויה במחלוקת הטעמים שבין הירושלמי לבבלי²³; לבבלי, שהטעם הוא משום פרקונה "כדי שלא תהיה לו איבה", כיון שביציאתה ליכא למיחש לאיבה יותר, לא נכללו הפירות שעדיין לא נקנו לבעל בתקנה וממילא הם שלה, וכבבלי פסקו הגאונים הבבליים וההולכים בשיטתם; אבל לשיטת הירושלמי, שהפירות הם שכרו של הבעל הלף עבודתו בפקוח על הנכסים — אף ביציאתה הם שלו, שהרי הוא שהביאם עד לכאן!

ואולי יש להוסיף, כי מעין "התפתחות" לפנינו בטעמה של התקנה: מלכתחילה סברו חכמים, כי הפירות הם מעין תמורה לחיוב הפדיון, כי אם לא ניתן לבעל את הפירות, יאמר

15. בח"ב סימן רפ"ז.

16. ראה בקובץ י"ב של "תורה שבעל-פה", מוסד הרב קוק תשל"ג, ע' קטו-קלג.

17. בינתיים נתקבל החוק בכנסת במושב האחרון בקיץ תשל"ג. ר' ספר החוקים 712, ואכמ"ל בזה.

18. כגון בתשובת מהר"י קולון שורש נ"ו, ובפד"ד כרך א' ע' 113 (מכללא); כן צוין שם לעבודת המ"א של ישראל קנטור, ירושלים תשכ"ז, הדנה בזכויות בעל ואשה בנכסים שנרכשו במהלך חיי הנשואין.

19. ראה במאמרו של רקובר הנ"ל, ע' קל. וראה עוד בביקורתו של א' רוזנצבי על הצעת החוק ליחסי ממון בן בני הזוג תשכ"ט — 1969 שנתפרסמה ב"משפטים" כרך ג' חוברת 1 ע' 319-302, ולאחרונה בעבודת הד"ר שלו, לעיל פתח השער, הע' 6.

20. ע' 432, עיי"ש.

21. לכאורה נחלקו אם "כל העימד ליקצר כקצור דמי" או לא; אלא שלפ"ז יקשה למ"ד שהמחוברין שלה — מדוע בכניסתה הם לבעל?

22. הערה 90 שם.

23. ר' לעיל בפרק השלישי, ע' 403 ואילך.

הוא (מתוך אותה "איבה") לאשה "תיזיל ותפרוק נפשה"; אלא שמכאן מתברר, כי הבעל שאינו מקבל את הפירות (או — ליתר דיוק — האשה העושה בפירותיה כבשלה, ואינה מעמידה אותם לרווחת הבית כולו!) עלול לפתח "איבה כללית" כנגד האשה, היכולה למצוא בטויה לא רק בשעת מצוקה חמורה — כגון כאשר האשה נשבת — אלא גם בשעות חמורות פחות²⁴;

ומכאן יש הצדקה לשיטת הגאונים, כי משנתן הבעל עיניו לגרש את אשתו, שוב אין לחוש לאיבה והפירות שלה, וכמ"ש.

ומשבאנו לכאן, אולי נוכל להוסיף לבאר מחלוקת ראשונים אחרת, הלא היא מחלוקת הרשב"ם ודעימיה עם בעלי התוספות, אם זכויות הבעל בפירות וירושה וכו' פוקעות "משנתן עיניו לגרשה" או רק בגרושין גמורים²⁵; והנה פשוט לומר, כי למ"ד שטעם הזכוי בפירות הוא משום איבה, א"כ משנתן עיניו לגרשה שוב אין לחוש לאיבה זו, וממילא פקעה זכותו לפירות; אך למ"ד שזכות זו היא זכות אישות, הקשורה ונובעת מעצם קיום הנשואין — ברור שאין זכותו של הבעל פוקעת אלא אם כן נגמרו הנשואין פורמלית.

ושמא זהו יסוד המחלוקת אם פירות עיקר או פרקונה עיקר:

למאן דאמר כי פרקונה עיקר, א"כ יסוד הענקת הפירות הוא באמת משום איבה, ולמ"ד

כי פירות עיקר — משום שהם זכות בעצם מעשה הנשואין²⁶!

אלא שעל שיטת הרשב"ם יש להקשות ממקום אחר, ומכאן לתרץ מחלוקת השיטות באופן אחר:

הבאנו למעלה²⁷ את התוספתא "היורד לנכסי אשתו ונתן עיניו לגרשה, אם קדם ותלש מן הקרקע כל שהוא, הרי זה זרין ונשכר" — ולשיטת הרשב"ם יקשה מאד, שהרי משנתן עיניו לגרשה שוב אין לו פירות ומדוע הוא "זרין ונשכר"?

(ודוחק לומר כי "אם קדם" פירושו שקדם לפני שעשה מעשה כגון כתיבת הגט — שכן במקרה זה מדוע הוא "זרין ונשכר"? אמנם י"ל כי לזה כיון התנא, שכיון שנזדרז לתלוש ולקצור קודם שפקעה זכותו — זכה והרית, אך בזה הרי אין שום חידוש...)

והנה רבינו מאיר שמתה הכהן מדווינסק²⁸ העמיד מחלוקתם של רב חסדא ורבא²⁹ בשאלה

24. בהסבר זה אפשר לתרץ את הקושי מדוע בכלל נתחייב הבעל בפיון אשתו אע"פ שמצות פדיון שבויים היא כללית; ואפילו אם נסביר — כדברינו למעלה בע' 390 — שהיה צורך לקבוע אחריות ישירה, עדיין צריך הסבר מדוע ראו חכמים צורך לפצות את הבעל על חיובו זה:

25. ראה לעיל במעשה דתורתנית, ע' 452 ואילך.

26. וקצת קשה, שראינו למעלה (ע' 452) כי לדעת הרשב"ם פירות עיקר, ובמעשה דתורתנית פירשנוהו משום איבה; ואולי י"ל כי לעולם אין הרשב"ם סבור שפירות עיקר וכמו שהבאנו מגירסת ספרי ונציה, ועצם קרשיא זו מוכיחה נכונותה של גירסא זו:

27. ראה הערה 20.

28. בחידושי לבבא בתרא, מהד' גרינוולד ע' ר"י.

29. בבבלי ב"ב דף נ"א ב, עיי"ש.

מזי מוחזק איקרי בנכסי מלוג: לרב חסדא — האשה היא המוחזקת, ואילו לרבא — הבעל³⁰ (והמזובר בפירות, שבקרקע בודאי האשה מוחזקת ובעלים גמורים); ואולי אפשר לכאר במחלוקת זו מה דנחלקו הרמב"ם והראב"ד בענין ירושת ספק מגורשת שמתה³¹, שלדעת הרמב"ם אין הבעל יורשה ולדעת הראב"ד הבעל יורש — ויתכן שהרמב"ם פוסק כרב חסדא, וכיון שהאשה מוחזקת בפירות אין לבעל כל זכות אחיזה בנכסים (אפילו מכח זכותו בפירות) ולכן במקרה של ספק אינו יורשה, ואילו לדעת הראב"ד ההלכה כרבא, ולכן יש לבעל מעין שעבוד בקרקע מכת זכותו הגמורה על הפירות — ולכן הוא מוחזק במקרה של ספק יותר מיורשי האשה.

ולפי זה נוכל לומר כי הרשב"ם אף הוא — כרמב"ם — פוסק כרב חסדא, ומשום כך פוקעת זכות הבעל לפירות משנתן עיניו לגרשה, שהרי כיון שהאשה מוחזקת צריך שתהא הסכמה של האשה, מעין "נתינה" בכל יום ויום, לכל קבוצה של פירות שהבשילו, ומשנתן הבעל עיניו לגרשה — שוב אין האשה מסכמת לכן, וממילא אין לבעל כל היתר חכות בפירות יותר; לעומת זאת, פוסקים בעה"ת כרבא, וכיון שהבעל חשוב מוחזק בפירות, אין חזקתו נפקת אלא אם כן פקעו הנשואין ממש³²!

ובזה נבין גם מה שהקשינו לעיל³² מסתירת הברייתא והמשנה, שלפי התוספתא התלושין לבעל, ולפי המשנה הם שלו רק אם אכלם — שנוכל לומר כי הברייתא סוכרת כרבא, שהבעל הוא המוחזק, וממילא כל שחזקתו תלה עליו — דהיינו הפירות התלושין — לעולם שלו הוא, ועד לפקיעתם הגמורה של הנשואין, אבל לשיטת המשנה — הפירות בחזקת האשה, ולכן התלושין לה הם עד שיאכלם הבעל (ואז ממילא ובעל כרחנו שהם בחזקתו). — ולפיכך אין קושי מן הברייתא בתוספתא על הרשב"ם, שהרי הוא פוסק כזה כרב חסדא וכמשנתנו³³!

4) למחלוקת הר"ן והרי"ף בגיטין³⁴

עלינו לשוב למחלוקת זו לאחר שעסקנו בשאלה אם פירות עיקר או פדיונה עיקר, ולאור הסעיף הקודם בפרק זה.

30. "ידו עדיפא מידה" וראה לעיל ע' 437.

31. רמב"ם בפרק א' מהלכות נחלות הלכה ט' והשגת הראב"ד שם, ועי' ירוש' גיטין פ"ז ה"ד, ובנו"כ הרי"ם, ובשער ירושה לעיל ע' 244.

31א. [אע"פ שלרב חסדא האשה מוחזקת ויש מעין "נתינה" בכל פעם, מ"מ נלע"ד שאינו צריך בזה להסכמתה, שהרי בעל אוכל פירות מכח תקנת חז"ל].

32. ע" 3-432. עיי"ש.

33. עי' בהגהות החת"ם על אה"ע סימן צ' (נדפסו בסוף ח"א של אה"ע מהד' לעמברג ב'לשכת הסופרים) שכתב כי נה שפסק הרשב"ם בב"ב וכו' הוא רק קודם תקנת רגמ"ה אבל עכשיו שאין בידו לגרשה מבלעדי רצונה, שוב אין זכותו פוקעת אלא בנתינת הגש ובגירושין גמורים!

34. ראה לעיל ע' 451, וכן בע' 458.

נסכם בקצרה את עיקרי המחלוקת: הן הר"ן והן הר"ף פוסקים כר' יוחנן כי תקנת זמן בגיטין באה שמא יחפה על בת אחותו, ונחלקו בתלות שבין הפירות לפדיון; לדעת הר"ף, כיון ש"קיימא לך" שחיוב הפדיון אינו פוקע עד הגירושין הגמורים (נתינת הגט) — גם זכות הבעל לפירות כך, ואילו לדעת הר"ן — להפך — שמא משפקעה הזכות לפירות משעת כתיבה (משנתן עיניו לגרשה) תפקע או גם חובת הפדיון!³⁵

ולכאורה היה נראה לומר, שנחלקו ביניהם בשאלה אם פדיונה עיקר או פירות עיקר שהארכנו בה למעלה: לר"ף הפדיון עיקר, וכיון שרצון חכמים היה לשמור על זכות זו — לטובת האשה — עד כמה שאפשר, ולכן עד הגירושין הגמורים, לפיכך גם נמשיך לתת לבעל את הפירות כדי שלא יסרב לפדות ולא יאמר "תיזיל ותפרוק נפשה"; ואילו לדעת הר"ן, תקנת פירות עיקר³⁶, וברגע שנפקיעם מן הבעל (מסיבות ראויות וכגון במורד) — תפסיד גם האשה את זכותה ל"תמורה", היינו הפדיון!

אלא שזה אינו — שהרי ראינו כי גם לדעת הר"ן פדיונה עיקר!³⁷

ועם העיון, נראה אולי כי אעפ"כ יש יסוד לרעיון דנן:

שהנה הר"ן נתן טעם ל"פדיונה עיקר" משום שגם לרידיה איכא תקנה בהכי, כדי שתהא לו שפחה לשמשו; ומכאן אפשר לומר, כי בהיפקע זכויותיו במזון האשה ("משנתן עיניו לגרשה" או במורד) פוקעת גם זכותו שבתוך תקנת פדיונה, ומה שנותר מן התקנה היא זכותה שלה בלבד — וזו שוב אינה עיקר; וכיון שכן — בפקוע זכותו של הבעל לפירות ולפדיון, גם בטלה זכותה של האשה לפרקון!

אבל לשיטת הר"ף אפשר לומר שפרקונה עיקר כדי שלא תטמע בין הגויים³⁸, וכשיטת התוספות³⁹, וזה אינו תלוי בבעל כלל, וממילא אף אם נתן עיניו לגרשה לא נתמעטה השיבות הפדיון והוא עודנו עיקר, ולפיכך אוכל הבעל פירות עד הגירושין הגמורים!

35 וע"ש שאין זו מחלוקת הרשב"ם ובעה"ת ולעיל, החולקים למעשה מאימתי פוקעות זכויות הפירות והפדיון כאחת; מחלוקתם של הר"ף והר"ן כאן היא אקדמית, והנפקאמינה, למשל, במקרה המורד שכופין אותו להוציא. ראה לעיל (ע' 451) הערה 52; באותו פסק ביה"ד הרבני הדיון נסב על מורד.

36 מעין ראייה לדברים, משי"כ הר"ן בתשובה (בשו"ת סי' ל"ה) שבעל יכול להקדיש קרקע נכס"מ לפירותיה — כיון שהם שלו; ואע"פ שנפסקה הלכה כר"ל שקי"פ לאו בקת"ג דמי (ראה לעיל ע' 357 ובשער תק' אושא ע' 524) ולפי"ז אין לו קנין בקרקע כלל — מ"מ דומה לשוכר, ולדבריו שם אף אינו צריך הרשאה לכך (כדברי אב"י בס"פ השולח, ואכ"מ) — ושמא הר"ן, איפוא, לשיטתו שפירות עיקר ולכן בעלותו עליהם אינה מותנית בשמושם (לפדיון); ועיין.

37 לעיל ע' 464, בעקבות רבו הרמב"ן, והשוה עוד לדבריו המובאים לעיל ע' 442.

38 ראה דבריו לעיל בע' 440: "דכי תקינו רבנן פירות לבעל — תחת פרקונה הוא תחיקנו..."

39 לעיל ע' 458.

ואחרי שכתבתי דברים אלה, הראיתי אותם למו"ר הרב שאול ישראלי שליט"א⁴⁰, ובתשובה עליהם כתב לי את הדברים הבאים:

"רצונך לפרש בר"ץ שמשו"כ פקע חיוב הפדיון משנתן עיניו לגרשה מפני שהי' בתקנה גם טיבתו — שתהא לו שפחה לשמשו, ואשר ע"כ "כפקוע זכויותיו בפדיון בטלה גם זכות האשה". ואיני יודע מה התועלת בהוסיף שיש גם לבעל תועלת מהפדיון, הרי כך אפשר לומר מצד הפירות — כיון שפקעה זכות הפירות ממילא פקעה גם זכות הפדיון⁴¹. אלא שכיון שאין הבעל יכול לומר איני מקבל פירות ואיני פודה, משו"כ פשוט שהפסד הפירות עדיין אינו מכריח הפסד זכותה, והרי כמו"כ א"י לומר איני מקבל פירות ואף איני רוצה בשפחה לשמשני ואיני פודה, א"כ עדיין גם כשנתן עיניו לגרשה אין הכרח מזה שמפסידה זכות הפדיון גם אם הוא מפסיד השפחה לשמשו⁴². אך חוץ מזה, הן רק הפירות מפסיד הבעל לדעה זו משנתן עיניו לגרשה ואילו את מע"י, שזהו בעצם המובן שבר"ץ "שפחה לשמשו", כלומר שאותם היובים שאשה חייבת לבעל במסגרת עבודת הבית — זה לא הפסיד טרם גירושין. ואין זה קטור כלל עם מ"ש שאין לבעל פירות, שהוא רק בנוגע לפירות נכס"מ, וא"כ עדיין יש מקום לחייבו בפדיונה ותחזור לביתו ותשמשני⁴³."

40. חבר ביה"ד הגדול לערעורים, הפניתי דברי אליו משום שנראה היה לענ"ד שיש זמיון בינם לכין מה שכתב הרב בפד"ד הנ"ל ע' 381 ואילך, ועיי"ש בפירוט.
41. לענ"ד אין כ"ב הרב צודק בהערתו זו: יסוד תירוצי הית, שלדעת הר"ן פירות עיקר; אבל כיון שהוא עצמו כותב שפדיון עיקר, באתי ל"המצאה" שבמקרה הנידון אכן פירות עיקר, כיון שהבעל מפסיד זכותו לשימושה וכו', ועיין.
42. לכאורה, קשים דברי הרב על הרמב"ן והר"ן עצמם, שהרי הם שהביאו טעם זה של שפחה לשמשו, אלא שיי"ל בפשטות, שהראשונים הביאו טעם זה להראות כי אין האשה יכולה לומר 'איני נפדית ואיני נוהגת פירות' ואע"פ שפרקנה עיקר! ומכאן באמת קשה על דבריני, שרצינו לומר כי לדעת הר"ן פרקנה עיקר משום טיבת הבעל שבתוכה; ומ"מ י"ל כי לעולם תקנת חכמים בפרקנה (היא עיקר, כדברי הרמב"ן, שהיא תנאי ב"ד) לקחה בחשבון את שיקל"טובתהבעל, ולכן דאי שאין האשה יכולה להסתלק, ואף הבעל אינו יכול — שכך תקנו חכמים בעל כרחו שפדיונה עיקר; ומ"מ כאשר חכמים עצמם מפקיעים מן הבעל הפירות והשפחה לשמשו — שמא הסכימו לבטול חובת הפדיון? וצ"ע.
43. אף דבר זה צ"ע אצלי עדיין, שאין זה מוחלט כלל כי "שפחה לשמשו" הן עבודות הבית הרגילות; אדרבא, כמבואר בפוסקים (ראה אהע"ז סימן פ-פא, ובסכום בספרו של הרב קרלין הנ"ל, ע' ס"ה ואילך ובמבואו שם ע' 16-19) אפילו אמרה האשה 'איני ניוונת ואיני עושה' היא חייבת במלאכות של חיבה, כגון הצעת המטה וכד', ובחני מי יימר לן שהיית משנתן עיניו לגרשה? — וקרב בעיני שלמלאכות אלה דווקא נתכוונו הרמב"ן והר"ן ב"שפחה לשמשו". שכן מן המלאכות האחרות יכולה האשה להיפטר אם יש לה שפחת (או לבעלה), ומדוע נחייבנו בפדיון בשל כך?

כמו"כ מה שכתבת לדעת הרי"ף שפרקונה עיקר "וממילא אף אם נתן עיניו לגרשה לא נתמעטה חשיבות הפדיון, והוא עודנו עיקר וכר" לא מספיק להטביר שיטתו, שהרי שאלת הר"ן היא גופא מיגא ליה, כלומר שניתן לפרס כוונת הגמרא שמשנתן עיניו לגרשה טוב אין לבעל פירות ואין לאשה פרקון, כי (כפי שכתבתי בחוברת שם⁴⁴) הרי אין הפסד הפירות מגדר קנס על הבעל, כי מה פסע בזה שרוצה לגרשה, אלא היא מגדר הפסקת זכויות הבאות מקשרי אישות, א"כ הרי שפיר ניתן לומר, כשם שזכויותיו נפסקים עם שנתן עיניו לגרשה, כמו"כ זכויותיה הופסקו. וכך היא דעת הר"ן באמת בפירוש הגמרא, אלא שלא הזכיר זאת כי אינו שייך לדיון הגמרא.

ולא אחזור על מש"כ בחוברת שציטטת, ועיקר דברי רק — שהדברים בנייים מדיוק לשון הגמרא שלא הזכירו רק פירות, שמה — לדעת הרי"ף — ניתן לדייק שהפרקון עצמו בעינו עומד עיי"ש...

ואילו לר"ן אין מזה דיוק וכמ"ש. וברשימות ב"י אצלי רשום נוסף על הנ"ל, דהרי"ף דייק זאת עפ"י קושית הפני יהושע⁴⁵ שמנלן לר"י דר"ש זרבנן פליגי בתרתי, הרי י"ל דרבנן ג"כ מודים לר"ש שמשנתן עיניו לגרשה אין לבעל פירות, והא דפסלו מוקדם הוא מצד החשש שמא יחפה, בעוד שר"ש אינו חש לזה.

ובתירוץ קושי זה נראה, שאילו היו רבנן מודים לר"ש שמשעת כתיבה מפסיד הבעל פירות, לא יתכן שהיו פוסלים הגט — שעיי"ז יפסידו לה הפירות שכבר זכתה בהם משעת כתיבת הגט (עיי' תוס' דף ג: ד"ה כתב, שכשהגט פסול לא מפסיד הפירות) והול"ל שהגט אמנם פסול מצד שמא יחפה, אבל הפירות מ"מ הפסיד, ומזה מוכח שלדעת רבנן עדיין לא הפסיד הפירות גם אילו היה הגט כשר.

אכן אם נאמר שהפדיון והפירות קשורים זב"ז, באופן שלפ"מ שאמרו משנתן את עיניו לגרשה אין לבעל פירות — הוא הדין שאין לה זכות פרקונה, כי אז אין זו תימא שכשפסלו הגט לא יפסיד הפירות, שהרי כמו"כ לא תפסיד האשה הפרקון, ונמצאת מרויחה עיי", שהרי תקנת פרקון הוא לטובתם — ואדרבא, הרי תקנת פדיון היא גם עבור הפירות שאכל עד עכשיו, ועיי"ז שאמרו שמשנתן עיניו וכו' הרי הוא מפסיד הפירות מכאן ואילך ואילו הפירות שאכל עד עכשיו עלו בכרי, כיון שהיא מפסידה את זכות הפדיון. א"כ אם

44. בפד"ר הנ"ל, ע' 383.

45. ד"ה אמר לך ר' יוחנן.

נאמר שהפרקון קשור עם הפסד הבעל את הפירות מכאן ואילך, הדרא קושיית הפנ"י לדוכתא, מה היה הכרח לומר שרבנן פליגי אדר"ש בדין שמשנתן עיניו לגרשה אין לו פירות, דסגי בהא דזוישי לטמא יחפה, שמשו"ז פסלו הגט, ואין האשה מפסדת עי"ז, ואדרבא — נמצאת מרויחה וכנ"ל. ומזה דייק הרי"ף שבהכרח, גם הסובר שהבעל מפסיד הפירות משכתב הגט, האשה אינה מפסידה זכות הפרקון. ודחה זאת מהלכה, כי אין זה מסתבר שהבעל מפסיד באופן חד-צדדי, שלא פסע כלום, וכנ"ל. עכ"ל.⁴⁶

5) לענין שנייה⁴⁷

בספר "עצי אלמוגים"⁴⁸ סקר מחלוקת הראשונים בענין פירות של נכסי מלוג בשנייה לעריות (או בממאנת) שתלשם הבעל ולא אכלם עדיין והם מצויים בעין; לדעת הרמב"ם⁴⁹ משמע ("אין מוציאין מן הבעל פירות שאכל") שאם הפירות עדיין בעין — חייב להתזיר; ואילו לתוספ', רא"ש וטור⁵⁰ — אינו מחזיר אפילו הם בעין ועי' רי"ף ס"פ אלמנה שפסק עפ"י הירושלמי⁵¹ (והוא מקור הרמב"ם, כנראה) וכוונות הראב"ד שם שחילק בין 'אמרו לה ונשאת עפ"י ביי"ד⁵² לבין שנייה, דבשנייה לא נתחייב אף פעם בפרקונה, אבל באשה שהלך בעלה למדה"י לפחות בעלה הראשון נתחייב בפרקונה עד שנשאה בשנית, וכיין שנתחייב פעם אחת זוכה בפירות כל ימיה⁵³... ואולי באמת יש לחלק בין הבעלים, עי"ש בפלפולו.

46. שמא יהא מן הענין לציין כאן, כי ביה"ד הרבני כבר הביע דעתו בענין כיוצא בזה; כוונתי לחיק (ער/תש"ז/18) פד"ר כרך ב' ע' 262 ואילך (לפני הרבנים הרצוג, אלישיב, דולטי), ושם (בדעת המיעוט) הובעה הדעה כי אע"פ שבמורד על חלקו פקעה זכותו לפירות — מ"מ אם גרים בני הוגג בבית אחד יש מקום לומר שמשום "רווח ביתא" וכאי הבעל לפירות (ר' שם ע' 276 ואילך); נמצא איפוא שההרדיות בתקנת פירות שמורה לבעל לא רק להגבלתו — אלא גם לשובתו, חזו עצמה מתכונות תהודיות היא!

47. ראה לעיל ע' 422.

48. ראה שם בהערה 32. ב"עצי אלמוגים" הוא בד"ה ואם.

49. בפרק כ"ד מהלכות אישות הלכה ב' (שנייה) וה"ה (ממאנת).

50. בסמ"ק קט"ז פוסק כך לגבי אסורה בלאו כשלא הכיר בה, ואח"כ כי הוא הדין בשניה ועי"ש בד"מ, ובשו"ע בב"ש וחמ"ח, ובסעיף ה' שם לענין ממאנת וכן בפירוט בהל' מיאון, סימן קנ"ה סעיף י'.

51. ראה בע' 422 הנ"ל.

52. משנת יבמות פ"א א: "האשה שהלך בעלה למדה"י וכו' ואין לה לא כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא בלאות לא (בכ"ק ליתא) על זה ולא על זה... ועי' לעיל ע' 378.

53. ראה לעיל ע' 397, ולהלן ע' 401.

ויצוינו עוד דברי בעל תוספות רי"ד⁵⁴:

"אמרנו בפרק יש מותרות ת"ר אלמנה לכ"ג וכו'; ... זמן הדין היה שדין השניה בדין האלמנה — שיהא להן הפירות שאכל הבעל, כדין ד'בעמוד והוצא קאי, אינו מן הדין שיאכל פירות, ואם אכל יחזיר — ולא דמי לכל מגרש את אשתו שאינו מחזיר פירות שאכל⁵⁵, דהתם — לאו בעמוד והוצא קאי, ובשאל — בדין אכל, אבל הכא וכו'; אי נמי, הפירות נתקנו משום פרקונה, והכא אינו חייב לפדותה, שאין אני קורא בה (בשניה) ואותבינך לי לאנתו".

דברי הרי"ד מאלפים מכמה פנים:

- (א) פשוט לו שאלמנה לכהן גדול יש להחזיר לה כל הפירות שאכל;
 (ב) הטעם להחזרת הפירות — הן באלמנה לכ"ג וגרושה לכהן הדיום, והן בשניה — הוא שכיון שהבעל מחויב להוציא, אינו זכאי לפירות; טעם זה מתיישב עם מה שאמרנו בפרק זה לעיל, כי עם ההתפתחות הוקנו פירות לבעל משום איבה כדי שישרור שלום בבית ואהבה ואחדות, וכיון שבבית זה שהיו בו נשואיאיסור אין לנו ענין באותה אחדות — אין מקום לזכות את הבעל בפירות!
 (ג) הרי"ד מביא טעם אחר ("אי נמי") להחזרת הפירות — משום התלות בפרקו; משמע מכאן: כי לפי הטעם הראשון אין הכרח לתלות זה בזה⁵⁶!

ואגב עמדנו בזה, נציין לדברי הרמב"ם וגו' כ בענין אלמנה⁵⁷:

"מציאת האלמנה ופירות נכסים שהכניסה לבעל — לעצמה, ואין ליורש בהם כלום".

ועי' במגיד-משנה שם ובהגהות מימוניות שהדין כך הוא מפני שתקנו פירות תחת פדיונה, וכיון שאין היורשים חייבים לפדותה⁵⁸ — פירותיה לעצמה; (ולשיטת הירושלמי, שהפירות הם תחת פיקוחו של הבעל, הכל פשוט מאליו).

(6) קצרות

- (א) לע' 363 הערה 60-59: בספר "גנזי משנה"⁵⁹ מצאתי קטע גניזה שבו אחרי "בקידושי בתו" מופיעות המלים "בכסף בשטר ובביאה", ומענין!

54. כתובות ק"א א ד"ה ולא פירות (בדפוס וילנא).

55. השוה לדברי רש"י יבמות פ"ה (שהובא לעיל ע' 420).

56. והשוה לדבריו בע' 462 לעיל שהתקנה עיקרה לטובת הבעל, ודו"ק היטיב:

57. פ"ח מהלכות אישות הלכה ח'.

58. שם לעיל מיניה בהלכה ה', והארכנו בזה במקומו — ע' 443 ואילך.

59. מהדורת פרופ' א"י כץ, מוסד הרב קוק ירושלים תשל"ל, לח' לא.

(ב) לע' 374 הערה 157: א"ל אפשטיין⁶⁰ כותב כי ההלכה התנאית מקנה פירי פירות, והאמוראים "חזרו" מן ההלכה הזאת, וכמובן שלאור דברינו מתבאר כי אין לדבריו שחר כלל. וכן מש"כ כי הבעל יכול למחול לפי המשנה, אך אינו יכול לדעת האמוראים בירושלמי⁶¹ — הוא אינו מדויק, והבעל בודאי יכול למחול — אבל לא לוותר על התיוכ⁶² — ואין שום ענין בזה למחלוקת כביכול בין תנאים ואמוראים!

(ג) לע' 374 — למחלוקת רבי יהודה ור' מאיר בענין כוחו של תנאי: ראה מה שכתב צ"מ פיגליש ב"דרכה של תורה" סימן נ"ג שגם רבי מאיר מודה שבתנאי ממון תנאי קיים, והסביר במה נחלקו, ועי' בדבריו של פרופ' הלבני ב"מקורות ומסורות" ע' קצט; והתוספתא של 'מתנה ע"מ שלא לזון' וכו'⁶³ — הירושלמי רואה אותה כחולקת על ר"מ ור"י כאחד, ועיין עוד בהלכות הירושלמי לליברמן דף נ"ד.

(ד) לענין שטר סילוק (לעיל ע' 377 והערה 180): ראה בשו"ת נודעביהודה בתרא חלק אבן העזר סימן צ"ח, שדן בשטר כזה ובכוחו לפני האירוסין או לאחר הנשואין.

(ה) עוד לענין סילוק: ראה ב"משנה למלך" בראש פכ"ג מהלכות אישות, שהאריך לבאר מחלוקת הראשונים במי שסילק עצמו מנכסי אשתו בעודה ארוסה, אם מועיל הסילוק לגבי נכסים שנפלו לה לאחר נשואיה, שהרי נכסים כאלה הם כגדל "דכר שלא בא לעולם", ומקור הדברים בסוגית הירושלמי בפרק הכותב⁶⁴, והמשנה למלך מנסה לבאר את סוגית הירושלמי גם למ"ד שהסילוק מועיל, עיי"ש דבריו הארוכים.

(ו) במה שהקשינו על דברי רש"י ביבמות פ"ה⁶⁵, כבר הקשה כן רבינו יעקב אטלינגר בספרו "ערוך לנר" על מסכת יבמות⁶⁶, וז"ל:

"...הן אמת דברברי רש"י גופא יש סתירה: שבתחילה כתב הטעם שמחזיר משום דשלא כדין אבל, משום שלא היו לו בה נשואין מעולם, ולכסוף כתב מטעם קנס! אבל י"ל דאדרבא, בדברינו א"ש⁶⁷, דבלאו הכי צריך להבין מש"כ "דלא היו לו בה נשואין", קאמר, דאין הייב לפדותה כשאר נשואה, ולכן מה שאכל הפירות שלא כדין היה, ולכן משלם... אכן זה

60. תולדות ע' 77.

61. כתובות דף כ"ח ע"ד (ד' ונציה).

62. וראה מש"כ בדעת הרשב"ם בזה, לעיל ע' 460 ואילך.

63. כתובות פ"ד ה"ז (ע' 67 במהר" ליברמן), לעיל ע' 375.

64. ראה לעיל ע' 420.

65. פרק הכותב, הלכה א', דף נ"א ע"ב בדפוס וילנא, וראה לעיל בע' 379 וע' 420 ואילך.

66. אלטונא תר"י (ד"צ ירושלים חש"ד) דף קטז טור ב', העירנו לדברים אלה מדרדרידי הרב משה

דימנטמן (ישיבת כרם ביבנה) שליט"א.

67. ר"ת אחי שפיר, ועיי"ש בתחילת הדיבור.

הטעם לא שייך רק לדבא, אבל אכתי לאביי קטה⁶⁸? — ולכן פי'
לאביי טוב טעם אחר, מטעם קנס..."

(ז) לענין דעתו של רבי שמעון ("חולק בין נכסים לנכסים" — "ידועין ושאינן ידועין")⁶⁹,
ראה בתשובות הגאונים מהדורת הרכבי סימן ע"ה⁷⁰ שרב צמה גאון פוסק כמותו, וכן
פסקו רבני יותנן כתשובות גאונים קדמונים סימן צ"ה ובתשובות גאוני מזרח ומערב סי'
רכ"ז⁷¹.

(ח) לענין משנת יבמות בפרק החולץ⁷², ראה מה שכתב פרופ' ח' אלבק בהשלמותו⁷³,
ומביא ראייה מן התוספתא פ"ט א-ב שנכסי צאך ברזל הם בחזקת הבעל; "משני
התלמודים מוכח שישירשי הבעל הם היבם" — אבל פשט המשנה מדבר על היורשים
בכלל⁷⁴.

(ט) לענין "ולא בלאות"⁷⁵ — שאף הוא בטוי קשה ויש בו אריכות בירורים, עי' משי"כ בזה
הרמב"ם בפיהמ"ש באורך⁷⁶, ועוד בהשלמותיו של פרופ' אלבק לכתובות פ"ט מ"ג⁷⁷.

(י) למחלוקת רשב"ם והתוספות במעשה דתותרנית⁷⁸, ראה באורזרוע ח"ב פסקי ב"ב פ"ט
סימן קעז⁷⁹: בעל אר"ז מביא דברי הרשב"ם, ואח"כ את רבינו ברוך מארץ יון⁸⁰ שמביא
שני הפירושים ("איכא דאמרי ארוסה, ואיכא דאמרי נשואה" וכו');

בסימן קע"ח מביא דעת הריב"ם שארוסה היתה, וטען הגבר 'נשאתיה שם
והריני ירשה', ואמרו חכמים "הואיל ומספקא לן... אין אנו מתווקים אותו בא עליה";
אח"כ מביא דעת התוס' החולקים על רשב"ם: "ומה שמביא ראייה מגיטין... היינו והוא

68. שהרי אביי סובר כי באלמנה לכ"ג וכו' יש חיוב פדיון (לעיל ע' 425) וא"כ לדבריו א"א לפרש כך;
אמנם דברי רבינו חזקים על אף יופים הפלפול, שכן אם רש"י מתכוון ל"דין נשואין" היה עליו לפרש
כן, וכמדומני שגירסת כתב היד עדיפה ונכונה, והקשיות אינן מתחילות.

69. לעיל ע' 412 ואילך, וראה בע' 415 הערה 83 לענין הלכה בראשונים.

70. בע' 43, והובאו דבריו באוצה"ג לכתובות ע' 237-8.

71. עי' באוצה"ג שם.

72. לעיל ע' 435.

73. לסדר נשים, ע' 334.

74. וע"ע בהגהת הרמב"א באהע"ז סימן ק"ס, ודברי המאירי ליבמות ע' 167.

75. לעיל בפרק הרביעי, ע' 425 ואילך.

76. כתובות פ"א מ"ו, ע' עוד במהדורת הרב יוסף קאפח.

77. שם ע' 338.

78. לעיל ע' 452.

79. ע' 53, ד"ה אמר רב יהודה אמר רב.

80. ראה משי"כ על ראשון זה מהר"ן אפשטיין בשלשת מאמריו: א) "להקים שם" (המליץ 1902, ובשנית
חיפה תרפ"ח); ב) רבינו ברוך מחלב (תרביץ ש"א ד' — תר"ץ); ג) רבינו ברוך מארץ יון (תרביץ שנה
ט"ז א).

דאיגרשה (כלומר: בגיטין אין לו פירות משעת כתיבה, אם אח"כ גירש ממש, שאז נתברר למפרע) — אז אמרינו איגלאי מילתא דמה שאכל לא שלו אכל, אבל אם מתה מתוך קטטה עד שלא גירשה, אין היורשין נותנין לו פירות שאכל אחר שנתקוטט עמה או אם אפילו הן בעין⁸¹; ועוד — מה ענין ירושה אצל פירות? דלענין פירות לא תקינו לה הואיל ואית ליה איבה⁸², מיהו "שאריו" איקרי כל זמן שלא נתגרשה, עכ"ל; וכדבריו סובר גם רבינו יצחק בר שמואל⁸³.

7) לסיכום הפרק

העלינו בפרק זה כמה נקודות לעיון נוסף: הערנו על ההלכה של "מנהג מבטל הלכה" ושייכותה לענינה האקטואלי של תקנת פירות, ומכאן עברנו להעיר על מבנה היחסים בין בני הזוג מבחינה כלכלית — היש לראותם כשותפות; בהמשך נסינו להסביר את טעם ה"איבה" כגורם לתקנת פירות (ויש להוסיף לדברים מה שהבאנו ב"קצרות" בסוף הפרק בשם הריב"ם מאו"ז!) ולבאר בעזרתו מחלוקת הראשונים, ואח"כ העלינו לישב מחלוקת זו עפ"י מחלוקת רב חסדא ורבא מיהו המחזק בנכסי מלוג, עפ"י האו"ש; דנו באריכות מעט במחלוקת הר"ן והר"ף בגיטין והבאנו נסיון שלנו להסבר מה שכתב בזה כב' הרב ישראלי, ולהלן הערנו כמה הערות משלימות לדברים שהבאנו בפנים. על אף ההשלמות הנ"ל, נראה לנו למותר להעיר כי אין אנו רואים את העבודה מושלמת, ובודאי עוד נעלמו מאתנו דברים רבים, אלא שאין אנו בני חורין, כידוע, להבטל ממנה — ולפיכך כינסנו את הדברים כמות שהם, בתקוה שנוכל בדרך זו לעיין בחומר וללמדו היטב, ולהוסיף ולשכלל ולשפר, להגדיל תורה ולהאדיר.

81. דבריו נראים סותרים מיניה וביה, וצריכים עיון.

82. השוה למה שכתבנו בתחילת פרק זה, ע' 470.

83. הריב"ם הוא אחיו הצעיר של הרשב"ם ורבינו תם, ושמו המלא רבינו יצחק בן מאיר, וראה עליו אצל אורבך ע' 52 ואילך.

ר' יצחק בר שמואל הוא ר"י הזקן, תלמידו המובהק של ר"ת וגדול בעלי התוספות, על האו"ז ומתברר, רבינו יצחק מיינא, ראה אצל אורבך הנ"ל ע' 359-370.

פרק תשיעי

סכום

כפתח השער העמדנו לעצמנו שלוש שאלות מרכזיות:

- (א) מהו זמנה של התקנה?
- (ב) מה היו גורמיה הסוציאליים הלכתיים?
- (ג) מהו מעמדה הכללי במסגרת יהוסי הממון בין בני הזוג?

דומני כי נוכל להשיב, במידה רבה, על שלושתן לאור המתקר.

(1) הראינו על זמנה של תקנת פירות: לדעתנו מקורה בנוהג קדום־מקראי, ואפשר שניסוחה כתקנה מקורו בימי הבית השני¹; כימי הלל ושמאי אנו עדים כבר להוראה־מאוחרת־לחוק, היינו כי האשה שמכרה מנכסי המלוג בחיי בעלה — הבעל רשאי להוציא את הפירות מן הלקוחות².

(2) כפי שהבהרנו כבר במבוא (ע' ח'), ראינו צורך לדון במחקר זה גם בתקנת הפדיון: בהקשר זה נראה לנו כי תקנה זו מאוחרת לתקנת הפירות, — מבחינת הנהגתה המעשית: אמנם יתכן כי נקבעה כבר בתחילת ימי שיבת ציון³, אף שפיתוחה בא לאחר החורבן במשנת רבן שמעון בן גמליאל וחכמי יבנה⁴.

(3) באשר לגורמיה של התקנה, ראינו כי נחלקו בדבר בבלי וירושלמי⁵: לשיטת הירושלמי, באה התקנה כדי לאפשר לאשה להשתחרר מעול ניהול הנכסים ולהקדיש זמנה לביתה ולמשפחתה; לשיטת הבבלי — באה התקנה להבטיח קיומה של תקנת הפדיון. יחד עם זה, ראינו כי אף בבבלי נודעה התקנה לרווחת הבית כולו⁶, ומאידך — כי הראשונים ראו בתקנה אף גורם משכיך־שלום ומונע איבה בין בני הזוג⁷.

(4) לדעתנו, עדיף — מבחינה הסטורית — הסבר הירושלמי⁸, ומכל מקום מבחינת ההלכה למעשה חשוב גם הסבר הבבלי, לאור כמה בעיות שהוא מעורר (שאלת הקשר פירות־פדיון

1. ראה בפרק הראשון ע' 360, 372, ובסכום הפרק בע' 388, ועוד בע' 388.

2. לעיל ע' 371.

3. לעיל ע' 389, וראה בסכום הפרק בע' 402, ובע' 455 הנ"ל.

4. ראה ע' 391, 395.

5. ראה בפרק השלישי, ע' 403-419.

6. סוגית רוח ביתא, ע' 380.

7. ע' 1-470.

8. ראה ע' 411.

בגשואי איסור, פרקונה עיקר או פירות — ומענין לציין כי שאלות אלה אינן מתעוררות אלא ע"י דברי האמוראים, ובמקורות התנאים אין להם זכר!); בעקבות הרמב"ם והמאירי ולאחר מכן הרמ"א בלא"ה, נראה לנו כי התקנה של "פירות תחת פרקונה" היא מאוחרת לקדמותיה, וראינו כי יש מקום להתלבט אם כוונתה לתמונה כלכלית-כספית, או שאיננה אלא כנימוק ונתן טעם¹⁰.

5) לאור כל הנ"ל, נראה כי מעמדה של התקנה הוא מרכזי במסכת יחסי הממון שבין בני הזוג. לא זו בלבד שתקנתו קשורה במישרין בעוד ארבע תקנות לפחות: א) תקנת פדיון, ב) תקנת זמן בגיטין, ג) תקנת "זה תחת זה", ד) תקנת אושא; אלא שהיא התקנה העיקרית בהסדרת השימוש בנכסים העומדים לרשות בני הזוג, והיא קרובה ליצור מעין שותפות¹¹ מעשית, אם לא משפטית, בין שניהם.

יחד עם זאת, אין שותפות כזאת כפויה על האשה — אע"פ שנודעת לה משמעת חיובית¹² — והאשה יכולה (כמועד הנכון — בין אירוסין לנישואין) להסתלק משותפות זו בהסכמת הבעל¹³.

6) הלכה במבחן הזמן: אין לדבר, אם כן, על "קפוח האשה" בהלכה היהודית¹⁴; אדרבא — ראינו היטב בדיוני הראשונים (בפרק השביעי) כי לדעת רובם ככולם "פדיונה עיקר" — והתקנה לטובת האשה נקבעה, ולא משום שהיה רצון כלשהו לתת לבעל את אשר נועד לאשה, ואף לשיטת הירושלמי (העלולה — כיום — לעורר התנגדות מסוימת אצל גשים מסוימות, הרוצות דווקא לנהל נכסיהן בעצמן; ודאי הוא כי רוב הנשים אינן רואות כך את הדברים, ואעפ"כ יכולה אשה, כמובן וכמו שהזכרנו, לדאוג לעצמאותה הכלכלית כאשר תרצה) — אין זכוי הבעל בפירות בה אלא לטובתה של האשה ובני המשפחה.

עקבנו אחרי מכלול ההלכות בתקנתנו, וראינו כי המבנה עדין ומאוזן היטב; מכאן כי כל פגיעה בלתי שקולה בו, עשויה לפגוע במערכת כולה, ולהשמיט מתחת רגליה את הבסיס ההגיני והצודק. דומה כי המחוקק הישראלי ראי לו שיתווך ויעיין בסוגיא סבוכה-למדי זו, ואע"פ שהכח בידו ("תקנת הקהל"¹⁵) — מוטב להפעילו תוך שקול דעת מעמיק וזהיר, ומתוך ידיעה מקפת של המקורות כולם.

9. ראה ע' 411, 417, 426, 445.

10. השווה לע' 415 ועוד.

11. ראה ע' 469.

12. הן באבטחתה מפני שבי, הן בשחרורה מניחול הנכסים, הן בתרומתה לרווחת הבית! כנראה שמשום כך קבעו חכמים את ההסדר החוקי (סתמא) דווקא באופן זה, ואף העניקו לו "שיניים" בתקנת אושא וכו'.

13. על עצמאותה של האשה ויכולתה לנהל הנכסים בעצמה, ראה סוגית ב"ב קמ"ג-ד', ותוספתא ב"ב פ"י (ע' 411 במהד' צוקרמנדל); ויש לציין כי נוסחת התוספתא הנכונה היא אשה "כשרה" (אשת-חיל!) כמ"ש בכ"ע שם, וכמו שהוכיח ליברמן בתוס' ח"ב ע' 148, עיי"ש. וביישומה של הלכה אף בזמננו, ראה למשל פ"ד כרך ז' ע' 366, שם נפסק שוב, כי הסכם ממוני בין בני הזוג הוא בעל תוקף אם נערך לפני הנישואין.

14. ראה בע' 368 הערה 100.

15. ראה ע' 468 ובמאמרי על תוצאות ההלכה הפוזיטיבית. ולעיל בסוף שער ירושה.